

25 IN S. ZACHARIÆ EPISTOLAM MONITUM.

I. Pontificiæ majestatis argumenta plura exhibuit Zacharias, ut dixi agens de Gregorii litteris. Ex sequenti epistola decretali nil tale suppetit; omnia enim spectant directam pontificis potestatem: et nisi ex allatis Gregorii ejusdem litteris imploratæ Francorum opis testimonium minime dubium haberemus, ad indirectam quod attinet, nullum sanctæ sedi cum Francis negotium intercessisse videretur: tam altum de ea silentium est in hac epistola! Quin etiam indicia plura exstant objectæ spei omnia, quam unum Gregorium vidimus in Francis collocasse. Eodem quippe anno exeunte, quo idem pontifex semel et iterum tentarat animum Caroli Martelli, et Langobardorum furorẽ ab apostolica sede averteret, litteras ad Bonifacium de ecclesiis Germaniæ et Franciæ (invitus arbitrator) ita claudit: « Data IV Kal. Nov. imperante domno piissimo Aug. Leone imperii ejus an. 23, sed et Constantino Magno imp. ejus filio an. 20, ind. 8. (Labbe *Concil.* tom. VI, p. 1475) ». Perinde successor ejus Zacharias epistolis fere omnibus impii Copronymi annos adjungit. Et, quod maxime notandum velim, concilio Romano, quod iste habuit anno 743, hujusmodi epochæ adjicitur: « Factum est hoc concilium anno secundo Artabadi imperatoris, necnon et Liuthprandi regis anno trigesimo secundo ind. 12 f. liciter. »

II. Veritati equidem adversarer, si ex characteribus istis temporum ante excitatam imperatoriam dignitatem in Occidente, aut dominationem Augustorum orientis, quod minus recte ab aliquibus fit, aut Langobardorum jus ullum elicerem in sancta republica, quam pontifex tum temporis moderabatur. Etenim notariorum consuetudini tribuenda potius est appositio temporis, quam certo inde aliquid statuendum de republica. Nihilominus, citra Augustorum annos, quos ascribere moris erat, Artabadi qui dejecto impio Constantino imperium invaserat; et Liuthprandi Langobardorum regis, qui Zachariæ quatuor urbes, et patrimonia aliquot restituerat, sanctaque de republica bene erat meritus, numerari annos videmus: hujus quidem, quia respiratura per eum Italia videbatur; illius vero, quia impietati finem allatum iri credebatur. E contrario Caroli Martelli, ad quem confugere, dura 26 urgente necessitate, oportuit, nullo usquam in monumento reperiuntur notata patriciatus tempora. Quid dico tempora? ne patriciatus quidem mentio ullibi reperitur præterquam in sensu, quo Franci eam dignitatem usurpabant, tanquam ducatu præstantiorem (DuLange V. *Patricif*). Quare Gregorius II an. 724 ante ceptam Græcorum impietatem, *Patricium* appellavit Carolum Martellum (Labbe *Conc.* tom. VI, p. 1447). Eam tamen rem minime omitti decuit, si patricius Romanorum, ut una cum Francis eruditi recentiores tenent, fasset. Ab anno enim 738, cum legatione tentatus est Carolus, ad ejus mortem triennium fore excurreit (quod in paucos menses anni 741 nullo jure contrahi, est demonstratum); præterea Zachariæ sunt anni decem, totaque ea temporis intercapedine et litteræ Gregorii III ad Bonifacium, ac præules Langobardiæ; et Zachariæ plures item litteræ, aliæque non pauca monumenta exstant, præcipue litterarum commercium Bonifacii et Francorum cum Zacharia; neque Caroli Martelli ulla merita memorantur; plurima vero enarrantur damna Francorum ecclesiis illata, quæ aperte pugnare cum iis, quæ de eodem prædicantur.

III. Et vero, ut Baronio aliisque assentiam, Carolum defendentibus a sancta illa nota, quam in Bonifacii litteras irreposuisse aiunt; Hincmari (ep. 6, cap. 19) ac prædicti Bonifacii testis oculati verbis fidem no-

gem? Zachariam is monet (*Cod. Bonif.* ep. 132, et Labbe *ubi sup.*, p. 1495) se vocatum a Carolomanno altero ex Martelli filijs, ut maximo vulnere ecclesiis suæ provinciæ inflicto mederetur convocata synodo: « Promisit, inquit, se de ecclesiastica religione, quæ jam longo tempore, id est non minus, quam per 60 vel 70 annos calcata et dissipata fuit, aliquid corrigere, et emendare velle. » Ac paulo infra miseram describens conditionem ecclesiarum, quam Caroli opera subisse illas ait, prosequitur: « Modo autem maxima ex parte per civitates episcopales sedes traditæ sunt, laicis cupidis ad possidendum, vel adulteratis clericis, scortatoribus, et publicanis seculariter ad perfruendum. » Dux synodi Germanica, et Liptinensis, ea de re celebratæ an. 742 et sequenti; necnon Suessionensis in altera regni parte, quam Pippinus Carolomanni frater moderabatur, Bonifacii relationem confirmant. Præcipue autem comprobari illam patebit ex tot capitibus disciplinæ corruptæ, quæ sequenti epistola continentur.

IV. Eam scilicet dedit Zacharias ad Pippinum, episcopos, abbates, et ceteros Francos anno 747 exeunte vel sequentis initio, postquam Carolomannus, nuntium remittens terreno principatu, Romam, 27 venerat, monachumque induerat in Cassinensi cœnobio. Chronologia hanc aliis ejusdem pontificis litteris acceptam referimus. Datæ istæ sunt « Nonis Jan., imperante domno nostro piissimo Aug. Constantino a Deo coronato magno imp., anno 28, imperii ejus an. 6, Ind. 15 », ad Bonifacium, ut præfatam epistolam Pippino, etc., legi curet in synodo. Cumque aliquid discriminis inventiatur in tribus iis characteribus temporis, hinc est, quod Cointius vult datas anno 748, Sirmondus et Pagius 747, verum Cointii potiorẽ sententiã esse, eique ad hærendum putari; quanquam indictio, et annus imperii sextus designent annum 747. Nam Carolomannus Romam venit mense Martio, ut animadvertit Pagius (an. 747, n. 4), seu potius Junio, ut contendit ibidem cl. Mansius, et quidem anno 747, quod constanter tradunt auctores omnes veteres. Cumque epistola Zachariæ uni « Pippino majoridomus in regione Francorum » dirigatur, hinc palam sit Carolomannum dignitati eidem bipertito divise renuntiasse, antequam litteræ darentur ad Pippinum, etc., quæ alteras ad Bonifaciam præcesserunt. Quod si anno 747 ineunte, seu Nonis Januarii utrasque datas esse quis velit, Continuatorẽ Fredegarii et chronologos omnes apud Baronium et Pagium mentitos, rem sane difficilem, demonstrat necesse est. Quamobrem statuendam reor cum Cointio ætatem litterarum anno 748. Hactenus de chronologia, quæ litterarum pars minima est.

V. Quod serio animadverti debet, sex fere annorum spatio uterque Martelli filius sanctissimi viri Bonifacii opera disciplinam pessam datam vix erigere aliquantulum potuerant. Ea propter ut nihil de Martelli laudibus detraheratur, id pro certo habendum est, principem istum Bonifacii ejusdem prædicationi in Germaniæ partibus constanter fuisse sub utroque Gregorio. Quod docent Mundeburgh ac defensionis monumentum, quod Carolus Bonifacium Germaniæ apostolum ubique excipiendum in regno Francorum mandavit missionis initio; et litteræ quas Gregorius II se dedisse « Carolo filio nostro patricio » testatur anno 747, ut prædicationem Bonifacii ab episcopo quodam turbari non sineret (Labbe *Conc.* tom. VII, p. 1446, seq.). Gregorii poriter tertii litteræ sub finem anni 739 uberrime testes sunt, continuati per Carolum studii, atque operæ ut totum Francorum regnum Christi fidem amplecteretur: sic enim Bonifacius gratulatur pontifex: « Quæ innovasti jam de Germa-

mae gentibus, quas sua pietate Deus noster de potestate paganorum liberavit, et ad centum millia animas in sinu matris Ecclesiae tuo conamine et Caroli principis Francorum 28 aggregare dignatus est. At contra nullam Romanæ Ecclesiae opem, utcumque legatione atque iteratis litteris rogatum, afflurum fuisse historia omnis docet, adversus recentiorum conjecturas et argumenta, quibus nil infirmius in rebus facti: foedere enim cum Langobardis, perpetuisque domi ac foris bellis impediatur, quin faciles præberet aures flagitanti pontifici. Quin etiam vulneribus eorumdem bellorum causa jam antea infectis Gallicanæ Ecclesiae, novum vulnus, idque acerbius adiecit disciplinam pervertendo, quod sexto post ejus mortem anno maximæ curationis indigens, apostolicæ tandem sedi detectum est.

VI. Opportunum ea quidem remedium attulit. Nam Zacharias Francorum consultationi septem et viginti capitibus conceptæ singillatim respondit auctoritate canonum prolata. Novo is, atque antea inaudito exemplo apud sanctam sedem, cujus erat in more positum serinia, seu bibliothecam adire, ubi quæstiones hujusmodi ad eandem deferantur, collectione canonum usus est verionis Dionysianæ. Non utique collectione ipsa Dionysiana, sed breviario Cresconii, quod ex Collectione illa coaluerat, Adrianique codicis, ac demum canonis (ut canonum Ecclesiae Romanæ Codex audiebat) fons et origo fuit. Qualis hic canon, seu Codex canonum fuerit, quisve ejus usus, Leo IV, nos edocet (Labbe *Conc.* tom. VIII, p. 32) perspicuis hisce verbis: « De libellis et commentariis aliorum non convenit aliquem judicare, et sanctorum conciliorum canones relinquere, vel Decretalium regulas, id est quæ habentur apud nos simul cum illis in canone, et quibus in omnibus ecclesiasticis judiciis utimur, id est apostolorum, Nicænorum, Ancyranorum, Neocesariensium, Gangrensiarum, Antiochenarum, Laodicensium, Chalcedonensium, Sardicensium, Carthagenensium, Africanensium, et cum illis regulæ Romanorum Silvestri, Siricii, Innocentii, Zosimi, Cælestini, Leonis, Gelasii, Hilarii, Symmachi, Simplicii. Isti omnino sunt, per quos judicantur episcopi et per quos episcopi simul et clerici judicantur ».

VII. Hujusmodi canonem esse adhibitum a Zacharia, qui contum fere annis Leonem IV præcessit, non contendo. Illud affirmare non dubito, quod Zacharie usus collectionis refertur acceptus, quæ nono demum sæculo in codicem illum canonum evaserat, quem nuper descriptum vidimus. Sirmondi opinionem, qui canones Joannis II, litteris an. 534 suppositos pro veris habuit, eruditosque omnes secum traxit; ita ut passim tribuatur collectionis Dionysianæ usus sanctæ sedi ab ipsa ejusdem origine; Sirmondi opinionem, inquam, neque hujus temporis, 29 neque hujus loci est rejicere. Falsitatem tantummodo patefacere non gravabor, sancta scilicet sedes ante octavam fere sæculum, cum Ecclesiae præerat Zacharias, canones tantum Nicænos et Sardicenses tuebatur, Constantinopolitanos aperte rejiciebat, et siquem ex Chalcedonensibus adhibuit, tres illos tantum adhibuit, qui ante recessum legatorum conditi erant in fine sessionis 6, tametsi ipsi etiam reperiantur inter alios act. 15, quarto nimirum, tertio, et vicesimo loco. De iis luculenter Pelagius II in epistola ad Histros (Labbe *Conc.* tom. V, p. 615, 629, seq.) « In actionis, inquit, sextæ terminum jam canonum norma præstatur, dum illic a principe venerabilibus episcopis dicitur: aliqua sunt capitula, quæ ad honorem vestre reverentiæ vobis reservavimus. . . . Prælibatione itaque sextæ actionis ostenditur, quia jure constitutiones canonum non nisi in septima continentur. . . . Quamvis si solerter aspiciamus, canonum regulas positas non, sicut putatur, in septima, sed intertextas sextæ actioni invenimus. » Quod si animadvertisset Natalis (sec. v, diss. 15, art. 4), haud tribuisset Gelasio vicesimum canonem

Chalcedonensem; eum quippe esse tertium ex propositis a Marciano, probatisque a concilio in fine actionis sextæ deprehendisset.

VIII. Ad Constantinopolitanos vero quod attinet, sanctus Gregorius Pelagii II successor Eulogio Alexandrino, et Anastasio Antiocheno scribit in hanc sententiam (lib. VI, ep. 31): « Canones quidem Constantinopolitani concilii Eudoxianos damnant, sed quis fuerit eorum auctor Eudoxius, non dicunt. Romana autem Ecclesia eosdem canones vel gesta synodi illius hæcenus non habet nec accipit. In hoc autem eandem synodum accepit, quod est per eam contra Macedonium definitum. Reliquas vero hæreses, quæ illic memoratæ sunt ab illis jam patribus damnatas reprobat. » Et cum in synodica ad patriarchas Orientis (lib. I, ep. 24) quatuor se concilia venerari ait, ut quatuor Evangeliorum libros, continuo subjungit, quatenus hæreses damnarunt: ne quis forsitan suspicaretur, conciliorum acta illum amplecti, quatenus condiderunt canones ambitioni præsulum Constantinopoleos faventes, legatisque sanctæ sedis absentibus. Ita factum putat a Gregorii successoribus pene usque ad finem septimi sæculi: cum religioni haberi ceptum est oecumenicis ex conciliis quidpiam respicere. Id constat ex libro Diurno pontificum (cap. 2, tit. 9): namque indiculum, seu professio Romanæ pontificis, post defunctum Constantinum Pogonatum, sive post annum 685 edita, perspicue docet, acceptum fuisse Romanæ sedi quicquid in conciliis generalibus actum erat: « Sancta quoque universalia 30 concilia Nicænam, Constantinopolitanam, Ephesinam primum, Chalcedonensem, et secundum Constantinopolitanam, quod Justiniani piæ memoriæ principis temporibus celebratum est usque ad unum apicem inmutata servare: et una cum cis pari honore et veneratione sanctorum sextum concilium quod nuper Constantino piæ memoriæ principe, Agathone apostolico prædecessore meo convenit, medullitus, et plenius conservare. »

IX. Inversionis causæ non longe petendæ. Tanta rerum inscitia tum temporis fuit in ipsa Urbe, ut præter fidei dogmata, quæ ignorari non poterant, nisi falsa quidem a veris satis secernerentur. Exemplo sunt Marcellini, Silvestri, Xysti et Polychronii acta, de quibus, recte, ni fallor, P. Constantinus (*Pref. ad. lit. Pont.* tom. I, pag. 99): « Non sapiunt, inquit, hæc opuscula Romani hominibus, et ecclesiasticæ disciplinæ doctriua vel mediocriter tincti ingenium, ac stylum, sed neophyti cujusdam Gothi, qui suum in apostolicam sedem studium in declararet, mendacium dicere religioni non habuit. » Ejusmodi vero farraginem tantum habuit Theodoros Cantuariensis episcopus qui sub finem septimi sæculi florebat, ut quædam inde traducere in suum Pœnitentiale non dubitavit, quare Natalis Bedæ auctoritate fratres Theodorum commendans (sec. VII, cap. 4, art. 10), subdit, aliena quædam ab Evangelio et traditione in Pœnitentiale esse. Nihilominus sanctæ ipsi sedi sapiunt: ita ut sanctus Gregorius III suum et ipse pœnitentialem librum conficiens ita monitum voluerit lectorem in præfatione (Labbe *Conc.* tom. VI, pag. 1476.): « Ex multis allegariarum floribus, et de magnorum tractatibus, protatisque sermonibus, Patrum dictis, canonumque sententiis, id est Isidori, Augustini, Gregorii, Bedæ, Gelasii, Innocentii, Theodori, Cassiani, Egberti, vel ceterorum, ad opus consacerdotum nostrorum exerpere atque insinual colligere hunc libellum pœnitentialem studuimus. » Quamobrem recte animadvertit Morinus (*De pœnit.* lib. VII, c. 1, n. 17) minime mirandum esse: « si Theodori archiepiscopi viri suo sæculo doctissimi atque propter auctoritatem summi pontificis, a quo consecratus et in Angliam missus fuerat, omnibus acceptissimè liber pœnitentialis brevi tempore universum fere Occidentem pervasit, illumque imitati sint multi alii epi copi

non tantum ipsius penitentialem probantes, sed etiam alios instar illius commoiores, et ampliores componentes.

31 X. Quæ sane animadversio quam vera sit, venerabilis Bedæ liber De Remediis peccatorum, pauloque post Egberti Eboracensis episcopi Penitentialis, aliique plures in Galliis, necnon Romanus antiquus apud Canisium, et quem nuper memorabam Gregorii III, Græcis omnes can: nibus redundantes, ac suppositis quandoque rebus respersi, uberrime testantur. En certa ætas collectionis canonum, quam sancta sedes amplexa est: cum enim Græcos canones ubique cognitos vidoret, magnamque eorum segetem Cresconii ex Breviario haberet (qui præsertim per materias digesti, compendium laboris scriuariis, reque acceptissimam pontificibus exhibebant), tunc sensit, facili admodum negotio episcoporum consultationibus responderi posse; nec nisi raro bibliothecæ codices evolvi exinde coepti. Utinam scribendi istud genus minus late pervagatum, aut obtusis minus ingenii lenocinatum esset! Quem enimvero eruditorum latet, Adriano pontifici tributa diu esse octoginta illa capita Angilramni, queis plura continentur ab Ecclesiæ disciplina abhorrentia, non pauca etiam a bonis moribus absona? Baluzii tantum opera compertum tandem est, quis illa congresserit, nam optimis ex codicibus verum auctorem protulit (*Præf. ad Ant. Aug. dialog.*): « Incipiunt capita collecta ex diversis conciliis, sive decretis pontificum Romanorum ab Augilramno Metensi episcopo, et Adriano papæ oblata: » et quidem « XIII kalendas Octob. indict. 9, » seu anno 785, ut est in editis exemplis. Inde autem profluxisse putat Petrus de Marca (*De Concord. sac. et imp.* l. vii, c. 20) Isidori Mercatoris merces, quæ disciplinam peritus eviterunt: quamvis alii sentiant istas capitulis prævisse, nec de ætate quidquam certi audeant definire. Ista vero huc non pertinent: quare ad collectionem canonum revertor, qua primum omnium pontificum usum esse Zachariam contendo.

XI. Pugnantia proferre videar, qui Gregorio III nuper aiebam collectionem ejusmodi fuisse usui; modo Zachariam qui Gregorio successit, alios omnes prævisse contendam. Aliud vero est collectionem probasse, indeque in suos libellos aliquid transtulisse; aliudque de disciplina decernere auctoritate illorum canonum, quod Zacharias fecit his litteris in Franciam missis, novo, ut aiebam, atque antea inaudito exemplo. Hinc secutus est Stephanus II in responsis anno 754 datis, dum erat in Francia (Labbe, *Conc.* tom. VI, p. 1650 seq.); uterque enim collectione vitat contra morem prædecessorum, aliquo tamen non discrimine inter se. Namque ad concilia quod attinet, tam Zacharias quam Stephanus numerandi rationem sequuntur, qua usus est Cresconius, **32** singula nimirum capita cujusvis concilii seorsum recensentes. In decretalibus autem litteris laudandis, tametsi uterque dissidet a Cresconio; Zacharias, ubi (Cap. 20, seq.) assert Innocentii decreta 14 et 20, sequi videtur Dionysium: Stephanus vero capita Decretalium profert juxta numerum uniuscujusque epistolæ, ut de conciliis est dicendum; non enim decretalia uniuscujusque pontificis cum Zacharia, sed capita cujusvis epistolæ, ejus nomen etiam enuntians, cui scripta unaquæque fuit, diligenter enumerat. Id autem inde factum puta, quod Breviarium Cresconii capitibus trecentis constans, ad singula capita plures, paucioresve canones titulosque Decretalium epistolarum alios tempore alio latos indicabat, qua re ad quamvis questionem solvendam nihil accommodatius; at indicatos canones, titulosque Decretalium aliunde pertere oportuit. Hinc est quod Zacharias Dionysiana ex collectione sumpsisse videtur canones, et decreta, quippe qua usus erat Cresconius; at Stephanus canones inde tantum decerpisse.

XII. Quamvis autem hæc testimonia valde per-

spicua sint versionis Dionysiana: apud sanctam sedem: non utique intra ejus collectionis limites circaretandum est jus vetus sanctæ Romane Ecclesiæ, quod tantopere Justellus, et præ aliis Natalis contendunt, suppositos illos canones Joannis II litteris, Sirmondo auspice, obviis ulnis amplectentes. Nam, præterquam quod nemo ex Joannis successoribus Dionysiana versione usus est, ita ut Gregorius III in laudato Penitentiali sancti Isidori Hispalensis versionem adhibuerit (ipsa eadem est quam Mercator usurpavit), sanctus Zacharias, qui primus Dionysiana versione acceptor fuit, et ipsa in epistola ad Francos collectionis limites excessit, et in concilio Romano (Labbe, *Conc.* tom. VI, p. 1549) decreto inhæsit Gregorii II, de gradibus agrationum, quod et successores fecisse constat late extra collectionem vagantes per omnium decreta pontificum, quorum tam modicam partem Dionysius collegit. Itaque, nisi veritati adversari quis velit, illud fateatur necesse est, quod ante conditam collectionem propriam, quæ Canon dicebatur, nulli alii collectioni se obligavit sancta sedes; tametsi Cresconiano Breviario duce quæcumque in sacra bibliotheca erant, oblata occasione adirentur, adeoque Dionysiana collectio potissimum tereretur. Post Zacharia vero tempora certis limitibus circari copis judicium ecclesiastica, cæteraque ad disciplinam et mores attinentia non est dubium, quoad canon ipse prodiiit.

XIII. Et vero Stephanus III anno 769 in concilio Romano ita sanxit: « Non amplius suscipiantur apostolorum canonum prolata **33** per sanctum Clementem, nisi quinquaginta capita, quæ suscipit sancta Dei catholica Romana Ecclesia. » Itaque sancta sedes quinquaginta illis apud Dionysium, et Cresconium selectis jam insueverat: cum Zacharias ante annos duos et viginti uti illis coeperat. Adrianus postmodo successor Stephani non modo canonum illorum quinquaginta, sed orientalium omnium conciliorum, quæ in collectione sunt, præter generalia, compendiarium explicationem canonum tradidit Carolo Magno, ut ad reformandam in Galliis disciplinam illa uteretur. Quamobrem collectos eos canones non amplius aversabatur sancta sedes. Hac autem super compendiarium traditionem canonum, quam Pagi, Labbeus, Basnagius mutilam esse decernunt, nec Adriano tribuendam existimant, nonnulla breviter animadverti oportet, quæ integram illam esse demonstrant, atque Adriano vindicent contra eorum sententiam præcipitem.

XIV. Ac primo canones apostolorum 45 esse videntur, quia vicesimus primus tres simul conflatos continet 21, 22, 23, vicesimus quintus duos 27, 28, totidemque tricesimus quartus 37, 38, ac denique tricesimus septimus tres 41, 42, 43, ita ut uno plures videantur; at quintus et quadragesimus in duos divisus ad unitatem reducendus est, sic totos quinquaginta habebimus. Neocesariensis quindecim videntur, quia secundus bipartito dividitur. Perinde Laodicensis 35 cum sequenti in unum revocati 59 Laodicensis efficiunt. Antiocheni pariter 25 erunt, modo decimus et undecimus simul conflati secerantur. Oporosior res est in Africanis: etenim post canonem 49 sequitur 60 et 99 cum sequenti conjungitur, perveniturque ad num. 105, cum centum tantummodo esse debeant Africani canones, quos 55 Carthaginenses præeunt, juxta Breviarium Cresconii; quo haud dubie Adrianum esse usum demonstrant et divisio hæc 33 Carthaginensium ab Africanis centum, qui Dionysio tanquam Africanis omnes continuata serie 133 numerantur, et concilia Græca unumquodque suam aciem ducentia. Nihilominus ex decem iis qui videntur deesse, ne unus quidem desideratur in Cresconii Breviario.

XV. Etenim nonus decimus de visitatione provinciarum peculiari Africæ; 49 de manumissionibus in Ecclesia rebrandis cum imperatoris venia; 51 de idolorum reliquiis extirpandis; et 75 qui duorum

conciliorum initium est contra Donatistas, et contra Pelagii, et Cœlestii hæresim; quatuor isti, qui Dionysio sunt 52, 82, 84, 108, tanquam inutiles a Cresconio omittuntur, quare et Adrianus eos deserit, hac tantum in re ab illo recedens, quod numerandi ordinem prosequitur, **34** ubi prædictos canones omittit, ne manca videatur series, numeratque quinque suprema capita, quæ a Cresconio non recensentur. Ita novem his capitibus addendo centesimum, quod Cresconius fecit ex 99 in duas partes diviso, ut videre est Breviarii cap. 287 (*Bibl. vet. Jur.* tom. I, pag. 108, append.), lacuna illa numerorum decem explebitur. Et est notandum cum Labbeo (*Conc.* tom. II, pag. 1669) quod in cod. Vat. n. 4929, ad centesimum caput hæc leguntur: « Hoc capitulum Aurelii cum subscriptionibus episcoporum in canone apostolici Romæ non habetur ». Quæ mirum in modum comprobant, perinde Adrianum, ac Zachariam Cresconiana collectione, seu Breviario usum esse, non Dionysiana, cujus tantum versio idcirco adhibetur, quia Cresconius inde hausit suum indicem, et anonymus, qui canones integros apposuit, indidem eos decerpit.

XVI. Quid dicam de duplici eorum hallucinatione, dum alio capite mutilum dicitant Adriani codicem: quod nimirum initio canonum Carthaginensium legunt: « Deinde etiam 20 capitulis Nicæni concilii recitata, ut superius descripta inveniuntur, communi decreto statuerunt capita 33 quæ sequuntur? » Estne hoc de monumentis veterum recte judicare? Compendium, id est eorum quæ præverunt centum capita in Africano concilio ex variis synodis recitata, quæque apud Labbeum audiunt; concilium Carthaginense vi in decem capita distributum, et apud Justellum tam in collectione Dionysiana, quam in codice Africano, citra ullam divisionem in plura vel pauciora capita locum tenent præfationis: tametsi actio prima concilii Africani revera sit. Eadem fere verba Justellus refert citatis locis, quæ Adrianus exscripsit, et tam Dionysiana collectio quam codex Africanus, quem Adrianus secutus est, habent: « statuta quoque Nicæni concilii in 20 capitulis similiter recitata sunt, sicut in superioribus inveniuntur adscripta. Deinde quæ in conciliis Africanis promulgata sunt, actis præsentibus inserta noscuntur. » Quamobrem mentio illa Nicænorum canonum ad Africanas synodes refertur, non vero ad Adriani edicem, qui proinde hoc capite mutilum injuria dicitur. Quid enimvero Nicæni huc canones advocandi sunt, si Adrianus Chalcedonenses quoque inde abstulit, unoque in codice œcumenica sex concilia dedit Carolo, quorum veluti appendicem esse voluit has Græcas regulas simul cum Africanis ab eo descriptis, mutatis, et emendatis, ut prostant? Nonne satis perspicue rem docet in præfatione? Quin etiam monendos episcopos ita censuit: « Sed in his omnibus illa sequi debemus **35** quæcunque a Nicæno concilio, et a sancta atque apostolica Ecclesia Romana non discrepare videmus. »

XVII. Postrema hæc demonstrant quam inepte collectio Dionysiana ascribitur sanctæ sedi usque ab initio sexti sæculi: dum Adrianus de ubique jam receptis iisdem regulis seu canonibus, qui suis etiam prædecessoribus Zachariæ et Stephano II usui fuerant (Canones præcipue apostolorum quinquaginta a Stephano III probati erant in conc. Lat.), tanta cum circumspectione loquitur. Attamen eorum nonnullus pro summa auctoritate correxerat, ut patet. Canon, exempli gratia, apostolorum 27, lectoribus et cantoribus nubendi facultatem impertitur. Adrianus autem scripsit: « Quod lectoribus tantum liceat matrimonium contrahere. » Can. apost. 46 absolute prohibet baptismum hæreticorum ab episcopis, presbyteris, diaconis comprobari. Adrianus explicat: « Episcopus, presbyter baptismum hæreticorum non in nomine Trinitatis baptizantium suscipiens datur. » Canon Ancyranus 9 diaconis matrimonium

permittit, si ordinationis tempore continere non posse dixerint. Adrianus emendat: « Diaconi incontinentes deponantur. » Can. Neocæs. 4 gratiæ divini concupiscentiam non consummatam tribuit. Contra Adrianus: « Gratiæ divini non impuntur, si desiderata libido non perlicitur. » Can. Antioch. 10 chorepiscopis permittit ut ordinem lectores, subdiaconos et exorcistas. Adrianus: « Chorepiscopi ordines inferiores usque ad subdiaconatum dare non possunt. » Eiusdem concilii 12 de episcopis et clericis post iteratum iudicium iterum ad imperatorem confugientibus repellendis, sic Adrianus recte, et juxta Ecclesiæ regulas: « Clerici damnati si imperatorem adierint, nunquam restituantur. » Quintusdecimus ejusdem concilii canon apostolicæ sedi aperte contrarius omnino omittitur numero tantum apposito. Hic autem expendendi Adriani codicis finem facio; nam hucusque allata hallucinationem eorum patefaciunt, qui Compendii volunt auctorem quemdam alium; Adrianum vero canones totos expansos tribuisse Carolo: quasi vero emendationes, ac variationes ejusmodi ab alio quam a pontifice potuissent fieri.

XVIII. Ad canonem quintum decimum quod attinet, silentio præterire non debeo, cum illum Adrianus omnino omiserit. Appellationibus ad sanctam sedem ille scilicet adversatur, quibus nulla Occidentalis Ecclesiæ pars, ne Africa quidem, post agnitos Sardicenses canones, refragabatur jam inde a quinto Ecclesiæ sæculo. Jam vero canon iste ipse, cujus Adrianus ne verbum quidem pronuntiat, una cum quarto ejusdem **36** concilii, et duobus apostolorum dolo malo est subjectus epistolæ Joannis II in causa Contumeliosi Regiensis episcopi; eamque ex variis codicibus inconstanter istas merces exhibentibus, præcipue ex uno Rhemensi Sirmondus in lucem protulit, tanto cum successu, ut Justellus Cassio ori auctoritate, et hujus epistolæ, collectionem Dionysianam ab ipsa origine receptam velit ab apostolica sede (*Præf. ad Cod. univ. Eccl.* p. 19). Deinde sequitur: « Atque hæc est prima et antiquissima decretalium pontificum collectio, quæ Liber Decretorum dicta est a Zacharia papa, epistola ad Pippinum, etc. » Postremo ex decretalibus, et canonibus (memorata editione a Wendelstino facta Moguntiae an. 1525, aliaque Lutetiæ Parisiorum) decernit: « Atque ipse est codex canonum, qui ab Adriano I papa Carolo Magno regi Romæ oblati est anno 805 (erat tum pontifex Leo III, qui ante annos decem Adriano successerat) ad usum Ecclesiarum Occidentalium..... Atque hi sunt canones et decreta, quibus in iudiciis ecclesiasticis Romana usa est Ecclesia, ut testatur Leo IV papa, qui concilia ipsa et pontificum decreta, quæ hoc codice Romano continebantur, recenset. » Iam ignotæ suppositionis a viro doctissimo Sirmondo evulgatæ pessimo publico, unico præsidio fultus vir æque doctissimus Christophorus Justellus Natalem secum traxit, minoresque alios: et uno verbo jus apostolicæ sedis super levissimo isto fundamento collocavit, plaudentibus cæteris.

XIX. Jam dixi controversiam ejusmodi nec loco nec tempori convenire: fundamentum tantummodo diruendum suscepti, quod mihi videor perfecisse. Cæterum parum scite Justellus Cassiodori auctoritate nititur ut sanctæ sedi tribuat collectionem Dionysianam in iudiciis. Cassiodorus enim (tam longe est, ut naturam illam ei collectioni ascribat) qui Dionysio familiarissime usus erat, ejus virtutibus, atque exemplis, fortasse etiam consiliis motus monasterium in suo fundo prope Schylaciæ in ulteriori Calabria oppidum condidit, vitamque monasticam et ipse est amplexus. Ea occasione collectionem Dionysianam transcribi fecit suisque monachis legendam suscit; quod ut efficacius faceret, Romæ etiam passim legi testatus est. Verba ipsa ejus proferam, ne veritati videar fucum facere (*De Dirin. lect. cap. 23*): « Petrus a Stephano episcopo Salunitano ex Græcis

exemplaribus canones ecclesiasticos moribus suis, ut erat planus atque disertus, magna eloquentiâ luce composuit, quos hodie usu celeberrimo Ecclesia Romana complectitur. Hos etiam oportet vos assidue legere, ne videamini tam **37** salutare ecclesiasticas regulas culpabiliter ignorare. Dogmaticum hic, sive moralem librum animis, Christianorum informandis ad catholicam disciplinam, qualis tunc credebatur, a Cassiodoro describi comperimus est: quamvis alium finem sibi proposuerit Dionysius, Salonitanum nempe episcopum instituendum ad ecclesiasticas regulas tum quæ in conciliis decretæ fuerant, tum quæ minus certæ apud nonnullos erant in pretio, ut idem testatur in præfatione. Apostolicæ autem sedi, quæ regulas, seu canones illos nonnisi post duo secula amplecti cœpit, neque Dionysius, neque Cassiodorus fuisse usui affirmant, aut affirmare possunt. Falso igitur jus vetus in ea collectione statuitur.

XX. Nec prætereundum quod Cassiodorus de canonibus tantum agit: decretales quippe epistolas constat, a Dionysio postea collectas, ut Juliano presbyteri cardinali morem gereret, cujus maxima cura erat quæ ad ecclesiasticam disciplinam pertinent inquirere, quod Dionysius idem testatur. Quæ vero est ejusmodi collectio, privata auctoritate facta, sacræque bibliothecæ foris minime excussis? Exstant inde scilicet præcipuæ sancti Leonis epistolæ ad episcopos, et principes conscriptæ anno 449, in magna ea commotione totius Orientis ob hæresim Eutycheis, inque iis duæ celebres ad Flavianum, octava et decima omnium celeberrimæ de qua concilium sub Gelasio ita decrevit non multo ante Dionysii adventum Romam: « Cujus textum quispiam si usque ad unum iota disputaverit, et non eam in omnibus venerabiliter receperit, anathema sit. » (Labbe, *Concil.* tom. IV, pag. 1265). De Siricii, Innocentii, Gelasii (cujus nonam tantummodo collector novit) decretalibus litteris a collectione exsulantibus nihil dico. Unum id tacere non possum, quod quæ ad astruenda fidei dogmata, ad Romani pontificis potestatem, ad Ecclesiæ universæ regimen et ad potissima disciplinæ momenta pertinent, ea omnia a collectione absunt, ut sedulo eam expendenti palam fiet. Quare doctissimos illos viros Justellum et cæteros collectionum ingenium ac finem assecutos non esse vix crediderim. De ingenio quippe luculenter Cresconius Liberino episcopo, ubi ait Ferrandum quem ipse sequitur, « Inductorum, quorum est maxima multitudo, in eodem opere studium probatur, ut ita dixerim, sequestrasse..... ea condiscere valentibus et volentibus dubitationis ambagem auferre, ut eorum plena instructio non ex difficultate scriptoris, sed ex desidia jam dependeat lectoris..... probabili examinatione consulas, utrum ex severitate, an ex lenitate suum animum debeat moderari *Bibl. vet. J.*, tom. I, p. 456). »

38 XXI. Ex quibus non obscure patet, collectiones omnes usque ad octavum Ecclesiæ sæculum (nam Cresconius in septimi extremo scribebat) tam quæ generales erant canonum, quam quæ penitentiales tantam continebant, publicam utilitatem spectasse, ac proinde illarum finem fuisse instructionem cleri, et quorumcumque fidelium. Cujus rei locupletissimum habemus testem Martinum Bracarensem, qui ad suam collectionem, præ aliis hæc præfatur: Propterea in ipsis canonibus aliqua simplicioribus videntur obscura: ideo visum est, ut cum omni diligentia et ea quæ per translatos obscurius dicta sunt, et ea quæ per scriptores sunt immutata, simplicius et emendatius restaurarem. Id primum observans, ut illa quæ ad episcopos, vel universum clerum pertinet, in parte conscripta sint: similiter et quæ ad laicos pertinent, simul sint adumata: ut de quo capitulo scire aliquis voluerit, possit celerius invenire (Labbe, *Conc.* tom. VI, p. 1381). Hæc profecto causa est cur nullam canonum collectionem sanctæ sedi oblatam videre erit. Non enim

A hujusmodi rivulis indigebat, cui fontes ipsi præsto erant in sacra bibliotheca, quos in omnibus causis eam adiiisse per suos scrinariis comperit erit, modo, recentiorum disputationibus omissis, diligenter consulantur concilia, epistolæ pontificiæ, et cætera monumenta vetera, quæ typis mandata exstant. Et Christophorus Justellus, eumque secuti tot alii, juris licet peritissimi, haud morati esse videntur: quippe qui unum sibi proposuerunt, ut præpropere suum codicem canonum appingentes sanctæ sedi, jus hujus vetus stabilirent, unde novum admodum discrepare ostenderent.

XXII. Utinam barbaries per Italiam longe lateque effusa Romana etiam non hebetasset ingenia! Non enim scrinariis, tædio forsitan laboris, ni fallor, compendiarium illam viam a Gregorio etiam III monstratam, proposuissent Zachariæ, quam postmodum Stephanus et successores terere non dubitarunt. Haud dubie mos antiquus bibliothecam consulendi in desuetudinem sensim non abisset; ita ut sæculi unius spatio Canon, seu Codex canonum a Leone IV laudatus, ut supra aiebam, in episcoporum causis, rebusque ad disciplinam pertinentibus fere unus esset usui: et, quod magis dolendum, Joannes VIII, nono sæculo declinante, constitutione nimis effusa sanxerit, Anastasio teste (*Pref. in Conc. Nic. II*), ut canones et decreta omnia acciperentur quæ fidei, moribus, sanctæque sedis institutis minime adversarentur. Verba ipsa bibliothecarii pontificem alloquentis proferam: « Apostolatus vestro decernente, non solum illos solos 50 canones Ecclesia recipit, sed et omnes eorum, **39** utpote Spiritus sancti, tubarum, quin et omnium omnino probabilium Patrum, et sanctorum conciliorum regulas et institutiones admittit illas duntaxat, quæ nec recte fidei, nec prohibis moribus obstant, sed nec sedis Romanæ decretis ad modicum quid resultant. » Quamvis enim suppositæ istæ merces in Canonem relatæ nunquam fuerint ab apostolica sede, usus tamen earum permissus altissimum vulnus disciplinæ infixit, quod ferreo sæculo decimo exputruit, nec nisi post diuturna remedia cicatricem obduxit. Arsam præterea dedit Petro de Marca et Natali, ut tam multa de jure veteri et novo extra aleam disputarent. Quorum omnium fons est epistola hæc Zachariæ, quam modo subjiciam omnium oculis.

XXIII. Ex brevibus eidem notis appositis plura iis suppetent, quæ mihi visa sunt præmonenda. Duo hic adficiam, quorum unum patefacit Collectionis usum apostolicæ sedis decretis adversantia suppeditasse: alterum vero opinionis Sirmondi falsitatem magis magisque ostendit. Primo igitur Franci rogant cap. 11: « Qui clerici etiam ab uxoriis abstinere debeant? » Reponit Zacharias auctoritate can. Afr. 37: « Episcopos, presbyteros, diaconos debere continere, alios non cogi. » Id vero cum decreto sancti Gregorii pugnat, qui exeunte sexto sæculo continentiam injunxerat etiam subdiaconis per totum Occidentem. D En verba ejus Venantio Lunensi episcopo rescribentis (lib. IV, ep. 16, 17): « Subdiaconi quoque, quos similis culpa constringit, ab officio suo irrevocabili- ter depositi, inter laicos communionem accipiant. » Item metropolitæ Mediolanensi: « similiter etiam et tres subdiaconos, quos fraternitas vestra lapsos innotuit, a suo semper vacare, ac decernimus privatos esse officio: quibus nihil aliud quam inter laicos sacra est præbenda communio. » Pugnantiam hujusmodi conciliat Thomassinus (*Benef.* l. XI, c. 63, n. 10) aiens, post annos 150, Gregorii decretum adhuc vacillasse, et parum constanter servatum esse. At bona cum ejus venia non vacillabat decretum; inducta collectio hujusmodi contraria decreta suppeditabat. Et nisi etiam ipse Sirmondo habuisset fidem, rem novam a Zacharia proferri sensisset apostolicæ sedi contrariam, quia primus deseruit viam a prædecessoribus tritam. Perinde esse video de can. apost. 27, reposito consultationi 18. « Qui clerici

uxores sortiri debeant, » ab Ecclesiæ enim Romanæ disciplina abhorret.

XXIV. Alterum caput, unde supposito patet subjectorum canonum epistolæ Joannis II est responsio ad consultat. 2. « De episcopis presbyteris, 40 diaconibus damnatis, » quæ cum causa Contineliوسي convenit. Zacharias enim reponit unicuique canonem apostolor. 29, omissis cæteris. Si autem Joannes anno 534 antequam Italiam barbaries invaderet, duos apostolorum canones, totidem Antiochenos adiciens, horum postremum, qui est 15 contra appellationes ad sanctam sedem, adhibere non esset veritus, quidni Zacharias, barbarie jam undique effusa, qui præterea canones alios sanctæ sedi contrarios se adhibuisse non sensit, aut hunc, aut ex aliis aliquem in causa eadem attulit? Cum præsertim Cresconio duce Dionysianam percurreret collectionem? Quia scilicet tam in contumeliosi persimili causa, quam hac in consultatione, Antiocheni canones abs re erant, et solum ad iustorum molimina accommodati, cujus patria et ætas quæri debent in provinciis Rhemensi, et Moguntina post Ludovici Pii exactionem: occurrunt enim cum Hincmaro episcopi alii plures appellationum osores. Sed de his alibi clarius. Audiatur nunc Zacharias ipse singillatim probans quæ hucusque sunt dicta.

III.

41 ITEM EPISTOLA a ZACHARIÆ PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM MISSA,

Quæ prætitulata est sub majorum domus nomine, eo quod nondum in regis dignitate esset elevatus, una cum capitulis suis consultis; etiam [Lamb., Gent., a jam] dicto domno Pippino, vel sacerdotibus in partibus Franciæ, qualiter respondendum, scripsit jam dictus pontifex.

[Ann. Dom. 748, Cod. Can. v, chron. 3.]

ARGUMENTUM. — Consultationi Pippini principis, et Francorum capitulis septem et viginti ecclesiæ illius pessumdatae depravatam disciplinam, presulumque et cleri inscitiam patefacienti, singillatim respondet novo exemplo per canones versionis Dionysianæ juxta Breviar. Cresconii, antiquo sanctæ sedis more collectiones canonum aversantis non penitus derelicto.

» Domno excellentissimo atque Christianissimo Pippino majori domus, seu dilectissimis nostris universis episcopis ecclesiarum, et religiosis abbatibus, atque cunctis Dominum timentibus principibus, in regione Francorum constitutis, Zacharias episcopus sanctæ Dei catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ in Domino salutem; gratia vobis et pax a Deo Patre omnipotente, et Domino Jesu Christo unico Filio ejus, et ab Spiritu sancto ministretur c.

Gaudio magno gaudemus in Domino, addiscentes

a Pontifex creatus anno salutis 741, obiit 752. GREGS.

b Ætas bujus epistolæ figenda cum Cointio an. 748, nisi forte sub finem 747 data fuit. Nam Pagii contrariæ opinio, datam nimirum Januar. mense 747, corrumpit ex ipsa inscriptione ad Pippinum, penes quem summa rerum erat. Nam Carolomannus eod. an. 747 per Zachariæ manus monachum induerat, ut habent Annal. Fulden. Baron. eam refert ad an. 744, et ibi pag. n. 3, Cointium nequidquam arguit. Mansius (ad pag. 747, n. 2.) conjectura ex documentis assequitur Carolomannum ex Francia profectum esse post diem 6, Jun. GENN.

c Ex. lat. tom. IX Bar., an. 744, et Cent. 8, c. 10. Ib.

A per relationem sublimissimi et a Deo servati prædicti filii nostri Pippini vestram omnium bonam conversationem, et quod in bonis et Deo placitis dispositionibus, unanimes atque cooperatores estis. Ita [Lamb. add. ut] et Ecclesiæ Dei et venerabilia loca per universam vestram provinciam 42 sita, atque earum præsules sacerdotes et religiosi abbates, ut concedet, in sancto habitu et conversatione sacerdotali conservetis [Lamb., conversetis], vacantes orationibus, insistentes precibus ad implorandam divinam potentiam, et coelitus victoriam tribuendam adversus paganos [Lamb., Gent., paganos] et infideles d gentes propugnatoribus vestris. Etenim vobis in vera confessione et simplici corde ad Dominum accedentibus, sicut Moyses, ille amicus Dei, orando pugnabat B (Exod. xvii), et Jesu Nave [Baron. et Centur., et Jonathas] cum populo Israel bella Domini præliando, vincebat, ita et vos agere oportet, charissimi mihi, ut sitis adjuvatores populo vestro orando, et bonis actibus inherendo, declinantes a curis et negotiis sæcularibus. Scriptum est enim: *Vacate et videte, quoniam suavis est Dominus (Psal. xlv)*. Et iterum: *Accedite ad eum, et illuminamini, et vultus vestri non erubescant (Ps. xxxiii)*.

Principes et sæculares homines atque bellatores convenit curam habere et sollicitudinem contra inimicorum astutiam, et provinciæ defensionem; præsulibus vero, sacerdotibus atque Dei servis pertinet salutaribus consiliis et orationibus vacare, ut vobis orantibus, et illis bellantibus, Deo præstante, provincia salva persistat, fiatque vobis in salutem, laudem et mercedem perpetuam. Ex hoc quippe præsulatus vester apparebit in sanctitate, et principatus dilecti filii nostri Pippini approbabit [Gent., approbabitur] per subjectorum potestatem et bonum dispositum. Itaque ut flagitavit a nobis, cum vestro consulti, superius effatus filius noster Pippinus, ut de omnibus capitulis, quibus innotuit, responsum demus, in quantum Domino dante valemus, de unoquoque capitulo inferius conscriptum, juxta quod a sanctis Patribus traditum habemus, et sacrorum canonum sanxit auctoritas e, etiam et nos quod Deo inspirante apostolica auctoritate decernere potuimus, mandavimus in responsis.

D 43 Primum capitulum: « Quomodo honorari debeat metropolitani episcopus a chorepiscopis et parochialibus presbyteris. » In canone sanctorum apostolorum capitulo tricesimo quinto scriptum est: « Epi-

d Saxones puta continuis bellis petitos, quod pontifex et sanctus Bonif. litteris (Codd. Bonif.) et Carolomanni viva voce probe norat: hi enim pagani erant et infideles.

e In speculis a Deo constituti, ut vigilantie nostræ diligentiam comprobantes, et quæ coercenda sunt rescemus, et quæ observanda sunt sanciamus; aiebat Cælestinus episcopus Viennens. et Narbonen. [cp. xi]. Ita nunc Zachar. omnibus episcopis Franciæ; summa enim Petri successorum auctoritas nullis canonum et decretorum collectionibus præscribitur; quibus, tametsi utitur brevitate ergo, de suo tamen opportune addit, quæ Franciæ tum temporis erant opus, ut videbimus.

scopos gentium singularum scire convenit quis inter eos primus habeatur, quem velut caput existiment, et nihil amplius, præter ejus conscientiam, gerant; cum illi soli singula [*Lamb., Gent.,* quam illa sola singula], quæ parochiæ propriæ, et villis quæ sub ea [*Lamb. add. sunt*], competant; sed nec ille præter omnium conscientiam faciat aliquid. Sic enim unanimitas erit, et glorificabitur Deus per Christum in Spiritu sancto. »

Item in canone Antiocheni concilii capitulo nono continet [*Lamb., Gent.,* continetur] ita: « Per singulas regiones episcopos convenit nosse metropolitanum episcopum totius provinciæ sollicitudinem gerere, propter quod ad metropolim omnes undique qui negotia videntur habere concurrent [*Lamb.,* concurrere debeat]; unde placuit eum et honore præcellere, et nihil amplius, præter eum, cæteros episcopos agere, secundum antiquam a Patribus nostris regulam constitutam, nisi ea tantum quæ ad suam diocesim pertinent possessionesque subjectas. Unusquisque enim episcopus habeat suæ parochiæ potestatem, ut regat juxta reverentiam singulis competentem, et providentiam gerat omnis possessionis quæ sub omni [*Lamb. add. ejus*] est potestate. Item, ut presbyteros et diaconos ordinet; et singula suo judicio comprehendat. Amplius autem nil agere tentet præter antistitem metropolitanum. Nec metropolitanus aliquid gerat, sine cæterorum sacerdotum consilio. »

Item ex libro Decretorum beati Leonis papæ capitulo 32 continetur: « Igitur secundum sanctorum Patrum canones Spiritu Dei conditos, et totius mundi reverentia consecratos, metropolitanos singularum provinciarum episcopos, quibus ex delegatione nostra fraternitatis tuæ cura, prætenditur, jus traditæ ubi antiquitus dignitatis intemeratum habere decernimus, ita ut a regulis præstitutis nulla aut negligentia, aut præsumptione discedant, aut in habitu, aut in ingressu 44 sanctitatis. » Nam et nos ab apostolica auctoritate subjungimus ut episcopus juxta dignitatem suam instrumentis utatur; simili modo presbyteri

^a *Gent. habet: antefatum metropolitanum. Nec metropolitanus gerat; et monet vocem aliquid aliam, ut videre est, et recentiori atramento interpositum esse.*

^b Verba hæc: *aut in habitu, aut in ingressu sanctitatis, non leguntur in Leonis epist. (84, cap. 2).* In iis, quæ mox decernit notandum quod octavo etiam sæculo monachismus erat uniformis, et vitæ genere distinguebatur a clero, Holsten. (*Ad Cod. Reg. præf. c. 3*), quamquam eod. tempore sancti Bonifacii opera ordo sancti Benedicti propagaretur in Francorum regno. Præterea notandum parochos in suburbiis constitutos appellari presbyteros cardinales, communi olim nomine episcoporum, presbyterorum, diaconorum, qui alicui addebantur ecclesiæ. Qua ex consuetudine nominis, officii similitudinem parum scire aliqui deducunt in sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalibus.

^c De chorepiscopis uberrime Thomassin (*De Benef. 1, II, c. 1*). Responsio pontificis ad hoc primum caput aptissima: nam de metropolitanis præstantia alios inter episcopos auctoritate canonum et decretorum loquitur, et chorepiscoporum munia patefacit; sic arrogantiam chorepiscoporum illudit. Si siqui-

cardinales, et qui [*Lamb., Gent.,* et si] monachica vita velle habeant vivendi, plebi quidem sibi subjectæ præclariori veste induti debitum prædicationis persolvant, et in secreto propositum servent sui cordis; ut qui videt in abscondito Deus, reddat illis in palam. Scriptum quippe est: *Quæ dicitis in cordibus vestris, et in cubilibus vestris compungimini (Ps. IV).* Non enim nos honor commendat vestium, sed splendor animarum.

Monachi vero lanea indumenta, juxta normam et regulam monachicæ disciplinæ, atque traditionem sanctorum probabiliū Patrum, sine intermissione utantur. Si enim abrenuntiantes ea quæ sæculi sunt, tota se Deo intentione contulerunt, de omnibus licitis [*Lamb., Gent.,* illicitis] debent abstinere, ut quantum corpori suo sustinuerint laborem, tantum remunerationis præmium a Deo percipere mereantur. Apostolis quippe divinum datum est mandatum, duas tunicas non habendi (*Matth. X*). Tunicas dixit Christus, utique laneas, non lineas; qui ergo obedierit Dominico præcepto, bonis actibus inhærens, habebit vitam æternam.

Item ex canone Antiocheni concilii capitulo decimo, de his qui vocantur chorepiscopi decretum est: « Qui in vicis, vel possessionibus chorepiscopi nominantur, quamvis manus impositionem episcoporum perceperint, et ut episcopi consecrati sint, tamen sanctæ synodo placuit, ut modum proprium recognoscant, et gubernent subjectas sibi ecclesias, earumque moderamine curaque contenti sint; ordinent 45 etiam lectores, et subdiaconos, atque exorcistas, quibus promotiones istæ sufficiant. Nec presbyterum vero, nec diaconum audeant ordinare præter civitatis episcopum, cui ipse cum possessione subjectus est. Si quis autem transgredi statuta tentaverit, depositus, quo utebatur honore privetur. Chorepiscopum vero civitatis episcopus ordinet, cui ille subjectus est. »

Secundo capitulo de episcopis presbyteris, et diaconibus damnatis, quo pristinum officium usurpare

dem cum aliud non essent quam vicarii foranei episcoporum, his dignitate pares esse ambiebant: idcirco quærent quomodo metropolis debeat honorare. Procedente tempore eo usque petulantia eorum crevit, ut Leo III et Carolus Magnus hunc hierarchiæ ordinem in Francia extinguere necesse habuerint. (*Vide Capitular. lib. VI, cap. 119; lib. VII, cap. 187, 325, 328*) presbyteros etiam et diaconos ordinare præsumperant (*Labbe, Concilior. tom. VII, p. 1169* seqq.). De iisdem iterum sermo est infra, cap. 4.

^d Sanctus Cyprianus (ep. 68) episcopus lapsos ait ad penitentiam quidem posse admitti, ab ordinatione autem cleri, atque sacerdotali honore prohiberi. Sanctus Basil. (can. 51): *Canones indefinite ediderunt, unam in eos qui lapsi sunt penam decerni jubentes: a ministerio scilicet motionem.* Hieronymus (*Adv. Jovin. lib. 1*): *Non posse esse episcopum qui in episcopatu filios faciat: alioquin, etc.* Præterea Siricius ad Himer., c. 7; sanctus Innocentius ad Victorium cap. 9, ad Exsuperium c. 1, et Leo Magnus epist. ad Rusticum cap. 2, suppeditassent quæ tempori magis congrua erant, nisi hac nova via incedere maluisset.

non debeant: Ex libro Canonum sanctorum apostolorum capitulo vicesimo nono dictum est: « Si quis episcopus aut diaconus depositus iuste super certis criminibus, ausus fuerit attrahere ministerium dudum sibi commissum, hic ab Ecclesia penitus abscindatur. »

Tertium capitulum de presbyteris ^a supervenientibus [Greta., superbientibus] ex concilio Carthaginense capite undecimo: « Si quis presbyter contra episcopum suum inflatus schisma fecerit, anathema sit. Ab universis episcopis dictum est ^b: Si quis presbyter a praeposito suo correptus fuerit, debet utique apud vicinos episcopos conqueri, ut ab ipsis ejus causa possit audiri, ac per ipsos suo episcopo reconciliari; quod nisi fecerit, sed superbia, quod absit, inflatus, secernendo se ab episcopi sui communionem subluserit, ac separatim cum aliquibus [Lamb. add. schisma] faciens, sacrificium Deo obtulerit, anathema habeatur, et locum amittat. Si querimoniam justam adversus episcopum non habuerit, inquirendum erit. »

Quartum capitulum de presbyteris agrorum, quam obedientiam debeant exhibere episcopis et presbyteris cardinalibus ex concilio Neocæsariensi capitulo 13 ita continetur: « Presbyteri ruri et in ecclesia ^c civitatis, episcopo praesente, vel presbyteris urbis ^d ipsius, offerre non possunt, nec panem sanctificationem dare calicemque porrigere. Si vero absentes hi fuerint, et ad dandam orationem vocentur, soli dare debeant. Chorepiscopi quoque ad exemplum quidem et formam septuaginta videtur esse [Lamb., Gent., videntur esse]; ut quod ministraverunt ^d propter studium quod erga pauperes exhibent, honorentur. »

Quintum capitulum de monachis, id est, ancillis Dei, de quibus flagitatum est, si liceat eas ad missarum solemnias, aut sabbato sancto publice lectiones legere, et ad missas psallere, aut alleluia, vel responsorium. De his in libro Decretorum beati Gelasii papae cap. 23 ^e destinatum est: *Quod nefas sit feminas*

^a Capitular. (lib. 1, c. 37) et Labbæi (Concil. tom. VII, p. 978) hoc caput ita conceptum videtur: *ut nullus presbyter contra suum episcopum superbire audeat*. Neque undecimum duntaxat can. Carthag. invenies, sed et decimum, et apostolor. 52.

^b Lamb. habet: *dictum est anathema*. Post verba *dictum est*, ait Gentilotus, sequitur in ms., ad marg. quidem, si non eadem, saltem antiquissima manu scriptum, *anathema sit*.

^c Lamb. et Gent.: *presbyteri ruri in ecclesia*; a Tengenagelio emendatum esse ruri et admonet Gentilotus.

^d Lambecius legit *ut comministri autem*, ut est in versione Dionysiana: cum autem Tengenag. et Gentilot. nihil mutant, ita esse in cod. ms. tenendum est.

^e Mendosus numerus: nam vel Dionysio, qui hanc unam in suam collect. retulit, est cap. 26. Huc respexit Constant. (Rom. Pont. ep. tom. I, p. 85) licet Bonifacio Mogunt. tribuat interrogationem. Certe hac Zachariae auctoritate decretum Soteri tributum de monachis, nomine tum ignoto, quod item Bonifacio I ascribitur, utriusque in lib. Pontificali, evertit: se nil antiquius nosse aieni can. 44 Laodic. *Quod non oporteat mulieres ingredi ad altare*. Vide plura

sacris altaribus ministrare, vel aliquid ex his, quae virorum sunt officii deputata, praesumere. « Nihilominus impatienter audivimus, tantum divinarum rerum subliisse despectum ^f ut feminae sacris altaribus ministrare firmentur, cunctaque quae non nisi virorum famulatu deputata [Lamb. add. sunt], sexum, cui non competit, exhibere; nisi quod omnium delictorum, quae singulatim perstrinximus, noxiorum reatus [Lamb., Gent., reatus omnis et crimen] eos respicit sacerdotes, qui vel ista committunt, vel committentes minime publicando pravis excessibus se favere significant. »

Sextum capitulum de viduis, si possint in propriis habitaculis suis salvare animas. Item ex eodem libro, cap. 21, ita continetur: ^g *Ut viduae ^h non violentur a pontificibus, et si professam continentiam, proposito mutato, calcaverint, ipsae per [Gent., pro] se rationem Deo pro suis sint actibus reddituræ.* « Nam de viduis sine ulla benedictione ⁱ velandis superius latius, duximus disserendum, quae si propria voluntate professam primi conjugii castitatem, mutabili mente calcaverint, periculi ejus intererit, quali Deum debeat satisfactione placare. Sicut enim si se forsitan continere non poterat secundum Apostolum, nullatenus nubere vetabatur: sic habitam secundum deliberationem ⁱ, promissam Deo pudicitiae fidem debuit custodire. Nos autem nullum talibus laqueum debemus injicere: sed solum adhortationes praemii sempiterni, poenasque proponere divini iudicii, ut nostra sit absoluta conscientia, et illarum pro se rationem Deo reddat intentio. »

Septimum capitulum de laico pellente suam conjugem, ex canone sanctorum apostolorum cap. 48 i. « Si quis laicus uxorem propriam pellens, alteram vel ab alio dimissam duxerit, communionem privetur. »

Octavum capitulum de presbyteris et diaconibus, qui se a ministerio ecclesiastico subtrahunt, et seorsum collectas faciunt, ex canone Antiocheni concilii

ap. eumd. cit. I. Alia tamen est Francor. quaestio; alia pontificis responsio.

^f Gent. dicit Tengenagelium. correxisse *tantam rerum sub... despectum* ponendo *rasura tantum divinarum rerum subiisse*.

^g Alia et hic quaestio, alia solutio: propius rem attigit Nicolaus I (Resp. 87 ad Bulg.). Viduas enim cogendas non esse aieni ad ingrediendum monast. Sciendum est, prosequitur, quoniam aliae sunt virtutes sine quibus ad vitam ingredi non possumus, aliae vero sunt, quae non nisi a sponsore requiruntur.

^h Sic habet Tengenagelius qui verba a pontificibus, quae in manuscripto desunt, apposuit. Lamb. legit: *non velentur, et...*; Gent., *violenter*.

ⁱ Lamb., Gent., Bar.: *sic habita secum deliberatione*.

^j Erat concil. Agathen. can. 25, maxime ad rem faciens. Erat praeterea Innoc. epist. ad Exuperium, quae etiam exstat in collectione Dionysiana, ubi praeter aliis Evang. verba afferuntur: *Qui dimiserit uxorem suam, et duxerit aliam, machatur; similiter et qui dimissam duxerit, machatur*. Item can. Afric. 102, seu Milev. II, c. 17, nisi libuisset Graecis regulis adherere.

cap. 5 promulgatum est : « Si quis presbyter aut diaconus episcopum proprium contempnente ab Ecclesia aequestraverit, et seorsum colligens altare constituat, et commoenti episcopo non acquieverit, nec consentire vel obedire voluerit semel et iterum convocanti, hic damnatur omnimodo, nec ultra remedium consequatur, quia [Lamb. et Gent. add. suam] recipere non potest dignitatem; quod si ecclesiam turbare et sollicitare persistit, tanquam seditiosus per potestates exteras opprimatur. »

Nonum capitulum de clericis et monachis non manentibus in suo proposito, quod interrogatum est, in canone Chalcedonensi cap. 7 decretum est : « Qui semel in clero deputati sunt, aut monachorum vitam expetiverunt, statuimus neque ad militiam, neque ad dignitatem aliquam venire mundanam, aut hoc tentantes, et non agentes poenitentiam, quo minus redire debeant, ad id, quod propter Deum primitus elegerant, anathematizari. »

Decimum capitulum de clericis, qui sunt in ptochiis [hospitatibus], monasteriis, atque martyriis, ex canone Chalcedonensi concilii cap. 9 [Lamb., 8] ita decretum est : « Clerici, qui praeficiuntur ptochiis, vel ordinantur in monasteriis, et basilicis martyrum, in episcoporum qui in unaquaque civitate sunt, secundum sanctorum Patrum traditiones, potestate permaneant. Nec per contumaciam ab episcopo suo desistant; qui vero audeat evertere huiusmodi formam quocumque modo, nec proprio subjiciuntur episcopo, siquidem clerici sunt, canonum correptionibus subjacebunt; si vero laici vel monachi fuerint, communione priventur. »

Undecimum capitulum, qui clerici etiam ab uxoribus abstinere debeant, ex concilio Africano cap. 37 ita continetur : « Praeterea, cum de quorundam clericorum, quamvis erga uxores proprias incontinentia referretur, placuit episcopos et presbyteros seu diaconos, secundum propria statuta, etiam ab uxoribus continere; quod nisi fecerint, ab ecclesiastico removeantur officio : ceteros autem clericos ad id non cogi, sed secundum uniuscujusque ecclesiae consuetudinem observari debere. »

^a Lamb., cum manere debeant; Tengn. commonere debeant correxerit ponendo quominus redire, et apposuit ad id quod deerat.

^b Xenodochia, seu hospitalia sunt pauperum seniorum, cujusmodi est insigne sancti Michaelis ad Ripam Tiberis Innocentii XII liberalitate excitatum. Pelagium quoque II narrat liber Pontific. domum suam convertisse in ptochium.

^c Dixi in admon. ad hanc epist. hunc canonem traditioni et decretis apostol. sedis adversari. Eam consule (pag. 39). Iis, quæ de Gregorio dixi, adde hæc pauca sancti Leonis ad Anastas. Thessalon. (ep. 84, c. 4). « Ad exhibendam perfectæ continentiae puritatem nec subdiaconibus quidem connubium carnale conceditur : ut et qui habent, sint tanquam non habentes (I Cor. vii), et qui non habent, permaneant singulares. Quod si in hoc ordine, qui quartus a capite est, dignum est custodiri; quanto magis in primo, aut secundo, vel tertio servandum est? »

^d Siricius epist. ad Himer. (cap. 15) monachos morum gravitate, et vitæ ac fidei institutione sancta

Duodecimum capitulum, de his, qui uxores aut viros dimittunt, ut sic maneant, ex concilio supra-scripto Africano, cap. 69, ita continetur : « Placuit, ut secundum evangelicam et apostolicam disciplinam, neque dimissus ab uxore, neque dimissa a marito, alteri conjungantur; sed ita maneant, aut sibi invicem reconcilientur; quod si contempserint, ad poenitentiam redigantur. »

⁴⁹ Decimum tertium capitulum. Inquisitum est, quod monachus, si clericus factus fuerit, quid agi [Bar., agere] debeat. Ex decreto beati Innocentii papæ cap. 17, continetur : « De monachis qui diu morantur in monasteriis, et postea ad clericatus ordinem pervenerint [Lamb. add. statuimus], non debere eos a proprio proposito deviare; aut enim, sicut in monasterio fuit, et quod diu servavit, in meliori gradu positus, amittere non debet; aut si corruptus [Lamb., Gent., hic et infra, correptus], postea baptizatus, et in monasterio sedens ad clericatus ordinem accedere voluerit, uxorem omnino habere non poterit, quia nec benedici cum sponsa potest, jam antea corruptus; quæ forma servatur in clericis, maxime cum vetus regula hoc habeat, ut quisque corruptus baptizatus, clericus esse voluisset, sponderet se uxorem omnino non ducere. »

Decimum quartum cap. Quod presbyteri, aut diaconi, si in aliquo crimine prolapsi fuerint, non possint per manus impositionem poenitentiae remedium consequi. In decreto beati Leonis papæ, cap. 16, decretum est ita : « Alienum est a consuetudine ecclesiastica, ut qui presbyterali honore, aut diaconii gradu fuerint consecrati, hi pro crimine aliquo suo per manus impositionem remedium accipiant poenitendi; quod sine dubio ex apostolica traditione descendit, secundum quod scriptum est : Sacerdos si peccaverit, quis orabit pro illo? Unde huiusmodi lapsis ad promerendum misericordiam Dei secreta [Lamb., privata; Gent., probata] est expetenda secessio, ubi illis satisfactio fuerit digna, sed [Lamb., si fuerit digna, sit] etiam fructuosa. »

⁵⁰ Decimum quintum cap. pro eo quod interrogatum est de laicis qui ecclesias in suis proprietatibus commendatos, ad cleri officia promovendos decreverat. Quæritur hic post ejusmodi promotionem quid agendum eis sit? Plena tunc esset responsio, si decretorum Zosimi cap. primum esset additum, quo statuitur monachos ad episcopale culmen pervenire posse per gradus exorcistæ, acolyti, subdiaconi, diaconi, ac presbyteri (Ad Ezech. cap. 4). Inde autem Constantio (l. cit., p. 970) novum suppetit argumentum adversus constitutum Silvestri, quo ostiarius gradibus præpropere accensetur.

^e Ead. epist. (cap. 14) Siricius cleri omnis exemplo usus erat ad removendos laicos a clericatus honore : « Sicut poenitentiam agere cuiquam non conceditur clericorum, ita et post poenitentiam et reconciliationem nulli unquam laico liceat honorem clericatus adipisci. » Ante Leonem concil. Carthag. v can. 11, de presbyteris et diaconis idem sanxerat. Cum autem is canon a cod. Afric. absit, Cresconium latuit, quo duce utitur Zacharias. Hanc disciplinam cleri generalem ad solos diaconos et presbyteros reductam, videsis ap. Coustant (cit. l., p. 636).

bus construunt, quis ipsos [*Lamb., Gent., ipsas*] debeat regere, aut gubernare. « A sanctis Patribus ita statutum est, et in præceptis apostolicis continetur. Juxta petitorum imploratum, ut si in quolibet fundo cujuscunque juris oratorium sive basilica fuerit constructa, pro ejus devotione in honorem cujuscunque sancti, in cujus episcopi parochia fuerit fundatum oratorium aut basilica, percepta primitus donatione legitima, id est præstantem [*Lamb., Bar., præstante*] tot, gestisque municipalibus allegatis, prædictum oratorium per missas publicas solemniter consecrabis, ita ut in eodem loco nec futuris temporibus baptisteria construantur, nec presbyter constituitur cardinalis; sed et si missas ibi facere [*Lamb., Gent., si missus sibi forte*] maluerit, ab episcopo noverit presbyterum, postulandum; quatenus nihil tale a quolibet alio sacerdote nullatenus [*Lamb., ullatenus*] resistatur, nisi ab episcopo fuerit ordinatum ^a. »

Sextum decimum capitulum de clericis qui proprias ecclesias relinquunt, quid de eis agi debeat, ex canone sanctorum apostolorum, cap. 15, ita continetur: « Si quis presbyter, aut diaconus, aut quilibet de numero clericorum relinquens propriam parochiam pergat ad alienam, et omnino presbyter declinans [*Lamb., omnino declinans præter*] episcopi sui conscientiam in aliena parochia commoretur, hunc alterius ministrare non patimur, præcipue si vocatus ab episcopo redire contempserit, in sua inquietudine perseverans. Tamen tanquam laicus ibi communicet ^b. »

^a A Collectione recedit hoc cap. suorumque prædecessorum decretis insistit. Sanctus Greg. Magnus ad Benenatum episc. Fundarit. (lib. vii, ep. 85), ad Decium episc. Lilybetan. (l. viii, ep. 63) et ad Passivum episc. Firman. (lib. xi, ep. 20) luculenter hac de re. Binas Pelagii I litteras quinquaginta fere annis antiquiores profert Holsten. (*Coll. Rom. part. 1, p. 234 seq.*) ex collectione card. Deusdedit, queis eadem formulæ continentur. Zachariæ autem avo liber Diurnus Romæ. Pont. suppeditabat formulam (*Garner. cap. 5, tit. 3 et seq.*); et sanctorum Patrum decreta hic laudata haud suppetebant ex Diurno. Plura ex iis sunt ap. Gratianum (*dist. 1, de Consecr.*), spuria tamen nonnulla certis in crinista, que ab eruditis secerni facile possunt. Mabill., *Mus. Ital. tom. II* (*Comm. præv. p. xix*), ex Gregorii epistolis quinque omnino capita educit: 1, ut nullum corpus ibi sit humatum quod Zachariæ præterit, tanquam abs re; 2, ut dos sufficiens assignetur; 3, ut nullum loci baptisterium constituitur; 4, ut nullus ibidem presbyter incardinetur; 5, ut nulla in eo fiant missæ publicæ, sed presbyter ab episcopo postuletur pro missæ celebratione. Eadem hic, præter primum, numerantur.

^b Domi querenda erat responsio. Eorum siquidem majores (*Conc. Arel. an. 514, can. 21*) una cum aliis episcopis deceverant: « De presbyteris, aut diaconibus qui solent dimittere loca sua in quibus ordinati sunt, et ad alia loca se transferunt, placuit, ut eis locis ministrent, quibus præfixi sunt. Quod si relictiis locis suis ad alium se locum transferre voluerint, deponantur. » Perinde concil. Arel. II (*can. 23*). Vide Nicænos canones 15 et 16, et Gelas. decret. 23.

^c *Lamb., in eodem canone sanctorum apostolorum, cap. 16.*

^d Laudati canones Nicæni, et Gelasii decretum (*ep. 9, c. 23*) huc etiam spectant.

51 Decimum septimum capitulum. Item pro episcopis, qui alterius clericos susceperint, ut excommunicentur, in eodem concilio cap. 16 ^c, continetur: Episcopus vero, apud quem memoratus esse consiterit, contra eos decretam cessationem pro nihilo reputans, tanquam clericos forte susceperit, velut magister inquietudinis communionem privetur ^d. »

Decimum octavum capitulum, qui clerici uxores sortiri debeant in 27 ^e cap. canonum sanctorum apostolorum decretum est: « Innuptis autem, qui ad clerum proveci sunt, præcipimus, ut si voluerint, uxores accipiant, sed lectores cantoresque tantummodo ^e. »

Nonum decimum capitulum, ut nullus presbyter aut diaconus sine commendatitiis epistolis suscipiatur, in eodem canone sanctorum apostolorum [*Lamb. add. cap. 34*] continetur: « Nullus episcoporum peregrinorum, aut presbyterorum, seu diaconorum sine commendatitiis suscipiatur epistolis; et cum scripta detulerint, discutiantur attentius, et ita suscipiantur, si prædicatores pietatis exstiterint. Sin minus, neque necessaria subministrentur eis, et ad communionem nullatenus admittantur, quia a surreptione multa proveniunt ^e. »

52 Vicesimum capitulum de virginibus velatis, si deviaerint, quid de illis agendum sit: in libro Decretorum beati Innocentii papæ, cap. 14 [*Lamb., 19*], assertum est: « Quæ Christo spirititaliter nubunt, et a sacerdote velantur, si postea vel publice nupsent, vel se clanculo corruerint, non eas admittendas

^c *In 2 et 7, sic et Cent.*

^d Hic canon ab Ecclesiæ Romanæ disciplina abhorret, tum quia cantores inter ordinum gradus non novit, tum quia varios ecclesiarum mores in Occidente esse non ignorabat, ad cleri minoris conjugia quod attinet. In Gallia præsertim Agathense concil. (*can. 39*). « Presbyteri, ait, diacones, subdiacones, vel deinceps, quibus ducendi uxores licentia non est, etiam alienarum nuptiarum vitent convivia. » Vide Thomassin. (l. 1, 2, c. 62) qui minoribus etiam clericis interdicti nuptiis, post ordinationem inde colligit. Erat præterea concil. Chalced. (*can. 14*) haud generalem statuens disciplinam, et psalmistas habens, juxta Dionysian. versionem, pro cantores, quod nomen Rom. Ecclesiam minus decebat: « Quoniam in quibusdam provinciis concessum est lectoribus et psalmistis uxores ducere. »

^e Canones Laodiceni 41 et 42, Antioch. 7, nimia brevitate laborant, idcirco Apostolor. 34 reponitur, licet questioni minus aptum. Chalcedonen. etiam 13 clerum omnem amplectitur. Aliis aptior ad Francorum quæsitæ erat can. Agathen. 52: « Presbytero, aut diacono, vel clerico sine antistitis sui epistolis ambulanti communionem nullus impendat. » Non enim de episcopis quærebant, qui sine metropolitani formata ab ecclesiis suis discedere non poterant: « Nullus episcoporum naviget sine formata primatis (Cod. Can. Afr. 56). Sed de presbyteris ^e et diaconis, qui a suo episcopo accipere debebant formatas (can. Afr. 106), tametsi Antioch. concil. (can. 8) etiam chorepiscopis hanc facultatem præbeat. In Gallis ex Zosimi privilegio (*ep. 1, c. 1*) Arelatensis metropolitæ erat, formatas « ex quilibet Galliar. parte sub quolibet ecclesiastico gradu » discedentibus concedere. At Zachariæ temporibus Gallicanæ Ecclesiæ status nullus fere erat, antiquatæ metropoles, disciplina omnibus pessumdata.

esse ad agenda[m] p[œ]nitentiam, nisi is cui se conjunxerant, de mundo recesserit; si enim de hominibus hæc ratio custoditur, quæcumque, vivente viro, alteri nupserit, habeatur adultera, nec ei agendi p[œ]nitentiam licentia concedatur, nisi unus ex his fuerit defunctus: quanto magis de illa tenenda est, quæ ante immortalis se sponso conjunxerat, et postea humanas ad nuptias migravit *.)

Vicesimum primum capitulum, idem de non velatis virginibus, si deviaverint, in eodem libro 20 cap. continetur: « Hæc vero, quæ nondum sacro velamine tectæ, tamen in proposito virginali semper se simulaverunt permanere, licet velatæ non fuerint, si forte nupserint, his agenda aliquando tempore p[œ]nitentia est, quia sponsio ejus Domino tenebatur ^b. Si enim inter homines solet bonæ fidei contractus nulla ratione dissolvi, quanto magis ista pollicitatio, quam cum Deo pepigit, solvi sine vindicta non poterit. Nam si apostolus Paulus, quæ a proposito viduitatis discesserant, dixit eas habere *damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt*; quanto potius virgines, quæ prioris promissionis fidem frangere sunt conatæ? Hæc itaque, fratres charissimi ^c, si plena vigilantia fuerint ab omnibus Dei sacerdotibus observata, cessabit ambitio, iniquitas superata calcabitur, veritas spirituali fervore flagrabit, pax prædicata labiis cum voluntate animi concordabit. Implebitur edictum Apostoli, ut unanimes, unum sentientes, permaneamus in Christo, nihil per contentionem ⁵³ nobis, neque per inanem gloriam vindicantes, non hominibus, sed Deo nostro Salvatore placentes. »

Vicesimum secundum capitulum de his quæ duobus fratribus nupserint, vel qui duas sorores uxores acceperint in concilio Neocæsariense cap. 2, continetur: « Mulier, si duobus fratribus nupserit, abjiciatur usque

* Sanctus Leo epist. ad Rusticum (cap. 15): « Ambigi vero non potest crimen magnum admitti, ubi et propositum deseritur, et consecratio violatur. Nam si humana pacta non possunt impune calcari, quid eos manebit, qui corruerint foedera divini sacramenti? » Nullum tamen remedium offert, ut Innoc. Vide sancti Basil. can. 48.

^b Lamb., quia sponsio earum a Domino tenebatur. Bar. et Cent.: quia sponsione ejusmodi tenebatur.

^c Innocentius, qui Victorio scribebat, ait: Frater charissime; sed Zacharias, qui plures alloquitur, ac sua facit Innocentii verba, Fratres chariss. Notatu dignum, quod concil. Turonense II, an. 567 celebratum, utrumque caput expressit (can. 20) ex sententia papæ Innoc. ad Victoric. episc. Rothom. Dionysianum quippe collectionem Gallia ignorabat: deinde subdit: « Quis sacerdotum contra decreta talia, quæ a sede apostolica processerunt, agere præsumat? » Sic tum venerabantur, ut æquum erat, decreta pontificum Romanorum.

^d Sic etiam Bar. et Cent.; in ipso concilio est: *Fructum p[œ]nitentiæ consequatur*. Lamb., *in vita consequatur*; et addit: *quod si defecerit mulier, aut vir in talibus nuptiis, difficilis erit p[œ]nitentia in vita permanenti*.

* Tanta in re præter Græcas regulas apostolicæ auctoritatis præsidio nititur. Greg. II et III decreta probat, et explicat. Gregorius enim II ad tempus, et terroris amovendi causa (res erat de Germanis nuper conversis) ita Bonifacium per litteras affatus

A ad mortem: verumtamen in exitu, propter misericordiam, si promiserit quod facta incolumis, hujus conjunctionis vincula dissolvat, fructum p[œ]nitentiæ in vita permanenti ^d. Nos autem, gratia divina suffragante, juxta prædecessorum et antecessorum pontificum decreta, multo amplius confirmantes dicimus, ut dum usque sese generatio cognoverit, juxta ritum et normam Christianitatis, et religionem Romanorum non copulentur conjugii. Sed nec spiritalem, id est, commatrem, aut filiam, quod absit, quis ducat temerario ausu uxorem; est namque nefas et perniciosum peccatum coram Deo et angelis ejus; in tantum enim grave est, ut nullus sanctorum Patrum, neque sacrarum synodorum assertiones [*Lamb., nullis assertionibus*], vel etiam in imperialibus ^B legibus quispiam judicatus sit; sed terribile Dei judicium metuentes siluerunt sententiam dare ^e.

Vicesimum tertium capitulum de his qui homicidium sponte perpetraverunt, in vicesimo primo capitulo Ancyran concilii continetur: « Qui voluntarie homicidium fecerint, p[œ]nitentiæ se submittant; perfectionem vero circa vitæ exitum consequantur. »

⁵⁴ Vicesimum quartum capitulum, item de his qui homicidium non sponte perpetraverunt; in eodem Canone cap. 22. [*Bar., 25*] continetur: « De homicidiis non sponte commissis, prior quidem definitio post septem annorum p[œ]nitentiam, perfectionem consequi præcepit; secunda vero, quinquennii tempus ex-
plere. »

^C Vicesimum quintum capitulum de his qui adulteras habent uxores, vel si ipsi adulteri comprobantur. In concilio Ancyrano c. 19 continetur: « Si cujus uxor adulterata fuerit, vel si ipse adulterium commiserit? Septem annorum p[œ]nitentia oportet eum perfectionem consequi secundum pristinos gradus ^f. »

erat: « Dicimus, quod oportuerat quidem, quandiu se agnoscent affinitate propinquos ad hujus copule non accedere societatem. Sed quia temperantia magis, et præsertim in tam barbara gente plus placet quam districtio censure, concedendum est, ut post quartam generationem jungantur. » Contra Gregorium III sua in decretali epistola ad eundem Bonifacium cap. 5, ita decreverat: « Progeniti vero suam unumquemque usque ad septimam generationem observare decrevimus (Labbe, *Concil. tom. VI, pag. 1448, 1469*). » Postremum hoc decretum Zacharias ante annos quinque in concilio Rom. confirmaverat, anno 743 (*Ibid., pag. 1549*). De Gregorii autem II epistola, « neque hoc silendum est, inquit, quod in Germaniæ partibus ita diu vulgatum est, quod quidem in archivo nostræ sanctæ Ecclesiæ scriptum minime reperimus; ipsis tamen asserentibus hominibus de Germaniæ partibus didicimus, quod Lonæ recordationis sanctus Gregorius papa dum eorum ad religionem Christianitatis divina gratia illustraret, licentiam illis dedisset in quarta se copulare generatione, sed dum rudes erant, et invitandi ad fidem, quanquam minime scriptum, ut dictum est, reperimus, credere non ambigimus. » In hanc sententiam pro summa auctoritate loquitur, affinitatis etiam, et cognationum gradus, quos ipse in laudato concilio, post Gregorium III, recensuerat confirmans.

^f Exsuperio in eadem fere causa consulenti Innoc. (cap. 4) reposuerat communionem privandos: « Mu-

Vicesimum sextum cap. de monachis et virginibus A propositum non servantibus in libro Decretorum beati Syricii papæ cap. 6 continetur : « Præterea monachorum quosdam, atque monacharum, abjecto proposito sanctitatis, in tantam protestaris demersos esse lasciviam, ut prius clanculo, vel sub monasteriorum prætextu illicita ac sacrilega se contagione miscerint ; postea vero in abruptum conscientiæ desperationem perducti, de illicitis complexibus libere filios procrearent, quod et publicæ leges, et ecclesiastica jura condemnant : has igitur impudicas detestabilesque personas a monasteriorum cœtu, electorumque [Lamb., ecclesiarumque] conventibus eliminandas esse mandamus, quatenus retrusæ in ergastulis, tantum facinus continua lamentatione deflentes purificato possint pœnitudinis igne decoquere, ut eis, vel ad mortem saltim solius misericordiæ intuitu, per communionis gratiam, possit indulgentia subvenire a. »

55 Vigesimum septimum cap. de his quæ non coacte, sed voluntate propria virginitatis propositum susceperunt, quod delinquant cum nupserint, etsi nondum fuerint consecratæ ; in libro Decretorum beati Leonis papæ, cap. 28 [Lamb., 27] continetur. « Puellæ quæ non parentum coacte imperio, sed spontaneo judicio virginitatis propositum atque habitum susceperunt, si postea nuptias eligunt, prævaricantur et jam, si [Id., etiam si] nondum eis gratia consecrationis accessit, cujus utique non fraudarentur munere, si in proposito permanerent b. »

Hæc itaque, charissimi nobis, et dilectissimi, quæ

heribus, prodito earum crimine, communio denegatur. Virorum autem latente commisso, non facile aliquis ex suspicionibus abstinetur. Qui utique submovebitur, si ejus flagitium delegatur. Cum ergo par causa sit, interdum, probatione cessante, vindictæ ratio conquiescit. » Ita, ni fallor, et hic rependendum erat, nisi antiquior disciplina ex Græcis regulis præsto fuisset, seu potius tempori aptior visa esset.

a Francorum interrogationem haud dubie propius attingit Leonis responsio 14 ad Rusticum Narbonensem : « Propositum, ait, monachi proprio arbitrio, aut voluntate susceptum deseri non potest absque peccato. Quod enim quis vovit Deo, debet et reddere. Unde qui relicta singularitatis professione ad militiam, vel ad nuptias devolutus est, publicæ pœnitentiæ satisfactione purgandus est : quia etsi innocens sit militia, et honestum potest esse conjugium, electionem tamen meliorum deseruisse transgressio est. » Proxime autem concil. Tol. vi (can. 6) sic decernens : « Quisquis virorum vel mulierum habitum semel induerit spontaneè religiosum, aut si vir deditus ecclesiæ choro, vel femina fuerit, ac

superius annexa sunt, in quantum, miserante Deo, valuinus, inter cætera cap. desforantes, tam sanctorum apostolorum, quam et jam [Id. hic et infra, etiam et] et beatorum Patrum sanctiones, seu et joni et probabiliū beatissimorum pontificum decreta, ut uniuscujusque capituli sententia continet, in brevi eloquio perstringentes, ad vestri præsulatus notitiam et prædicationem, atque populi vobis a Deo crediti ædificationem, mandavimus ministranda atque perficienda ; hortantes vestram omnium prudentissimam sanctitatem, et procerum directionem, omni moderationi [Lamb. et Bar., ut omnimoda ratione] non declinantes, a dextris aut sinistris, sed viam regiam incedentes, constantissime observetis apostolica mandata ; etenim hæc, amantissimi nobis, vobis dedimus in mandatis, ut nec nos coram Deo de taciturnitate judicemur ; nec vos de neglectu coram eo cogamini reddere rationem, sicut scriptum est in Dominico præcepto : *Si non venissem, et locutus eis fuisset, peccatum non haberent* (Joan. xv). Itaque nihil excusationis adhibentes, omnium rationabilium animarum salutem procuretis, 56 ita currentes in agone, ut non vituperetur ministerium vestrum, sed magis de palma victoriæ bravium accipietis [Lamb., accipiat] juxta egregii Apostoli dictum, *habentes, bonis actibus inhærendo, repositam coronam justitiæ* in siderea mansione, quam vobis reddat in illum diem justus judex Dominus Deus et Salvator noster Jesus Christus, qui vivit in unitate cum Deo Patre omnipotente, et Spiritu sancto per omnia sæcula sæculorum. Amen.

fuit delegata puellarum monasterio, in utroque sexu prævaricator ad propositum invitum reverti cogatur : ut vir detondeatur, et puella monasterio reintegretur. Si autem quolibet patrocinio desertores permanere voluerint, sacerdotali sententia ita de Christianorum cœtu habeantur extorres, ut nec locutio cum eis ulla sit communis. » Horum vero capitum alterum deest in collectione Dionysiana quam sequitur Zacharias.

b Alteram partem hujus capituli, quod est 15 ad Rusticum, attuli not. a, col. 89. Hic subjiciam primum ex canonibus ad Gallos, quos Sirmondus et Labbeus Innocentio, P. Constant. Siricio tribuendos putat (Epist. Rom. Pont. tom. I, p. 682 seqq.). Juvat siquidem extra Collectionem petere quæ ad rem plurimum faciunt : « Puella, quæ nondum velata est, sed proposuerat sic manere, licet non sit in Christo velata ; tamen quia proposuit, et in conjugio velata non est, furtivæ nuptiæ appellantur : ex eo quod matrimonii coelestis præceptum non servaverit, amore properante, ad libidinis cæcitatem. » Huc etiam spectant quæ supra cap. 21.

57 IN STEPHANI II LITTERAS ADMONITIO.

Cum Zacharias obiit supremum diem, anno videlicet 752, mensis Martii 24, duodecim infra dies duo pontifices sunt electi, utriusque nomen Stephanus ; at prior tridui spatio, antequam consecraretur occumbens, neque ab Anastasio Bibliothecario, neque ab antiquorum ullo inter pontifices recensetur. Panvinius, quem card. Baronius sequitur, hunc etiam refert in reliquorum numerum. Hinc factum est ut

Stephanus II, al. III, hic noster audiat, tametsi tridui illius electi vix nomen ad nos pervenerit. Stephanus igitur II ad Petri cathedram ascendit, cum temporis causæ erant plures cur Gregorii III exemplo auxilium peteret, idque opportunius, ex Francia, quod intermissum tandiu erat. Etenim Pippinus, Caroli Martelli filius, nullo amicitiae aut societatis vinculo junctus erat cum Aistulpho Langobardorum

rege : plurimis autem beneficiis devinctus erat sancte sedi, cujus praesertim auctoritate idem primus Carolinæ stirpis regnare coeperat præcedenti anno. Præterea Carolomanus, Pippini frater, per sancti Zachariæ manus monachum induens Roma Cassinum se contulerat, ubi sub Optati abbatis disciplina rebus coelestibus dabat operam. Huc accedit Bonifacii Moguntini studium fervens pro apostolicæ sedis disciplina in Galliis stabilienda, firmandaque in aliquibus Francorum monarchiæ partibus religione. Inde siquidem Romæ cum Francis necessitudo, magnumque missorum ac litterarum utrinque commercium.

II. Nihilominus Stephanus, qui in Lateranensi patriarchio eductus probe omnia norat, Zachariæ præsertim exemplum recens præ oculis habuerat, Aistulphum initia sui pontificatus conturbantem, cædesque ac vastationes minitantem, multis muneribus mulcet, ac per legatos Paulum germanum suum, quem in pontificatu successorem habuit, et Ambrosium primicerium pacis fœlus cum illo iniiit per annos 40. Quarto inde mense febr. fragnum, gravissimoque Romanæ provinciæ incolis tributo imposito, quod capitationem appellant, tyranno haud dissimilem, nova aggreditur legatione venerabilium abbatum Optati Casinensis et Attonis sancti Vincentii ad Vulturum, novisque amplissimis muneribus audaciam illius frangere pertentat. Cumque id minime cessisset ex voto, paulo post evenit ut imperator Constantinopolis, 58 misso Joanne Silentiario, ac requisita pontificis opera, exarchatum, ac Pentapolim e manibus Langobardorum eripere pacis artibus moliretur. At sævissimus illi rex et pontificis preces et æquissima Augusti postulata suscipere habuit. Tum vero Stephanus captata occasione missos suos cum Silentiario Constantinopolim direxit. Pontificis ii litteras ferebant obsequii plenas, quæis tum de exarchatu rem infectam enarrabat, tum suppliciter eum orabat ut cum milite ad liberandam Urbem totamque Italiam veniret. Il factum initio anni 755, ut constanter antiqui ac recentes scriptores tradunt. Locupletissimum revera argumentum quod Romani pontifices Zacharias et Stephanus, inutili Gregorii III exemplo edoceri, ne cogitarunt quidem de petendis ex Francia auxiliis; quodque ab annis licet quinque et viginti sanctæ reipublicæ moderatores essent, verique principes Romanæ provinciæ ab ipsis Langobardorum regibus haberentur, spem omnem resipiscentiæ Græcorum Cesarum non abiecerant; iisdemque reipublicam tot servatam incommodis ultro reddiduri erant, modo adversus nupera Aistulphi molimina periclitanti Urbi et Italiæ opem ferrent.

III. Verum, sic volente Numine, tanta socordia fuit impii Copronymi, ut neque contemptus Aistulphi exarchatui incubantis ab anno 751, cum Ravenna capta, pulsoque Eutychio exarchorum supremo, dominari ibidem cœpit; neque officia et preces pontificis eum moverint. Hæc cum ita se haberent, quid reliquum erat Stephano, nisi ut divinam imploraret clementiam, quod tum ipse nudis pedibus, tum omnis populus aspersus cinere sacra templa adeundo frequenter gessit? Inde autem factum esse arbitror cum sacro Annalium principe (Baron. 756, n. 7) ut tam præsentii tamque firmo uteretur præsidio Pippini regis, per quem sancta sedes magnum habuit incrementum; nam Gregorii III prædecessoris sui vestigiis insistens, ad Francos se convertit. Opportuniori autem tempore id consilii cepit, tum ex predictis causis, tum quia Pippini novi regis pietas summa erat in Deum, summisque amor in principem apostolorum Petrum. Peregrino cuidam datas litteras ad regem liber Pontificalis tradit (sect. 253) quas tamen novo unquam vidit. Quare de primis hisce litteris valde dubia res est. Certe haud ita multo post Droctegangus missus regis Romæ adfuit, per quem binas in Franciam litteras misit (Cod. Car.,

A ep. 4, 5, al. 10, 11) ex quibus patet rem geri cœptam feliciter a pontifice.

IV. Tantum negotium esse inchoatum oretenus videtur; non enim Droctegangus litteras, sed *verba salutationis* secum detulit; eundemque 59 in modum fecisse pontificem, de se ipse palam testatur. *Per eum tuæ sublimissimæ bonitati in ore ponentes remisimus responsum.* Litterisque alteris Francorum duces precatur, ut *cooperatores et adjuutores* sint in causa sancti Petri, perseverantiam tantummodo et regi, et ducibus enixe commendans. Quod, ut fidem facit de re agi cœptum, ita Peregrino illi, quicunque fuerit, non litteras, ut Anastasius credidit, periculosum sane consilium, sed verba esse credita persuadet. Confirmant id Rodigangus episcopus et Autcharius dux, alteri missi regii, qui pontificem in Franciam deducturi, paulo post adveniunt; nec tamen ullum in litteris indicium habetur facti apud Anastasium, Paulum Diaconum et Annales, celeberrimi. Utique autem sit, ante dimidium Octobris mensis prædicti anni 755 ea omnia evenerant, quæ brevi admodum narratione amplexus sum. Itaque novem fere mensium spatio et Copronymi filies extremum tentata, et res bene admodum cœpta tum litteris, tum arcana missorum interlocutione per Romanos et Francos; ac denique illo itum a pontifice, ut præsentia sua, nullo interprete, tanti momenti negotium perliceretur. Non conjectando, aut consultum in consulatum, huncque in patriatum inflectendo id assequimur; sed pontificis ipsius epistolis in Codice Carolino existentibus, cumque historia omni mirum in modum consentientibus id uberrime edocemur. Prædictæ siquidem duæ 4, 5, al. 10, 11, tanti negotii principium sunt, reliquæ sex perfectio.

V. Earum ordo ex rebus ipsis quas continent adeo certus, ut incuria illius qui eundem pervertit in Codice facili negotio valeat emendari. Quamobrem 6, 7, 8, 9, 10, 11, al. 7, 9, 4, 6, 3, 8, consensu omnes enumerant. Quin etiam de tempore quo unaquæque conscripta est nulla fere dissensio, præter ultimam, quæ est undecima seu octava Codicis. Etenim Baronius, Cointius, Pagius alique, ad annum referunt 756, Muratorius autem, eumque secutus Mansius (pag. not. 756, n. 2), ad annum differunt 757. Illic quidem multa recentiorum scriptorum observata congerens; ille autem innoxius catalogo qui Farfense Chronicon præbit, et duabus chartis archivi Lucensis: utrumque movet desiderii regis initium, quod eorum monumentorum auctoritate constituunt an. 757, aut Decembri mense anni præcedentis. Stephanus quippe de hujus electione loqui in ea epistola non posset, ut putant, anno 756. Nostra nihil interest chronologicis hujusmodi tricis immorari, quæ nihil promovent; ea propter a veteri chronologia non discedimus. At spectanda in primis historia iis epistolis 60 inclusa, quippe quæ commenta omnia et disputationes recentiorum evertit.

VI. Omnium primo epistolarum tituli spectari debent. « Excellentissimo filio Pippino regi » orditur. prima Stephani epistola: et « Pippinum excellentissimum regem » videre est nominatum in altera, quæ ad duces Francorum, tempore eodem data fuit, anno videlicet 753. Quare igitur ante annos quindecim Gregorius III in suis litteris ad Pippini patrem, *Carolo subregulo* semel et iterum dixit? Quare Zacharias suam inscriptis epistolam anno 747: « Excellentissimo atque Christianissimo Pippino majori domus? » Tante mutationis causam reddidit Ludovicius II in celebri ad Basilium epistola (Baron. 871, n. 54, 59) sæpiu edita. « Francorum principes primo reges, deinde vero imperatores dicti sunt, ii dumtaxat qui a Romano pontifice ad hoc olco sancto perfusi sunt.... a qua (sancta sede) et regnandi prius et postmodum imperandi auctoritatem prosapie nostræ seminario sumpsit. » Luculentius id patet ex cod. ms. de Glor. mart. sancti Gregorii Turonensis, in cujus fine scriptor Pippini temporum

æqualis, codicis ætatem posuit; quam rem tanti habuit Mabillonius (*De Re dipl.*, pag. 354, tab. 22), ut inter monumenta vetera recensuerit. Ibi autem ad rem nostram ita legitur: « Ipse prædictus dominus florentissimus Pippinus rex ipse per auctoritatem et imperium sac. record. domni Zachariæ papæ, et unctionem sancti chrismatis per manus sacerdotum Galliarum, et electionem omnium Francorum tribus annis antea (751) in regni solio sublimatus est. » Sunt quibus hæc Childerici III, regis Merovingiorum ultimi, licet ignavi atque inutilis, depositio, Carolingiorumque exaltatio auctoritate apostolica parum sapit, legumque civilium ope de jure disputant: at velint nolint, factum probarunt veteres, ejusque memoriam, ne ulla unquam deleat oblivio, annalium monumentis consignarunt. Idque mihi est satis ad priorem Stephani II epistolarum titulos novos, atque antea inauditos explicandum.

VII. Reliquæ epistolæ omnes tum Stephani, tum successorum pontificum, ad regis titulum adjiciunt illustrem alium *patricii Romanorum*. Quem sane titulum, nequiquam eruditi recentiores se torquent, ante exeuntem annum 754, cum pontifex idem ex Francia redierat Romam, nulla in pontificia epistola reperire est. Hinc vero non modo Pippinum, sed filios quoque ejus Carolum et Carolomannum, perpetuo patricos nuncupatos in litterarum titulis videmus. Causa liquet ex constanti scriptorum veterum ac recentiorum testimonio (Baron. 61 754, n. 2, pag. ibid., n. 5 et seqq., et 755, n. 3); quinto enim Kalendas sextiles, seu die 28 Julii ejus anni, Stephanus II et Pippinum iterum, et duos filios reges unxit in monasterio sancti Dionysii, nec non patricos Romanorum designavit. Quam dignitatem Pippinus et Carolomannus usque ad extremum vitæ diem retinuerunt, perpetua enim erat; Carolus autem, qui postea Magnus appellari cœpit, in octavi ejus sæculi sine Augusti-potiore dignitatem adeptus, antiquiorem illam patricii, natura sua desuæscens, nomine tenus, non re prætermisit. Sed hæc, cum excedant limites Codicis Carolini, huc non pertinent. Hactenus de patricii dignitate, quam ab exeunte anno 754 epistolæ omnes laudati Codicis præseferunt in titulo. Majoris momenti res modo spectari oportet; quæ nimirum pontificem inter et reges evenerunt tum in Francia, tum in Italia, usque ad annum 757, cum Stephanus supremum diem obiit 24 Aprilis. Iis quippe minime cognitæ vera litterarum sententia teneri non potest.

VIII. Quanquam Roma discessisset pontifex die 14 Octobris anni 753, non ante diem 15 Novembris ab Aistulpho impetravit iter suum Ticino prosequi versus Franciam. Neque enim pontificiis precibus, neque regis Pippini legatorum arte et officii moveri poterat, ut maximum sibi, quod præsegebat, incommodum lubens mercaretur. Quin etiam ægre dimissum insidiis prosequi ausus est, quoad Italiæ fines est prætergressus. Tum vero consilia omnia pontificis ut eluderet, Optato Cassinensi abbati præcepit ut legationem monachorum ad Pippinum adornaret, cujus princeps esset Carolomannus Francorum regis frater, perque eam illius aures animumque a pontifice averteret. Versuta deliberatio! Optatus ipse abbas paulo ante legatione pontificis functus, dure acceptus fuerat ab Aistulpho, suumque ad monasterium reverti jussus, ne rei quidem infectæ nuntius redire ad Urbem potuerat. Præterea recens memoria erat Cassini restaurati monasterii per Petronacem, cui Optatus successerat. Quæ res Langobardorum immanitatis pristinae adnovebat, qui illud a fundamentis ita everterant, ut vix post annos 135 inhabitari a paucis monachis ceptum fuerit. Quid si eadem gens audacissimi regis imperio excidium innovandi occasionem captasset? Quid plura? Monasterii periclitantis mandatorumque abbas impulsu Carolomannus cum sociis ad regem fratrem advolat, imminuentia damna exaggerat, a pontificis amicitia ut il-

lum disjungat omnia experitur. At divinæ voluntati resistere nequaquam valuit. Certum, deliberatumque erat regi causam divi Petri aliis omnibus anteferre. Quamobrem ut monachorum incolumitati consuleret, pontificis auctoritate in sancti Dionysii cenobio eos collocavit; unde Carolomannus insequenti anno migravit ad superos; socii vero ad sancti Benedicti monasterium Cassinense nonnisi anno 756 post Aistulphi mortem sunt regressi, ut patet ex postrema Stephani epistola (*Cod. Carol.* 11, al. 8). Interea de summa re, quæ pontificem eo perduxerat, liberius agebatur.

IX. Pontigone in palatio regio, ubi primum summo cum honore pontifex erat exceptus die 6 Januarii mensis 754, explorata omnia sunt, tum quorum enarratio missis credita erat, tum quorum tractationem sibi pontifex reservaverat. Deinde Carisiaci confecta stipulatio diplomatis, cui non modo Pippinus, verum etiam filii Carolus et Carolomannus, jam reges et patricii Romanorum designati, necnon palatina officia subscripserunt. De quibus constat ex Anastasio, epistolis Codicis Carolini, et omnibus Francorum scriptoribus. De exarchatu et Pentapoli, quas provincias Aistulphus Græcis ante triennium, seu potius Romano pontifici, in cujus clientelam se dederant, Græcæ impietatis causa, eriperat, donandis divo Petro et ejus successoribus, vique armorum e potestate Langobardorum eripiendis actum fuit. De Urbe autem atque ejus ducatu similiter donandis tam longe est ut pontifex cum rege ageret, ut Narniensem civitatem a Spoletano duc jampridem invasam recuperandi ejus auxilio spem non inanem conceperit. Etenim ubi rex in Italiam primo venit cum milite, dux ille territus civitatem invasam restituit. Cumque haud ita multo post Francis ex Italia recedentibus Aistulphus foedifragus non solum exarchatum et Pentapolim tradere recusaverit, sed etiam quæ pontificiæ dominationis erant invaserit, ipsamque urbem Romam obsidione cinxerit ineunte anno 755, Stephanus Pippinum ad novam expeditionem sollicitans, clare et distincte eum docet tum de exarchatu et Pentapoli nullatenus traditis, tum de antiquæ ditionis pontificiæ civitatibus erep is (*Cod. Carol.*, epist. 8, 9, al. 4, 6). Quod eodem tempore iisdemque verbis proceribus Francorum significat: « Nihil juxta ut constituit et per vinculum sacramenti confirmatum est, valimus impetrare, etiam quia nullum augmentum nobis factum est, potius autem post dissolutionem totius nostræ provinciæ, etc. » et infra: « Nam et civitatem Narniensem, quam beato Petro tua Christianitas concessit, abstulerunt, et aliquas civitates nostras comprehenderunt. »

X. In quibus ea præsertim notari velim, quæ quia Gretserus prætermiserat in epistola 8, al. 4, apud Muratorium quoque desiderantur, qui Lambecianæ editionis alieno opere parum accurato varias lectiones adjungens (*Res Ital.* tom. III, part. II) non pauca omisit notatu digna quæ suis locis indicabuntur. In sequenti autem neque a Gretsero, neque a Muratorio, quæ nuper attuli, omittuntur. Quid enim vero sibi volunt pauca illa, « nullum augmentum nobis factum est, » post narratum quod Aistulphus nihil omnino tradidit de exarchatu et Pentapoli, et antequam ditio propria Romanæ sedis memoretur? Nonne consentiunt cum inscriptione omnibus notissima apud Ravennam: *Pippinus pius primus amplificandæ Ecclesiæ riam aperuit*? Nonne qui Romanæ provinciæ, sive Urbis et ejus ducatus dominationem ante Pippini donationem negant, a veritate longe abeunt? Disputent ii potius num pontifex tanquam primus civis, an velut princeps, reipublicæ præset, quod unum quæri potest: at res luce ipsa clariora nequiquam audent in dubium vertere. Et vero si rex perjurus nihil omnino dederat beato Petro, ut in prædictis litteris legimus; si « nec unius palmi terræ spatium beato Petro sanctæque Dei Ecclesiæ,

vel republicæ Romanorum reddere passus est, quod præcedentibus in duabus epistolis (*Cod. Car.*, 6, 7, al. 7, 9) pontifex querebatur: quo igitur spectant alia illa verba ejusdem pontificis (*Cod. Car.*, ep. 7, al. 9), « scamarum atque deprædationes, seu devastationes in civitatibus et locis beati Petri? » et alia, quæ nuper audivimus: « aliquas civitates nostras comprehenderunt? » Longum esset hic omnia persequi, quæ opportunior sibi locum vindicant in notis. Hæc tamen pauca digna mihi visa sunt quæ hic veluti prælibentur, quoniam præeunt possessionem vel unius palmi terræ inita a pontifice, ad Cointii, Pagii aliorumque tum ex Francia, tum ex Italia scriptorum opiniones evertendas, qui pontificiæ dominationis primordia desumunt a donatione Pippini, et, quod incredibile omnino est, exarchatu et Pentapoli definiunt sanctæ sedis ditionem; Urbis autem et Romani ducatus dominatum alii ad annos alios, diuturna omnes post tempora, et omnes falso differunt ejusque naturam pervertunt.

XI. Cum enim sanctus Leo III, tum motus exemplo suorum prædecessorum Pauli I, Stephani III et Adrani, qui Ravennatum archiepiscoporum audaciam reprimere Francorum regum auxilio vix, imo ne vix quidem potuerant, ut infra planum erit ex litteris hujus Codicis; tum Romanorum aliquot temeritate compulsus, patriciatus Caroli dignitatem in Augusteam inmutavit, ac prout auctoritatem illi et Romæ et tota in ecclesiastica ditione delegavit, aut, si mavis, concesserit: prædicti auctores ambiguis antiquorum testimoniis, suisque commentationibus 64 pontificum Romanorum auctoritatem supremam in imperialem vertunt, et delegatam seu concessam imperialem (excepto Pagio, qui de eadem recte sentit) in pontificiam. At de his dicendum erit ad litteras Leonis III, quæ Codicis Carolini epistolas continuo sequuntur. Nunc de istis quæ supremam sanctæ sedis potestatem tam perspicue ponunt ob oculos; ut omnes illorum conatus eludant. Id præcipue patet ex postrema Stephani II epistola (*Cod. Car.* 11, al. 8), quæ una exploranda restat; nam quod de sex prioribus præmonendum erat, jam dixi: quæ autem divi Petri nomine conscripta fuit (*Cod. Car.* 10, al. 5) anno 755, ejusdem sententiæ est ac duæ præcedentes dicti anni. In postrema vero, data sequenti anno 756, et de priori donatione Pippini confirmata (novaque suscepta expeditione) acerrime vindicata, Græcorum petitionibus susdeque habitis, et de omnium fere urbium exarchatus Pentapolisque solemnem possessionem inita tam dilucidus ac distinctus habebatur sermo, ut ejus impugnatio audax, imo impudens vocari possit.

XII. Postquam audiit Copronymus devictos a rege Francorum Langobardos, omnesque civitates et loca quæ joris Græcorum erant ante annos quatuor, ac per exarchos, utcumque dubia populorum fide, retinebantur, Romano pontifici a rege victore data esse; postquam, inquam, hæc audiit Copronymus, nullis paratis exercitiis, ut æquum erat, sed legatis tanta re commissa, Georgio protosecretæ et Joanni Silentiario, ejus exitum expectans, in impietate audacior patre, in necessario armorum usu maxime omnium deses, manebat Constantinopoli. Legati veniunt primum Romam, ubi de nova Pippini expeditione audiunt a pontifice, qui apostolico misso iis adjuncto abire ad regem sinit. Mari Massilian occisime appellant, Francorum exercitum Langobardiam jam tenere compierunt. Quamobrem quid consilii caperent nescii, missum apostolicum detinere illic moluntur, quod minime cessit ex voto: is enim pergere quo coperat omnino voluit. Quod licuit, ex iis unus eum prævertit, Pippinumque prope Ticinum assecutus, precibus ac munere sponione eum aggreditur: « ut Ravennatum urbem, vel cæteras ejusdem exarchatus civitates et castra imperiali tribuens concederet ditioni. » Responsum regis spem omnem ademit, præ aliis id jurejurando affirmantis « quod

A per nullius hominis favorem sese certamini sæpius dedisset, nisi pro amore beati Petri et venia delictorum; asserens et hoc, quod nulla eum thesauri copia suadere valeret ut quod semel beato Petro obtulit, auferret. » Fusius omnia enarrantur 65 apud Anastasium, quo hæc in re integrior testis haberi non potest: ea siquidem scripsit quæ a rege ipso pontifex sciscitatus fuerat erantque haud dubie litteris commendata.

XIII. Et vero non multos post dies, audito Græci imperatoris legato, rex Francorum devicit secundo Aistulphum, inenique Ticini clausum coegit dare missos, quibuscum suis consiliarius Fulradus abbas singularum civitatum possessionem iniret pro sancta sede, quod factum postremis mensibus anni 755, fortasse etiam sequentis initio; nam pontifex, nonnisi anno 756 aliquantulum provento agit gratias Pippino ob negotium a Fulrado confectum (*Cod. Car.*, ep. 11, al. 8), istud etiam adjungens quod novus Langobardorum rex Desiderius se redditurum promiserat nonnullas civitates, quarum possessionem inire per Aistulphum non licuerat. Eadem occasione et de altero legato imperiali hæc scribit: « Qualiter autem cum Silentiario locuti fueritis, vel quomodo eum tua bonitas absolverit, una cum exemplari litterarum quas ei dederitis, nos certiores reddite, ut sciamus qualiter in communi concordia agamus, sicut inter nos et Fulradum Deo amabilem constitit. » Ex quibus patet pontificem tunc latuisse colloquium regis cum legato, factamque huic potestatem abeundi, ac responsum ei datum ad Copronymum: quæ ne apud Anastasium quidem leguntur. Secus est de Pippiniane donationi civitatum possessione per Fulradum inita; non enim donatio ipsa, ut falso creditur, apud Anastasium enarratur; sed ex tantum civitates recensentur quarum claves obsidesque in Urbem venerunt. De donatione enim integra cum regia Pippini et filiorum subscriptione ait: « Quæ et usque hactenus in archivo sanctæ nostræ ecclesiæ recondita tenetur. » Cumque horum omnium cognitio necessaria sit ad tenendam hujus epistolæ sententiam, Anastasii locum hic promam ex celebri Farnesiano codice, per eadem fere tempora exarato, qualem accurate descripsit ill. Blanchinius, forma ipsa characteris servata (*Anast.* tom. II, pag. LVII). In Vita igitur Stephani II (sect. 252 seqq.) hæc perquam diligenter enarrantur:

XIV. « Et denuo confirmato interiore pacto, qui per elapsam octabam indictionem inter partes provenerat, restituit ipsas prelatas civitates, addens et castrum quod cognominatur Comiacum. De quibus omnibus receptis civitatibus donationem in scriptis beato Petro atque sancte Romane Ecclesiæ, vel omnibus in perpetuum pontificibus apostolice sedis emisit possidendas; que et usque 66 actenus in archivo sancte nostre ecclesiæ recondite tenetur. Ad recipiendas vero ipsas civitates misit ipse Christianissimus Francorum rex suum consiliarium, id est Fulradum ven. abbatem et presbyterum absoluit. Et continuo ejus eximietas feliciter cum suis exercitiis Franciam repperdavit. Prenominatus autem Fulradus ven. abb. et prbr. Rabennantium partes cum missis jam fati Aistulfi regis conjungens, et per singulas ingrediens civitates tam Pentapoleos et Emilie, easque recipiens et obsides per unamquamque auferens, aque primatos secum una cum claves portarum civitatum deferens Romam conjunxit. Et ipsas claves tam Rabennantium urbis, quaque diversarum civitatum ipsius Rabennantium exarchatus una cum superscripta donatione de eis a suo rege emissa, in confessione beati Petri ponens eidem Dei apostolo et ejus vicario sanctissimo pape adque omnibus ejus successoribus pontificibus perenniter possidendas adque disponendas tradidit: id est Rabenna, Arimino, Pensauro, Conca, Fano, Cesinas, Sinogalias, Esis, Forumpopuli, Forum Olibi, cum castro Sussubio, Monteferetri, Acerragio, Montelucati, Serra, Castel-

lum sancti Marini, Vobio, Orbino, Gallis, Luciolis, Ezubio, seu Comiacum, necnon et civitatem Narniensem, quæ a ducatu Spoletino parvi Romanorum per evoluta annorum spatia fuerat invasa.

XV. Hinc videmus Æmilie seu exarchatus civitates abesse Faventiam, Imolam, Ferrariam, Bononiam Gabellum, Adriam. Pentapoleos etiam Anconam, Auximum, Numanam, Forum Sempronii et Territorium Valvensæ; quare Pippinianam donationem integram non describi apud hunc auctorem intelligimus. Eoque id magis, quod epistola Stephani II quam versamus, enarrata Aistulphi morte, qui pacta conventa violaverat aliqua ex parte, de successore ejus Desiderio tum Romanis amico: « Pollicitus est, inquit, restituendum beato Petro civitates reliquas Faventiam, Imulas, et Ferrariam cum eorum finibus; simul etiam et Saltora, et omnia territoria. » Necnon et Ausimum, Anconam, et Humanam civitates cum eorum territoriis. Et postmodum per Garinum ducem, et Grimoaldum nobis reddendum spondit civitatem Bononiam cum finibus suis. » Ne Desiderium quidem stetitisse promissis, Romanosque pontifices usque ad Caroli Magni tempora, qui paternam suamque donationem instauravit, exarchatum integrum ac Pentapolim hauri possedisse Stephani successorum epistola nos docebit. Inter hæc vero tenemus, quanta cum fide 67 apud Anastasium recenseantur civitates, quarum certa possessio ab anno 756 seu etiam sequenti, ut Annalium Fuldensium auctoritate nonnulli affirmant, quæ unius anni discrepantia rei summam non mutat. Summa scilicet ea est, ut « civitates reliquas, quæ sub unius domini ditione erant connectæ atque constitutæ, fines, territoria, etiam loca et saltora in integro » sancta sedes Pippini opera possideret, quorum possessionem minime inierat Fulradus, adeoque exarchatus integer ac Pentapolis, quæ Langobardi ante annos quinque suæ subjecerant potestati, unius clientelam jampridem venerant, subicerentur. Id Stephanus petit postremis litteris.

XVI. Multa quæ in Stephani litteris, præsertim ultimis, continentur, prætereo, quippe agendum de iis erit in notis, cum sanctæ sedis ditionem seu pontificium principatum non spectent, quem unum hisce in admonitionibus ad uniuscujusque pontificis litteras mihi proposui. Id vero præterire non possum, nec debeo quod neque apud Anastasium, neque ullis in Stephani litteris, quidquam a rege Francorum datum esse deprehenditur, citra exarchatum atque Pentapolim; tametsi pro Urbe et ejus ducatu vindicandis sanctæ sedi expeditio altera suscepta esse videtur, nam Roma obsi-ione cingebatur, gensque effrenis Langobardorum longe lateque per Romanam provinciam grassabatur. Territi tum quidem Langobardi, qui ne suum quidem regnum tueri poterant adversus validissimam Francorum arma, et vexare Romanam provinciam desierunt, et quæ bello acquisierant contra Græcos, restituere jurejurando sunt polliciti. Spoleti etiam dux jure sibi metuens, Narniam, quam Romanis invaserat, ultro iis reddidit. Hinc est quod redemptam a Pippino hanc Romanam provinciam frequenter audivimus in his litteris, nusquam tamen reperire est donatam aut redditam divo Petro et ejus successoribus: nihilominus Paulo I ad summum pontificatam evecto post Stephani fratris mortem anno 757, continuo rex Pippinus Romanos admonet ut suo ipsorum principi fidem servent, quod testatur

* Hanc epistolam et sequentem, datas an. 753, et 7 Cod. Car., datam exeunte an. 754, nec Baronius, nec Centuriatores norunt. Recte Pagius de eorum ætate (753, n. 3; 755, n. 1). GENN.

^b Merovingiis ob desidiâ abjectis, auctoritate apostolica Pippinus designatur rex Carolingiorum primus a sancto Zacharia an. 751 (Mabillon., de Re dipl. p. 354, tab. 22). Sequenti anno a sancto Bonifacio inungitur (Annal. Fuld., 751). Hac de re late Pagius a num. 1 ad alias aliorum opiniones

« universus senatus atque universa populi generalitas a Deo servata Romanæ urbis, » perspicuis hisce verbis (Cod. Carol., ep. 15, al. 36): « In ipsi vestris mellifluis apiculis nos salutarî providentiâ vestra ammonere præcellentia vestra studuit firmos nos ac fideles debere permanere erga beatum Petrum principem apostolorum et sanctam Dei Ecclesiam, et circa beatissimum et coangelicum spiritalem patrem vestrum a Deo decretum dominum nostrum Paulum summum pontificem et universalem papam. » Quare iidem profiterentur: « Nos quidem, 68 præcedentissime regum, firmi ac fideles servi sanctæ Ecclesiæ Dei, et præfati ter beatissimum et coangelici spiritualis Patris vestri domini nostri Pauli summi pontificis et universalis papæ consistimus. » Igitur Romæ ejusque ducatus princeps et antea fuerat et tunc erat pontifex.

XVII. Quod si argumentum aliud longe præstantius desideratur, peti illud debet ex quinta Stephani epistola (Cod. Carol., 8, al. 4) data ad regem et Dominum Francos tempore obsessæ Urbis an. 755, cum « nullum augmentum factum » erat, neque « unius palmi terræ spatium » veteri ditioni additum fuerat. Ibi enim definitur: « senatus et generalitas populi » hunc in modum: « Stephanus papa, et omnes episcopi, presbyteri, diacones, seu duces, chartularii, comites, tribuni, et universus populus et exercitus Romanorum. » Palatina hæc officia principatum designare ii tantum ignorant, qui pontificiam ditionem ægre ferunt Romæ et in ejus ducatu. At de Stephani epistolis satis multa. Cum iis autem maximam affinitatem habent quæ ad Pauli multo plures præmonem, postquam in Stephani epistolarum notarumque iis subjectarum lectione plura etiam quam quæ hic monui comperta erunt. Equidem pro certo habeo, prorsus abjectum iri opiniones seu potius hallucinationes eorum qui Romæ atque ejus ducatus dominationem a Francorum regibus repetunt. Quare et consecutæ inde quæstiones, ejusmodi esset pontificum dominatio; num, utilis tantum domini Ecclesiæ compote, supremum jus apud Augustos remaneret, et reges an Augusti Romam concesserint divo Petro et ejus successoribus? Quarum sane rerum nullo hærentium fundamento transmontanorum pleni sunt libri, nuper Italorum Annalium scriptore iis suffragante. At veritas simplex atque una opinionibus hominum omnigena etiam eruditione præstantium nunquam fuit obnoxia.

IV.

69 * ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

PER DROCTEGANGUM ABBATEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones.

(An. dom. 753, Cod. Car. x, chron. 4).

ARGUMENTUM.—Pippini auctoritate apostolica regis Francorum secretæ legationi officiose respondet. De suscipienda Ecclesiæ defensione ab eodem rege ac de futuro pontificis in Franciam itinere secreto agitur per Droctegangum abbatem vivæ vocis oracula ultro citroque ferentem. Responsum regium secreto pariter mitti desiderat.

Domno excellentissimo filio Pippino regi, ^b Stephanus papa.

expendens, et cum Baronio statuens legationem Franciæ procerum sacramenti religione solvi aventium haud removeri posse ab an. 751. Quamvis igitur mense Martio, seu Maio seq. anni, juxta opiniones varias, inauguratus fuerit, Zacharia jam vita functo, ut auctores ap. Pagium (752, n. 1 seqq.), attamen sanctæ sedis auctoritas, Ludovici II litteris omniumque annalium auctoritate nitens, ab anno 751 repetenda est.

Prærens Droctegangus abbas sacris liminibus protectoris tui beati apostolorum principis Petri, et nostris obtutibus præsentatus inposita sibi verba salutationis ac sospitatis ^a, a Deo servatæ atque amantissimæ excellentiæ tuæ [exponens, *vel simile quid*] innumeras omnipotenti Deo læti effecti gratias referentes egimus, petentes ejus divinam misericordiam, licet peccatores et indigni, ut pro sua te protegat pietate, excellentissime filii, et multo amplius atque perfectius suo timore tuum regnum confirmet, et amore apostolico, quatenus et præsentī vita longē [Gretz., longæva] feliciter fruaris, et æternæ beatitudinis [Lamb., beatitudinis paradisi] consors, fructu apostolici amoris, effici merearis; ^b etenim **70** prærens Droctegangus, fidelis tuus missus, juxta quod nobis locutus fuit, congruum per eum tuæ sublimissimæ bonitati in ore ponentes remisimus responsum, cui et in omnibus credere jubeas [Lamb., hubeas], quia in omnibus quæ mandasti, Christo cooperante, salutaria tibi mandavimus, sed imple Dominicum dictum, sicut scriptum est: *Quoniam qui perseveraverit usque in finem* [Gent. add. *hic*], *salvus erit* ^c. Ex hoc enim centuplum accipies, et vitam possidebis æternam. Hoc autem petimus, filii, ut dum missos tuos ad nos remittere jusseris, cum responsis hunc Joannem virum religiosum cum eis mittere jubeas; fidelis enim tuus est, et prudenter reportat responsa. Bene vale.

V.

71 ITEM EPISTOLA GENERALIS EJUSDEM PAPÆ,

In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones.

(An. Dom. 753, Cod. Car. xi, caron. 5.)

ARGUMENTUM. — Eadem occasione orat Francorum duces, ut sancti Petri causam una cum rege, juxta conditum per Droctegangum, suscipiant. Celestem remunerationem ipsius apostolorum

^a Mabillon. (Ann. lib. xxii, n. 70), Droctegangum huic missum, seu legatum regis, abbatem Gemeticensem, non Gorziensem, ut Cointius, fuisse putat. Historiam et ipse narrat; missum videlicet a pontifice fidum hominem peregrini habitu, qui aut litteris, aut vivæ vocis oraculo significaret regi desiderium pontificis in Franciam eundi, ut cum eo de Ecclesiæ necessitatibus colloqueretur: statimque a rege benefici recentis memore missum Droctegangum abbatem, et haud ita multo post Rodigangum episcopum Metensem, et Autcharium ducem, qui pontificem comitarentur illum euntem. Ante Metensis episcopi et colligæ adventum datæ literæ, ac secreta consilia credita. Hisce haud exspectatis Pippinum alteros legatos misisse comprobatur pontificis discens us Roma die 14 Octobr. (Anast., in *Vita Steph. II*). Etenim anno eodem antequam pontifex ad Francorum regem se verteret, tum Constantinopoli opem quaesierat; tum Optatum abbatem Cassinensem, et Attonem Vulturæensem legatos miserat Aistulpho (*Chron. Volturæ.,* *Res. Ital.* tom. primo, part. ii), nec nisi exspes hinc sanioris mentis, inde auxilii, eo confugit, teste historia omni.

^b Notanda merces a pontifice Francis regibus promissa; non enim alia occurret in ullis ex hujus codicis litteris. Timor Dei et amor Petri assidue ingeruntur regibus, perque hujus patrocinium peccatorum venia et præmium æternum promittitur, merces secretariis tantum inivisa.

principis patrocinio pollicetur; si in timore Dei, et Petri amore, quo mirifice affliciebantur una cum rege, perseveraverint usque in finem. Petrum potestate sibi a Deo concessa peccata hic delere, et aperire januam regni cælorum.

^d Stephanus episcopus servus servorum Dei, viris gloriosis nostrisque filiis omnibus ducibus gentis Francorum.

Læta gaudet sancta mater Ecclesia in propectu fidelium filiorum. Propterea etsi corpore absentes, spiritu vero præsentēs, gloriosam prudentiam, atque dilectionem vestram, sublimissimi filii, ac si præsentialiter amplectentes, in osculo pacis, salutamus in Domino dicentes: *Benefac, Domine, bonis et rectis corde* (Ps. cxxiv). Quoniam fiduciam habemus quod Deum timetis, et protectorem vestrum beatum Petrum, principem apostolorum, diligitis, et cum tota mentis devotione pro ejus perficienda utilitate in nostra obsecratione cooperatores et adjuiores eritis, pro certo tenentes quod per certamen quod in ejus sanctam Ecclesiam vestram spiritalem matrem feceritis, ab ipso principe apostolorum vestra dimittantur peccata, et pro capti [Lamb., cæpti] cursu laboris, centuplum accipiatis de manu Dei, et vitam possideatis æternam ^e.

Idcirco obsecramus, atque conjuramus vestram sapientissimam charitatem per Deum, et per Dominum nostrum Jesum Christum, et diem futurum examinis, in quo omnes pro nostris facinoribus erimus **72** reddituri rationem ante tribunal æterni Judicis, ut nulla interponatur occasio, et [Lamb., ut] non sitis adjuiores, ad obtinendum filium nostrum a Deo servatum Pippinum, excellentissimum regem, pro perficienda utilitate fautoris vestri beati apostolorum principis Petri, sicut per præsentem Droctegangum, religiosum abbatem, ejusque concomites direximus^f, quatenus vobis concurrentibus, dum nostra deprecatio fuerit impleta, ipso principe apostolorum, cojus

^e Hinc patent secreta consilia, quæ luculentius explicantur in sequenti epistola. De Ecclesia scilicet defendenda adversus Langobardos agitabatur.

^d Hoc hodie principium litterarum quas bullas vocant Garnerius (in *Append. ad lib. Diurn.*) cautiones quasdam præmittit inscriptioni pontificiarum epistolarum, quarum quinta opinionem eorum præsefert, qui pontifices nomen suum postposuisse putant, cum præcellentibus personis scriberent, cum inferioribus, præposuisse; quam tamen falsam esse contendit, prolati exemplis a quinto sæculo ad nonum. At exemplum istud est evidens. CENN.

^e Opportuna æternæ ejusdem mercedis promissio Francorum ducibus, opportunæ preces: nam Eginhartus in *Vita Caroli* (cap. 6) de Pippini expeditione Italica ita loquitur: « Quod prius quidem et a patre ejus Stephano papa supplicante cum magna difficultate susceptum est, quia quidam ex principibus Francorum, cum quibus consultare solebat, adeo voluntati ejus renisi sunt, ut se regem deserturos domumque redituros libera voce proclamarent. Susceptum tamen bellum est contra Aistulphum regem, et celerrime completum. »

^f Legatorum seu missorum princeps nominari quandoque consuevit, ut infra esse factum videbimus: at socios etiam venisse cum Droctegango ex superiori epistola patet; nam Joannem mitti cum responso pontifex oraverat.

causa est, largiente, vestra deleantur peccata, et ut habet potestatem a Deo concessam, sicut claviger regni cœlorum, vobis aperiat januam, et ad vitam introducat æternam. Sed attendite, filii, et ad participandum hoc quod optavimus, studiosius elaborate, scientes quod si quis declinaverit in aliam partem, ab æternæ beatitudinis hæreditate erit alienus; scriptum quippe est: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit (Matth. x); diligentibus namque Deum omnia cooperantur in bonum (Rom. viii).* Bene valete.

VI.

73 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM,

ET [Al. VEL] CAROLUM ET CAROLOMANNUM,

Pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, quia Haistulfus [Aistulfus] irritum fecerat pactum quod cum eis fecerat, et suum sacramentum non conservaverat, sicut pollicitus eisdem regibus fuerat, etc.

(An. Dom. 754, Cod. Car. VII, chron. 6.)

ARGUMENTUM. — Post reditum ex Francia, Pippino et filiis ejus tribus regibus dolenter nuntiat, evenisse ut prædixerat, Aistulphum immemorem sacramenti quo a Pippino adactus erat Ticini, donationem ab iis factam nihil habuisse. Orat ut sicuti sancti Petri eorum protectoris miraculo insignem de Langobardis victoriam reportarunt, ita eidem concessa acerrime vindicent. Nulli ex eorum majoribus regi, et defensionis sanctæ sedis, seu patriciatus honorem obtigisse. Fulcrum et socios narraturos quæ sancta sedes ferebat incommoda.

Domnis excellentissimis filiis Pippino regi et nostro spiritali compatri, Carolo et Carolomanno item regibus, et utrisque patriciis Romanorum^a, Stephanus papa.

Dum regni vestri 74 nomen inter cæteras gentes erga sinceram fidem beati Petri principis apostolorum lucidissime fulserit, valde studendum est ut unde gloriosiores cæteris gentibus in servitio beati Petri vos omnes Christiani asserunt, inde omnipotentî Domino, qui dat salutem regibus, pro defen-

^a Compendium eorum omnium quæ acta fuerant in Francia, et quorum summam in admonitione attingi annalista Fuldensis ad an. 753 refert: quin etiam quæ sequenti anno sunt peracta. Ait enim: « Stephanus papa Romanus auxilium contra Haistulphum regem Longobardorum petens ad Pippinum in Franciam venit: a quo honorifice exceptus, apud Parisios duos filios ejus Carlmannum et Carolum unxit in reges. » Unctio autem ista minime facta est ante diem 28 mensis Jul. an. 754, ut annalistæ et alii auctores apud Pag. (num. 9) testantur. Ante quam unctionem, utrumque Pippini filium Stephanus susceperat e sacro fonte, ut docet idem Pag. (an. 755, n. 2): idcirco tam hisce in litteris quam in sequentibus compatreum Pippinum appellat. Præterea et patrem et filios patricios, seu defensores Rom. Ecclesiæ instituerat, cujus rei testes sunt litteræ omnes hujus Colicis; auctores Franci ejus ævi regiam tantum dignitatem exaggerant. Eginhart. in Vita Caroli, cap. 3: « Pippinus autem per auctoritatem Romani pontificis ex præfecto palatii rex constitutus. » Annales Francor. ap. Canis. ex recensione Basnagii, tom. II, part. II, p. 49: « DCCLIV apostolicus Stephanus confirmavit Pippinum unctione sancta in regem, et cum eo conjunxit duos filios dominum Carolum, et Carlmannum in reges. » Hilduin. Arcopa-

sione sanctæ suæ Ecclesiæ perfectius placeatis, ut fidem, quam erga eundem principem apostolorum colitis, adjutricem in omnibus habeatis; optaveramus quidem, præcellentissimi filii, amplius prote-lando nostram locutionem dilatare, sed quia pro multis ab iniquo Haistulfo rege Langobardorum nobis ingestis tribulationibus, cor nostrum omnino [Lamb., nimio] atteritur dolore, et tædet spiritus noster, ideo a multorum sermonum prolixitate declinavimus, et unum, quod est necessarium, excellentissimæ Christianitati vestræ innotescere studuimus, a Deo protecte [Lamb., protector], nosterque spiritalis compater, et vos dulcissimi filii, pro mercede animarum vestrarum, quemadmodum misericors Deus noster cœlitus victorias vobis largiri dignatus [Lamb. add. est]; justitiam beati Petri, in quantum potuistis, exigere studuistis, et per donationis paginam restituendum confirmavit bonitas vestra^b.

Nunc autem, sicuti primitus Christianitati vestræ de malitia ipsius impii regis ediximus, ecce jam mendacium, et iniqua perversitas, atque ejus perjurium declaratum est; antiquus quippe humani generis hostis diabolus ejus perfidum invasit cor, et quæ sub vinculo sacramenti affirmata sunt, irrita facere visus est, nec unius exim palmi terræ spatium beato Petro sanctæque Dei Ecclesiæ, vel reipublicæ Romanorum reddere passus est; tanto quippe a die illo, a quo ab invicem separati sumus, nos affligere et in magna ignominia sanctam Dei Ecclesiam habere conatus est, quanto non possunt hominum linguæ enarrare, quia etiam et ipsi lapides, si dici potest, tribulationem nostram magno ululatu flerent, et ita nos visus est affligere, ut denuo in nobis innovata fuisset infirmitas; nimis namque lugeo, excellentissimi filii, cur verba nostræ infelicitatis non audientes, mendacium plusquam veritatem credere voluistis, illudentes vos et irridentes: Unde et sine affectu [Lamb., effectu] justitiæ beati Petri, ad proprium ovile et populum vobis commissum

gitic. ap. Baron. (754, n. 3 seqq.) et ibi Pagius cum suis AA. Et monachus Engolism. hujusmodi certissimi patriciatus videtur inscius, dum ait: « Deinde ipsum domnum Carolum elegerunt sibi in patricium Romanorum. Deinde elevarunt in imperatorem. » Hinc liquet recentiores aquam tundere, dum tanta tamque incredibilia de hoc patriciatu congerunt: n. I enim aliud erat quam defensio Romanæ Ecclesiæ, quam luculentissime his in litteris expressam videmus, et apud Carolum in divisione regnum inter filios, quam Ludovicus Pius exscriptis. Comparatio ipsa, qua utitur scriptor vite Adriani ap. Anastas. dum Carolus Romæ est exceptus: « Sicut mos est ad exarchum aut patricium excipiendum, » ipsa inquam comparatio regis cum patricio, regiam i. Franci dignitatem considerari patet, non patriciatum, quem conferre non erat pontificis, nec Romanorum, sed imperatoris. CENX.

^b Præcipua rerum gestarum in Francia est donatio exarchatus et Pentapolis diplomate Pippini, cui filii subscripserunt, firmata in regia villa Carisiaco, hodie *Chiersi*. Quæ ut suum sortiretur effectum, expeditio Italica suscepta est a rege in Langobardos: tametsi eo in Franciam, pontifice Romam redeuntibus, quiddam pertractatum actumque erat, evanuit. lo.

sumus reversi. Omnes denique Christiani ita firmiter credebant, quod beatus Petrus, princeps apostolorum, nunc per vestrum fortissimum brachium suam percipisset justitiam, dum tam maximum ac præfulgidum miraculum vestris felicissimis temporibus demonstravit, talemque vobis immensam victoriam Dominus Deus et Salvator Jesus Christus a per intercessionem sui principis apostolorum pro defensione sanctæ suæ Ecclesiæ largiri dignatus est^b; sed tamen boni filii credentes eidem iniquo regi, quod per vinculum sacramenti pollicitus est, propria vestra voluntate per donationis paginam beato Petro, sanctæque Dei Ecclesiæ, et reipublicæ, civitates et loca restituenda confirmastis; sed ille oblitus fidem Christianam, et Deum, qui cum nasci præcepit, irrita, quæ per sacramentum firmata sunt, facere visus est [ausus est]. Quapropter *iniquitas [ejus] in verticem illius descendit (Ps. vii)*; patefactus quippe est laqueus quem effodit, et in eo, pro suo mandato [Lamb., mendacio] et perjurio, incidit.

Conjuro vos, filii excellentissimi et a Deo protecti, per Dominum Deum nostrum, et sanctam ejus gloriosam semperque virginem genitricem Mariam, dominam nostram, omnesque virtutes cælorum, et per beatum Petrum principem apostolorum, qui **76** vos in reges unxit^c, ut doleat vobis pro sancta Dei Ecclesia, et juxta donationem quam eidem protectori vestro domino nostro beato Petro offerre jussistis^d, omnia reddere et contradere sanctæ Dei Ecclesiæ studeatis: et nequaquam jam ipsius nequissimi regis, vel ejus judicium, seductuosa [seductoria] verba, et illusionis mandata [Lamb., mendacia] credatis: ecce enim patefactum est ejus mendacium, ut nequa-

^a Vid. Bar., a. 755, n. 24 et seq.

^b In secunda append. ad continuat. Fredeg., ap. Pagiū (754, n. 8) legitur: « Hæc cernentes Franci, non suis auxiliis nec suis viribus liberare se putabant, sed Deum invocant, et beati Petri apostoli adiutorium rogant. » Quare Dei timorem atque amorem principis apostolorum, quem regi et ducibus insinuat pontifex, humanis viribus præferendum didicerunt prima insigni victoria quam de Langobardis reportarunt. Ejusdem rei testis est auctor Vitæ Stephani apud Anastas., et laudati Annal. Francor. apud Canis. « Inierunt bellum, et Domino auxiliante, beatoque Petro apostolo intercedente. Pippinus rex cum Francis victor exstitit. » Res tam frastus auspiciis cæpta Francorum amorem erga apostolorum principem mirum in modum auxit; ita ut Pippinus munera, thesauros, cæteraque omnia terrena beati Petri causæ posthabuerit, et ad Carolum ejus filium quod attinet: « Ecclesia sancti Petri apostoli per illum non solum tuta ac defensa, sed etiam suis opibus præ omnibus ecclesiis esset ornata et ditata, » ut tradit Eginhart. in Vita Caroli, c. 27.

^c Recte P. Goustantius (Præf. n. 14) animadvertit quare pontifices olim vicarii Petri dicerentur: « Romanorum, aïens, pontificum proprium atque peculiare est beati Petri, cuius et sedis et auctoritatis hæredes sunt, vicarios nominari. Hinc et eis usu venit, ut potestatis sibi creditæ functiones, judicia scilicet, privilegiorum concessionem, etc., huic apostolo ascribant. » Quæ allatis exemplis comprobant. Id sibi voluit Stephanus Petro ascribens quod ipse fecerat. CXXX.

^d Vid. hanc donationem apud Bar., loc. cit., n. 26 et 27. lb.

quam ulterius vires credendi habere possit; sed magis, cognito ejus iniquo ingenio, et iniqua voluntate, ejus fraudantur [Lamb., fraudentur] insidiæ, et quod semel beato Petro polliciti estis; et per donationem vestram [vestra] manu firmatam, pro mercede animæ vestræ, beato Petro reddere et contradere festinate.

Beatus denique Paulus apostolus ait: *Melius est non vovere quam post votum non reddere*^e. Etenim nos omnes causas sanctæ Dei Ecclesiæ in vestro gremio commendavimus, et vos reddetis Deo et beato Petro rationem in die tremælii judicii quomodo decertaveritis pro causa ejusdem principis apostolorum, et restituendis ejus civitatibus et locis^f. Vobis denique, multis jam devolutis temporibus, hoc bonum opus reservatum est, ut per vos exaltetur Ecclesia, et suam princeps apostolorum percipiat justitiam. Nullus meruit de vestris parentibus tale præfulgidum munus, sed vos prælegit et præcivit Deus ante tempora æterna, sicuti scriptum est: *Quos præscribit et prædestinavit, hos et vocavit; et quos vocavit, illos et justificavit (Rom. viii, 19)*. Vocati estis, justitiam ipsi principi apostolorum sub nimia festinatione facere studete, quia scriptum est: *Fides ex operibus justificatur (Jacob. ii, 24)*^g. De omnibus vero tribulationibus nostris, quas passi sumus, vel denuo **77** patimur, Deo auxiliante, Fulradus filius, vester consiliarius, et ejus socii^h, enarrabunt [Lamb., enarrent] vobis; et ita agite de causa beati Petri, ut et in hac vita victores favente Domino existatis, et in futuro, intercedente ipso principe apostolorum beato Petro, gaudia possideatis æterna. Bene valete, excellentissimi filii.

^e Hæc sententia est Ecclesiastæ, c. v. Cur ergo ascribitur sancto Paulo? Quia pontifex sensum spectavit. Exstat autem sensus I Tim. v, ubi videtur quæ primam fidem irritam fecerunt, damnationem habere affirmantur. lb.

^f Nil frequentius hisce in epistolis aliisque illius ævi monumentis, quam *restituere*, ac *reddere*, ubi de exarchatu et Pentapoli agitur, quarum provinciarum neutra sanctæ sedi paruerat. Duplici ex causa ita factum puta: 1° quia Langobardi eas invaserant, restituerentque opus erat; 2° quia Pippinus illas donaverat sancto Petro, proindeque reddendæ ipsi erant, ut de litteris ex. gr. dici solet, quas tamen haud dum is habuit ad quem scriptæ sunt, tamen reddi eidem dicuntur. lb.

^g Uhi fides sine operibus mortua dicitur, et multa de justificatione ex operibus recensentur. lb.

^h Quemadmodum Rodigango Metensi episcopo, et Autharico duce missis regis itineris sociis usus erat Stephanus, cum an. 753 exeunte in Franciam profectus erat; ita seq. anno. comitibus Fulrado abbate S. Quintini, sociisque Ticino Romani rediit. Annales Fuldeenses et codex Anastas. ms. reginæ Suec. inter socios nominant Hieronymum Pippini fratrem, de quo Mabillon. (Ann. Ben. lib. xxi, n. 61): « Præter Carolomanum et Pippinum, quos ex Rotrude, et Griphonem, quem ex Sonecilde conjugibus suscepit Carolus, filios etiam habuit Bernardum, Hieronymum ac Remigium, quos ex illegitimo thoro progenitos plerique existimant Fulradum Hieron. ejusdem filium esse probat Georgius ex Theodulpho Aurelian. lib. ii, cap. 7 (Ad Baron. not., tom. XII, p. 598). Hi litteras ad Pippinum deferunt, propriisque oculis visa videntur.

VII.

78 ITEM EXEMPLAR EPIST. EJUSDEM PAPE

AD DOMINUM PIPPINUM, CAROLUM,
ET CAROLOMANNUM DILECTUM [Al., DIRECTUM].

In quo continetur quod Haistolfus [Lamb., Haistulphus] irritum fecerat pactum et juramentum, quod ipsius regibus de justitia sancti Petri pollicitus fuerat cum nimis adjurationibus, iterum postulans adjutorium obtinere contra eundem.

(An. Dom. 754, Cod. Car. IX, chron. 7.)

ARGUMENTUM.— Paulopost superiores litteras, Haistulphi audacia extra modum crevit. Quare his in eandem fere sententiam datis Wilhario episcopo ad eosdem tres reges, et patricios Romanorum, Pippinum deprecatur, ut in Italiam redeat perficiendo operi: se pro Petri causa arduum in Franciam iter suscepisse: perfidum Aistulphum præter desolationem ecclesiasticæ totius ditionis, sibi ipsi pontifici sacrilege insidiatum esse, eorum interesse donationem propria manu subscriptam vindicare.

• Domnis excellentissimis filiis Pippino regi et nostro spiritali compatri, seu Carolo et Carolomanno item regibus, et utrisque patriciis Romanorum, Stephanus papa.

Providi et sapientissimi Salomonis prophetica ita fertur assertio: *Nomen bonum super misericordiam.* Nomen quippe bonum est, fidem quam quis pollicitus fuerit, immaculato corde et pura conscientia custodire et operibus implere. Nomen enim bonum est, totis viribus ad exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ, per quam et salus Christianorum existit, decertare. Bonum enim inter omnes gentes de vobis exiit nomen, si operibus fuisset impletum. Redemptor namque noster misericors et multum miserator Dominus, illis propitiator existit, quos omnino tota mentis integritate fideles, et defensores sanctæ Ecclesiæ cognoverit. Qualis remuneratio aut merces sub cælo existimanda et cœquanda est ad eam [Gent., ea] quæ 79 pro defensione Dei Ecclesiæ et domus beati Petri est rependenda? Ideo namque excellentissimam et a Deo protectam bonitatem vestram super turbas populorum et multarum gentium idem Rex regum et Dominus dominantium salvos vos instituit, ut per vos sancta Dei Ecclesia exaltetur; potuerat namque alio modo ut illi placitam fuisset, sanctam suam vindicare Ecclesiam, et justitiam sui principis apostolorum exigere, sed quia mentem et conscientiam vestram a Deo profecte [Lamb., protecte], spiritalis compater, et dulcissimi filii, probare voluit, ideo nostram infelicitatem ad vos venire præcepit. Tradidimus enim corpus et animam nostram in magnis laboribus viam [Id., in tam] spatiosam et longinquam provinciam, valde fisi in vestra fide, per Dei nutum, illuc profecti sumus, afflicti in nive et frigore, æstu et aquarum inundatione, atque validis fluminibus et atrocissimis montibus seu diversis periculis b.

• Hæc prima est ex hujus pontificis epistolis, quas Magdeburgenses, et card. Bar. norunt. Non autem spectat ad ann. 755 quæ Baron. eam recitat (num. 2), sed cum Coimtio et Pagio ad precedentem annum exeuntem retrahenda: ejusdem quippe sententiæ est ac præcedens, quam paulo post missorum discessum

A Etenim dum vestris mellifluis obtutibus presentati sumus, omnes causas principis apostolorum in vestris manibus commendavimus, quoniam quidem, inspirati a Deo, aurem petitionibus nostris accommodare dignati estis, et vos beato Petro polliciti estis ejus justitiam exigere, et defensionem sanctæ Dei Ecclesiæ procurare, et ut vere fideles Deo, pura mente, pro defensione Dei Ecclesiæ dimicandum properastis. Sed omnipotens Dominus, qui conterit bella ab initio, qui superbos humiliat, et humiles exaltat, illico justitiam beati Petri vestræ bonitati et omnibus christianis demonstravit, et tale præfulgidum miraculum ostendit, quale omnino gloriosum est referendum: illi enim inimici Dei et sanctæ Ecclesiæ, qui in sua ferocitate confidebant, veloces pedes habentes ad effundendum sanguinem, super brevem numerum populi vestri irruerunt, et ita per manum beati Petri omnipotens Dominus victoriam vobis largiri dignatus est, ut illi, qui innumerabiles existebant, a paucis hominibus fuissent interempti, et humiliati sunt ipsi inimici beati Petri usque ad terram; et ita timorem et tremorem in illis Dominus immisit per intercessionem beati Petri, ut ad nihilum devenirent. Non 80 enim gladius hominis, sed gladius Dei est qui pugnat; videns namque suam deceptionem iniquus Haistolphus rex cum suis Deo [Lamb., a Deo] destructis iudicibus, per blandos sermones et suasiones, atque sacramenta illuserunt prudentiam vestram, et plus illis falsa dicentibus, quam nobis veritatem asserentibus, credidistis.

B Magna namque dolore et tristitia, excellentissimi filii, cor nostrum repletum est. Cur minime bonitas vestra nos audire voluit [Lamb., Gent., renuit]? Omnia denique, quæ per Dei jussionem vobis locuti sumus veraciter ediximus: et jam patefacta sunt, ut facta ipsa demonstrant; etenim sicut primitus Christianitati vestræ ediximus, iniquus Haistolphus rex, ingresso in ejus perfido corde-diabolo, omnia quæ per sacramentum beato Petro, per nostros missos restituenda promisit, irrita fecit, et nec unius palmi terræ spatium beato Petro reddere voluit. A die illo, a quo melliflua bonitate vestra separati sumus, tantum nos affligere et tribulare visus est [Lamb., visus est], quantum non potest os hominis enarrare; in magna namque despectione sanctam Dei Ecclesiam. **C** et nostram humilitatem, et vestros missos habere visus est, quia etiam ad nostram propriam animam auferendam mala ejus imperatio et submissio facta est. Quid multa dicimus? tantum nos tribulavit, quia etiam, si dici potest, et ipsi lapides pro nobis flerent, tamen omni vester consiliarius Fulradus præbyter et abbas, una cum suis sociis, si Deum præ oculis habent, omnia vobis enarrare possunt. Non enim, quia jam reddere, ut constituit, propria beati Petri voluit, sed etiam scameras [Bar. et Lamb., sca-

Langobardica sævities expressit.

^b In V. Steph. ap. Anast. gravi morbo tentatus dicitur, ac miraculo sanatus. Baron. ex Areopagiticis ap. Hilduinum, pontificis diploma recitat, miraculi ejus testem (754, n. 3). Annalista rem silent. Papius Baronio adheret (Eod. an. n. 5).

maras], atque deprædationes seu devastationes in civitatibus et locis beati Petri facere sua imperatione nec cessavit, nec cessat ^a: oblitus quippe est Deum, qui fecit eum, et fidem Christianam transgressus est, quomodo ulterius credendus est sive ipse, sive ejus consentanei, qui in tanta Dei mysterii sacramenta præbuerunt et noluerunt observare?

81 Vere enim omnia vobis prædiximus de ejusdem impii regis mendacio et falsitate; et, quemadmodum diximus, manifesta [*Lamb., Gent., manifestata*] sunt vobis, et perjurium ejus declaratum est.

Pro quo peto vos, excellentissimi et a Deo protecti filii, et nimis obsecro, doleat vobis pro sancta Dei Ecclesia et beati Petri causa, et quæ per donationem beato Petro offerendum promisistis, ei possidendum contradere debeat; mementote, et semper in vestris præcordiis firmiter tenete, quod promisistis eidem janitori regni cælorum. Nulla jam vos seducat suasio aut acceptilatio; considerate quam fortis existit exactor idem princeps apostolorum beatus Petrus; videte omnia quæ ei promisistis et per donationem offerendum polliciti estis, contradere festinate, ut non lugeatis in æternum, et condemnati maneatis in futura vita. Vita enim hujus mundi brevis est, et sicut umbra declinat, et sicut vestimentum inveterascit. Illam vitam æternam, quam vobis beatus Petrus pro sua causa et justitia promisit, tota mente et integro corde querite. Decertate bonum opus quod cepistis, et quæ per donationem manu vestra confirmastis, protectori vestro beato Petro reddere festinate, quoniam scriptum est: *Melius est non rovere, quam rovere et votum non reddere* (Eccle. v). Sciat is enim quia sicut chirographum, vestram donationem princeps apostolorum firmiter tenet, et necesse est ut ipsum chirographum expleatis ^b, ne dum justus iudex ad iudicandum vivos et mortuos et sæculum per ignem advenit, in futuro iudicio idem princeps apostolorum idem chirographum demonstrans nullam habere firmitatem, districtas cum eo faciatis rationes; sed magis explete quod promisistis velociter, ut iterum vitam æternam, quam ab ipso principe apostolorum promissam habetis, possideatis.

Conjuro vos, excellentissimi et a Deo protecti filii, per Deum omnipotentem, qui continet omnia sua potentia, et per sanctam ejus matrem gloriosam semper virginem Mariam, dominam nostram, atque per virtutes cælorum, et per beatos principes apostolorum **82** Petrum et Paulum, atque per tremendam iudicii diem, ubi omnes constrictæ ad reddendum de nostris factis rationem assistere habe-

^a Si scamaræ, seu deprædationes, quod idem est Ducangio, fiebant in civitatibus et locis sancti Petri, æquæquam *unius palmi terræ spatium*, ex Pippiniana donatione sancta sedes acciperet, nonne ineptus, qui Romæ ejusque ducatus largiorem querit?

^b Testimonium validius atque illustrius factæ donationis an. 754 ac propria Pippini et filiorum manu confirmatæ, necnon Romæ delatæ ab ipso pontifice, desiderari non potest.

mus, ubi nulla est ingeniosa excusatio, velociter et sine ullo impedimento, quod beato Petro promisistis per donationem vestram, civitates et loca atque omnes obsides et captivos beato Petro reddeite, vel omnia quæ ipsa donatio continet; quia ideo vos Dominus per humilitatem meam, mediante beato Petro, unxit in reges, ut per vos sancta sua exaltetur Ecclesia, et princeps apostolorum suam justitiam suscipiat.

Magnum desiderium in nostro corde habebamus vestros mellifluos vultus aspicere, et de vestræ jucunditatis lætitia gaudere, juxta quod sapientissimus ait Salomon, *per vias et plateas quærsivi quem dilexit anima mea* (Cant. iii); et certe, quos dileximus per Dei jussionem invenimus, et quos desideravimus amplexi sumus, pro quo diffusa est super vos benedictio et gratia beati Petri, ut Domini fuit provisio; quod nullus de vestris parentibus meruit, suscipere vos suscepistis, et princeps apostolorum, præ cæteris regibus et gentibus vos suos peculiare faciens, omnes suas causas vobis commisit, et vos reddetis rationem Deo, quomodo pro justitia ipsius janitoris regni regnorum [*Lamb., Gent., cælorum*] decertaveritis; cunctus namque noster populus reipublicæ Romanorum, magno dolore et amarissimis lacrymis una nobiscum tribulantur, pro eo, dum ad tam longam et spatiosam provinciam properavimus, et præ fatigio validi [*Lamb., invalidi*] itineris, caro nostra minuta est; sic vacui et infructuosi sine effectu justitiæ reversi sumus; attamen nos infelices juxta Dominicum præceptum egimus, et omnes causas beati Petri vobis commendavimus, et vobis pertinet hoc sive ad peccatum, sive ad mercedem. Nam et omnes gentes ita firmiter tenebant, quod beatus Petrus nunc per vestrum fortissimum brachium suam percepisset justitiam, et factum non est, et in magno cordis stupore de hoc omnes evenerunt.

Sed peto excellentissimam bonitatem vestram, ut vituperium hoc agentibus auferatis, et omnibus fidem vestram operibus ostendite, eo quod *fides*, ut scriptum est, *sine operibus otiosa est*; **83** cum qua enim fiducia aut fortitudine ad expugnandos inimicos vestros pergere potestis, si justitiam beati Petri, ut promisistis et initiastis, non perfeceritis? Si enim ut cepistis operibus adimpleveritis, eritis semper victores et fortissimi super vestros inimicos, et præsens regnum per multorum annorum spatia eum bona possidebitis fama, et vitam percipietis æternam. Tanto operi ^c dileximus ad vos Wilharium ^d reverendissimum et sanctissimum fratrem, et coepisco-

^c *Lamb., Gent., Tamen opere*; Teng. correxit *Tantopere*.

^d Episcopum Numentanum, qui Stephanum cum Georgio episcopo Ostiensi, presbyteris et diaconis cardinalibus, aliisque comitibus secutus erat in Franciam (Anastas. in *Steph. II*, sect. 241). Erat tum Nomentum episcopalis civitas, licet non tanti nominis quanti fuerat in Rom. rep. Nunc oppidulum vulgo *Lamentana*.

pam [*Gent. add. nostrum*] et fidelem, qui vobis omnia de nostra tribulatione et causa beati Petri proprio ore enarret, cui in omnibus credere jubetis [*Lamb., lubeatis*], et exitum bonum in causa beati Petri ponere. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat. Bene valeat.

VIII.

84 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOWNUM REGEM PIPPINUM, ET CAROLUM VEL CAROLOMANNUM, SEU OMNI GENERALITATI.

In nomine ipsius papæ comprehensa pro desolatione et devastatione sanctæ Dei Ecclesiæ et urbis Romanæ per Georgium episcopum, et Warneharium abbatem, et [Al., seu] Thomaricum comitem missis ipsius apostolici directæ, postulando nimis cum adjurationibus adjutorium contra Langobardos.

(*An. Dom. 755, Cod. Car. IV, chron. 8.*)

ARGUMENTUM. — Rebus pene ad incitas redactis, Urbe quinto et quinquagesimo jam die obsessione a ferente, pontifex, sacrum collegium, duces, comites, primoresque omnes Romani, ad duces, comites et primores Franciæ mœstitia plenas dant litteras, et plura coram referenda committunt apostolicis missis Georgio episcopo, Thomarico et Comitæ mari in Franciani cunctibus cum Warneharico misso regio, Langobardorum et Beneventanorum prope obsessam urbem stationes, direptiones, sacrilegia, monachorum cædes, sacrarum virginum stupra, immanitates cæteras miserandum in modum enumerant. Narniam nuper sanctæ sedi restitutam a Pippino, iterum illi ereptam; insultationes obsessorum Romanis auxilio Francorum fretis; Warneharium diu noctuque armatum necentia undique tutatum esse; a tanta oppressione quantocius eripi cætere petunt.

• Domus excellentissimis Pippino, Carolo et Carolo-Manno, tribus regibus, et nostris Romanorum [*Barou., Romanis*] patriciis; seu omnibus episcopis, abbatibus, presbyteris, et monachis, seu gloriosis ducibus, comitibus, vel cuncto exercitui regni et provinciæ Francorum, Stephanus papa, et omnes episcopi, presbyteri, diacones, seu duces, cardinalarii, comites, tribuni, et universus populus et exercitus Romanorum, omnes in afflictione positi ^b.

Quanta luctuosa et amarissima tristitia circumvallati, quantaque anxietate atque angustia coarctati simus, et quantas, crebrescentibus 85 continuis malis, oculi nostri destillantibus profundant lacrymas, credimus quod et ipsa omnium elementorum signa [*Bar. et Gent., segmenta*] enarrant. Quis enim harum tribulationum conspexerit non lugeat? Quis auditor harum nobis inherentium calamitatum non ululet? Quamobrem ejusdam bonæ mulieris, Susannæ pudicæ, verba loquimur: *Angustia nobis undique, et quid agamus ignoramus* [*Daniel, xiii*]. O Christianissimi, ecce venerunt nobis

^a Exstat apud Bar. t. IX, an. 755, et Cent. 8, cap. 10.

^b Novum ecclesiastici principatus argumentum: perinde enim Romæ erant duces et comites atque in Francia. Hanc et sextam epistolam Cod. Car. quinto et quinquagesimo die post ceptam obsidionem Urbis, seu 24 Februarii an. 755 datas esse se ipsæ produnt. Baron., cui adhaeret Muratorius, Januariæ Kalendas in Junias convertit, contra fidem ovidicis; et Pagius, nisi mendum irrepsit, earum ordinem invertit, quartæ tribuens quod debetur sextæ. Censor Pagii

diebus angustiae, præsto sunt: diis fletus et amaritudinis: quoniam quod timebamus a Langobardis evenit. Pro quo angustiati, afflicti, et ex omni circumquaque parte circumdati, ab eorum nequissimo Haistulfo rege et gente, cum Propheta Dominum deprecantes dicimus: *Adjuva nos, Deus, salutaris noster, et propter honorem nominis tui libera nos, etc.* [*Psal. lxxviii*]. Et rursum: *Apprehende arma et scutum, et exsurge in adjutorium nostrum* [*Psal. xxxiv*]. Ecce enim cognitum habetis, quomodo pacis foelera a præfato impio Haistulfo rege et omni gente dissipata sunt, et qualiter nihil juxta ut constituit et per vinculum sacramenti confirmatum est, valuimus impedire, et jam ^c in ipsi Januariarum Kalendis cunctus ejusdem Langobardorum exercitus Tusciciæ partibus, in hanc civitatem Romanam conjunxerunt, et resederunt juxta portam beati Petri, atque beati Pancratii, et Portuensem; ipse vero Haistulfus cum aliis exercitibus conjunxit ex alia parte, et sua fixit tentoria juxta portam Salariam et cæteras portas; et sæpius nobis direxit: *Aperite mihi portam Salariam, et ingrediar civitatem, et tradite mihi pontificem vestrum, et patientiam ago in vobis; si minus, ne muros evertens, uno vos gladio interficiam, et videam quis vos eruere possit de manibus meis.*

Sed et Beneventani omnes generaliter in hanc Romanam urbem conjungentes, resederunt juxta portam beati Joannis, et beati Pauli apostoli, et cæteras istius Romanæ urbis portas, et omnia extra urbem prædia longe lateque ferro et igne consumpserunt, domos omnes comburentes pene ad fundamenta destruxerunt, 86 ecclesias Dei incenderunt, et sacratissimas sanctorum imagines in ignem projicientes, suis gladiis consumpserunt, et munera sancta, id est corpus Domini nostri Jesu Christi, in suis contaminatis vasibus, quos folles vocant, miserunt, et cibo carniu copioso saturati, comedeabant eadem munera; velamina altarium ecclesiarum Dei vel omnia ornamenta, quod nimis crudele etiam dici est, auferentes in propriis utilitatibus usi sunt; servos Dei monachos, qui pro officio divino in monasteriis morabantur, plagis maximis tundentes, plures lanaverunt, et sanctimoniales feminas atque reclusas, quæ ab infantia et pubertatis tempore pro Dei amore sese clausuræ tradiderunt, abstrahentes cum magna crudelitate polluerunt ^d; qui etiam et in ipsa contaminatione alias interficere visi sunt, et omnes domos cultas beati Petri igni combusserunt, vel omnium Romanorum, ut dictum est, domos comburentes extra urbem funditus destruxerunt, et omnia peculia abstulerunt, et vineas fere ad radices absciderunt,

Mansius in seq. annum obsessionem rejicit probabili potius quam certa de causa.

^c Lamb. et Gent.: *impetrare, et jam quia nullum augmentum nobis factum est, et jam...*

^d Qui lucusque legerit, Langobardos ejus sevi haud absimile: ab eorum majoribus sancti Gregorii ætate plane intelligit. Mentitur igitur nuperus scriptor tam sancte de iis sacrilegis sentiens, quod eorum aliquis; ut haud dubie rex Luitprandus, religione aliqua se non semel affectum ostenderit.

et menses conterentes, omnino devorarunt: et neque domui sanctæ nostræ Ecclesiæ; neque cuiquam in hac Romana urbe commoranti spes remansit vivendi: quia, ut dictum est, omnia ferro et igne consumpserunt, et multos homines interfecerunt. Sed et copiosam familiam beati Petri, et omnium Romanorum, tam viros quamque mulieres, jugulaverunt, et alios plures captivos duxerunt. Nam et innocentes infantulos a mamillis matrum separantes, ipsasque vi polluentes interemerunt ipsi impii Langobardi; et tanta mala in hac Romana provincia fecerunt, quanta certe nec paganæ gentes aliquando perpetratae sunt. Quia etiam (si dici potest) et ipsi lapides nostras desolationis videntes, ululant nobiscum. Quinquaginta et quinque dies hanc afflictam Romanam civitatem obsidentes, et ex omni parte circumdantes, prælia fortissima die noctuque cum pessimo furore incessanter cum diversis machinis et adinventionibus plurimis contra nos ad muros istius Romanæ urbis **87** commiserunt, ut suæ potestati, quod avertat Divinitas, subjiciens, omnes uno gladio idem inimicus Haistulfus interimeret. Ita enim cum magno furore exprobrantes nos asserebant: Ecce circumdati estis a nobis; veniant nunc Franci, et erunt vos de manibus nostris. Nam et civitatem Narniensem quam beato Petro concessistis abstulerunt, et aliquas civitates nostras comprehenderunt; quamobrem constricti vix potuimus mariivo itinere præsentem nostras litteras et missum ad vestram Christianitatem dirigere, quas et cum magnis lacrymis scripsimus ^a.

Unde, dilectissimi nobis, peto vos, et tanquam præsentialiter assistens cum divinis mysteriis conjuro coram Deo vivo et vero, et ejus principe apostolorum beato Petro, ut sub nimia festinatione nobis subveniatis, ne pereamus ^b. Non nos derelinquatis, sic non vos derelinquat Dominus in omnibus vestris actibus. Non nos spernatis, sic non vos spernat Dominus ejus invocantes potentiam. Ne elongetis a nobis auxilium vestrum, Christianissimi, sic non elonget Dominus auxilium suum a vobis, dum ingressi fueritis contra inimicos vestros ad dimicandum. Adjuvate nos sub magna velocitate, dilectissimi nobis; occurrite, occurrite, et subvenite nobis, antequam gladius inimicorum ad cor nostrum pertingat. Peto vos ne pereamus. Ne quando dicant gentes quæ in cuncto orbe terrarum sunt: Ubi est fiducia Romanorum, quam post Dominum in regibus et in gente Francorum habebant? Non nos permittatis perire, et ne differatis nobis ad solatia dandum, nec a vestro separetis auxilio; non sitis alieni a regno Dei, et ne obduret Dominus aurem suam

^a Hinc patet datas litteras obsidionis tempore. Non est igitur, quid Pagius Anastasium arguat, quasi Stephani litteris adversetur, dum trimestrem fuisse obsessionem memorat (A. 755, num. 4). Sequentes dicit epistolæ, præsertim quæ ipsius Petri nomine conscripta est, rem magis magisque comprobant: eas consule.

^b Hæc in manuscripto sequuntur: Cum post Dominum in manibus vestris nostras omnium Romano-

vestras ad exaudiendas preces, et ne avertat faciem suam a vobis in illo futuro examinis die, quando cum beato Petro et cæteris suis apostolis ad judicandum sederit omnem ordinem omnemque potestatem humanam **88** et sæculum per ignem; dicaturque [Gent. add. vobis], quod avertat Divinitas: Nescios (Matth. xxv), quia non auxiliati estis Dei Ecclesiæ, et defendere minime procurastis ejus periclitantem peculiarem populum.

Audite nos, dilectissimi, audite nos, et subvenite nobis. Ecce adest tempus salvandi nos; salvate nos, antequam pereamus, Christianissimi; omnes etenim gentes, quæ circumquaque sunt positæ, et ad vestram, per Dei potentiam, Francorum fortissimam gentem refugium fecerunt, salvæ factæ sunt; et si omnibus auxilium impertire non differetis, multo amplius sanctam Dei Ecclesiam, et ejus populum de inimicorum impugnatione debueratis liberare. Considerate, dilectissimi, et omnino percogitate, per Deum vivum vos conjuro, quoniam post Deum et ejus principem apostolorum, nostræ omnium Romanorum animæ in vobis pendent, et si perire, quod absit, contigerit, pensate in ejus animam respiciat ad peccatum. Certe enim omnino credite, Christianissimi, si nobis aliqua evenerit calamitas, quod absit, periclitanti, vos de omnibus ante tribunal Dei eritis reddituri rationem; sed magis, dilectissimi nobis, agite et liberate post Deum in vobis confuentes, ut fructum bonum afferentes in futuri examinis die mereamini dicere: Domine noster princeps apostolorum beate Petre, ecce nos clientuli tui, cursum consummantes, fidem servantes tibi, Ecclesiam Dei a superna clementia tibi commendatam de manibus persequentium defendentes liberavimus, et assistentes immaculati coram te, offerimus tibi pueros, quos nobis commisisti de manibus inimicorum erucendos, hospites [Lamb., sospites] atque incolumes existentes. Tunc et in præsentem vitam et in futuro sæculo cælestium præmiorum gaudia adipisci mereamini, audientes paternam desiderabilem vocem illam inquantis: Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis præparatum est ab origine mundi.

Quare direximus præsentem nostrum missum Georgium reverendissimum ac sanctissimum fratrem et coepiscopum nostrum; atque Warnebarium ^c religiosum abbatem missum vestrum, et **89** Thomaricum comitem [Lamb., Gent., et Comitum], magnificos eosdem nostros missos, qui vobis omnes nostros dolores et cunctas desolationes, quas a Langobardorum gente et eorum protervo rege passi sumus et assidue patimur, vobis subtili enarratione quæ pro-

rum commisimus animas. GENT.

^c Warnerium appellat Mabillonius (Annal. 25, num. 14). Nil autem aliud novit, præter ea quæ his litteris et apud Anastasium didicit, cui etiam Warnerii nomen acceptum refert; ita enim occurrit in ediculis, Warnario et Unario legentibus mss. codicibus. De violato per eundem jure gentium non taceatur nostro ævo.

præis oculis videntur, viva voce edicere debeant; quibus et in omnibus tanquam nobismetipsis credere jubeatis [*Lamb. hic et infra, lubeatis*], et nostram liberationem nimis festinanter procurare; et conjuro vos per Deum vivum, ut nequaquam amplius discreditis nostras afflictiones et neglectum ponatis ad liberandum nos. Ne, quod absit, si amplius credere distuleritis, et neglexeritis nos eruendum, nobis, quod avertat Divinitas, irruat calamitas pereundi, et vobis pertineat ad magnum detrimentum et peccatum, atque condemnationem in præsentī et æterna vita, quia vobis animas omnium nostrorum Romanorum tradidimus: sed magis magisque vos, ut præfatum est, conjuramus, per Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, Trinitatem indivisam, ut nostras tribulationes, et angustias, atque dolores, et desolationes, credere sine qualibet ambiguitate jubeatis, et nobis propter Deum subvenire, et ad liberandum nos de manibus Langobardorum inimicorum nostrorum nimis festinanter occurrere jubeatis, ut fructum afferentes copiosum, vitam æternam, intercedente beato Petro, perfrui mereamini. Præfatus vero Warneharius pro amore beati Petri lorica se induens, per muros istius afflictæ Romanæ civitatis, vigilabat die noctuque, et pro nostra omnium Romanorum defensione atque liberatione, ut bonus athleta Christi, decertavit totis suis cum viribus. Bene valet.

IX.

90 ITEM EPISTOLA STEPHANI PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM,

Specialiter et singillatim pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ directæ, ut in superiore ejusdem continetur epistola, adjutorium volens obtinere contra Langobardos, per Georgium et Warneharium similiter directæ.

[An. Dom. 755, Cod. Car. vi, chron. 9.]

ARGUMENTUM. — Iisdem fere verbis conceptas, sanguineisque scriptas lacrymis litteras ad Pippinum dat pontifex iisdem missis. A præsentī calamitate, ne major aliqua superveniat, cujus rationem repetat Deus, salvari orat. Warneharī constantiam, animosque ingentes laudat in defensione Urbis. Æterni præmii lenocinio eum movere studet.

^a Domno excellentissimo filio, et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Stephanus papa.

Quanta luctuosa et amarissima tristitia circumvalati, quantaque anxietate atque angustia coarctati simus, et quantas crebrescentibus continuis malis oculi nostri distillantes profundant lacrymas, credimus quod et ipsa omnium elementorum signimenta [seg-

^a Eadem infelicissima occasione alteram uni Pippino epistolam per eozdem legatos misit. Baronio ac Magdeburgensibus videtur fuisse ignota; nisi forte similitudo maxima deserendam suavit. Annalista Italus [*Ret. Ital. tom. III, part. II, pag. 73*] quæcumque similia invenit, omisit, cætera edidit.

^b Si nullum augmentum nobis factum est, non igitur ditio temporalis a Pippino initium sumpsit. Nota quod pauca ista epist. 4. al. 8. omittuntur in editione Gretseri, tametsi legantur in ms. Annalista Italus Lambeciana editione usus, quæ iisdem non caret, in

meuta] enarrent. Quis enim harum tribulationum conspexerit non lugeat? Quis auditor harum nobis intolerentium calamitatum non ululet? Quamobrem cujusdam bonæ mulieris Susannæ pudicitia [*Al. add. claræ*] verba loquitur: *Angustia nobis undique, et quid agamus ignoramus* (*Dan. XIII*). O filii excellentissimi et Christianissimi, utinam omnipotens rerum creator Dominus, quemadmodum priscis temporibus Habacæ illum prophetam ad refocillandum et consolandum Danielem præcipuum prophetam abstrusum in leonum lacu, repentino volatu apportatum ab angelo miserat; ita et nunc, si dici potest, ejus miser cordissima longanimitas a Deo servatam excellentiam tuam, vel unius horæ momento præsentem fecisset ad contemplandas ærumosas et **91** lugubres angustias et tribulationes, quas immaniter a Langobardorum gente et eorum nefando rege patimur. Ecce venerunt nobis dies angustia, præsto sunt dies fletus et amaritudinis, dies anxietatis et gemitus doloris, quoniam quod timebamus evenit, et quod verebatur accidit. Pro quo angustati, afflicti, atque oppressi, et ex omni circumquaque parte circumdati ab eorum nequissimo Haistulfo rege, et eorum Langobardorum gente, profusis lacrymis percussoque pectore cum propheta Dominum deprecantes dicimus: *Adjuva nos, Deus, salutaris noster, et propter honorem nominis tui libera nos* (*Ps. LXXVIII*). Et rursum: *Apprehende arma et scutum, et exurge in adjutorium nostrum. Domine, judica nocentes nos, et expugna impugnantes nos* (*Ps. XXXIV*). Etenim sæpius bonitati tuæ innotescere videmur, licet nostras tribulationes, tamen et nunc luctu et gemitu referendum malorum pericula, quæ ab eodem protervo rege passi sumus et ejus gente Langobardorum, magno cogente periculo, significandum statuimus [*Lamb., Gent., studuimus*].

Jam credimus, Christianissime et excellentissime filii, et spiritalis compater, omnia nobilitati tuæ esse cognita, quomodo pacis fœdera ab impio Haistulfo rege, et ejus gente dissipata sunt, et qualiter nihil juxta ut constituit et per vinculum sacramenti confirmatum est, valuimus impetrare, etiam quia nullum augmentum nobis factum est ^b, potius autem post desolationem totius nostræ provincie ^c, et plura homicidia ab eadem gente perpetrata, etiam quod cum magnis lacrymis, et dolore cordis dicimus, agnoscas, excellentissime filii, et spiritalis compater, in ipsis Januariarum Kalend. cunctus ejusdem Haistulfi Langobardorum regis exercitus e Tusciæ partibus in hanc civitatem Romanam conjunxerunt, **92** et resederunt juxta portam [*Lamb. et Gent. add. beati Petri*

var. lect. prætermisit: hic vero, quia eadem Gretserus non silet, necessario admisit. Cum inscriptione Ravennate apud Papir. Masson. *lib. II, Pagium 755, num. 6*, aliosque recentiores celebri, conferantur: Pippinus pius primus amplificandæ Ecclesiæ viam aperuit: nulla haud dubie fides adhibebitur Romanum ducatum donationibus adjicienti.

^c Quænam erat tota hæc nostra provincia? Certe nihil aliud quam Romanus ducatus, cujus caput Roma.

apostoli, atque portam] sancti Pancratii et Portuense. Ipse vero Haistulfus cum aliis exercitibus conjunxit ex alia parte, et sua fixit tentoria juxta portam Salariam et cæteras portas, et nobis direxit dicens: Aperite mihi portam Salariam, et ingrediar civitatem, et tradite mihi pontificem vestrum, et habeo in vobis compassionem. Alioquin muros subvertens, uno vos gladio interficiam, et videam quis vos erueret possit a manibus meis.

Sed et Beneventani omnes generaliter in hanc Romanam urbem conjungentes resederunt juxta portam beati Pauli apostoli, et cæteras istius Romanæ civitatis portas, et omnia extra urbem prædia longe lateque ferro et igne consumpserunt, domos omnes comburentes, pene ad fundamenta destruxerunt, ecclesias Dei incenderunt, et sacratissimas sanctorum imagines in ignem projicientes, suis gladiis consumpserunt, et munera sancta, id est, corpus Domini nostri Jesu Christi, in suis contaminatis vasibus, quos folles vocant, miserunt, et cibo carniis copioso saturati, comedebant eadem munera. Velamina altarium ecclesiarum Dei, vel omnia ornamenta, quod nimis crudele dici est, auferentes, in propriis utilitatibus usi sunt. Servos Dei monachos, qui pro officio divino in monasteriis morabantur, plagis maximis tundentes, plures laniaverunt, et saucitionales feminas atque reclusas, quæ ab infantia et pubertatis tempore pro Dei amore sese clausuræ tradiderunt, abstrahentes cum magna crudelitate polluerunt; qui etiam et in ipsa contaminatione alias interficere visi sunt, et omnes domos cultas beati Petri igni combusserunt, vel omnium Romanorum, ut dictum est, domos comburentes, extra urbem funditus destruxerunt, et omnia peculia abstulerunt, et vineas fere ad radices absciderunt; et neque domui sanctæ nostræ Ecclesiæ, neque cuiquam in hac Romana urbe commoranti spes vivendi remansit, quia, ut dictum est, omnia ferro et igne consumpserunt, et multos interfecerunt, sed et copiosam familiam beati Petri, et omnium Romanorum, tam viros quam mulieres, jugulaverunt, et alios plures captivos duxerunt. Nam et innocentes infantulos a mamillis **93** matrum suarum separantes, ipsasque vi pollutentes interemerunt ipsi impii Langobardi, et tanta mala in hac Romana provincia fecerunt, quanta certe nec paganæ gentes aliquando perpetrarunt: quia etiam, si dici potest, et ipsi lapides nostras desolationes videntes ululant nobiscum. Quinquaginta et quinque dies hanc afflictam civitatem Romanam obsidentes, et ex omni parte circumdantes,

A prælia fortissimè die noctoque cum pessimo furore incessanter contra nos ad muros istius Romanæ urbis commiserunt, et non deficiebant impugnantes nos, ut suæ potestati, quod avertat Divinitas, subjiciens omnes uno gladio idem iniquus Haistulphus interimeret. Ita enim [*Lamb. add. cum magno furore*] exprobrantes nobis asserobant: Ecce circumdati estis a nobis, et non effugietis manus nostras. Veniant nunc Franci, et eruant vos de manibus nostris. Nam et civitatem Narniensem, quam beato Petro tua Christianitas concessit *, abstulerunt, et aliquas civitates nostras comprehenderunt. Quamobrem afflicti vix potuimus per maximum ingenium marino itinere præsentibus nostras litteras et missos ad tuam excellentissimam Christianitatem dirigere, quas et cum magis lacrymis scripsimus, qui etiam probante veritate dicimus, per unamquamque litteram lacrymas sanguine mistas exprimeremus, et utinam præstaret nobis Dominus ut qua hora nostram luctuosam exhortationem legeris, præsentia tua per omnem litteram sanguine plenæ lacrymæ fluerent.

Unde, filii excellentissime, et spiritalis compater, peto te, et tanquam præsentialiter assistens, provolutus terræ et tuis vestigiis me prosternens, cum divinis mysteriis conjuro coram Deo vivo **94** et vero, et ejus principe apostolorum beato Petro **b**, ut sub nimia festinatione et maxima celeritate nobis subvenias, ne pereamus: quoniam post Dominum, in tuis manibus nostrum omnium Romanorum commisimus animas. Non nos derelinquas, sic non te derelinquat Dominus in omnibus tuis actibus et operibus. Non nos spernas, sic non te spernat Dominus invocantem ejus potentiam. Ne elonges a nobis auxilium tuum, Christianissime filii, et spiritalis compater, sic non elonget Dominus auxilium suum, et protectionem a te tuaque gente, dum ingressi fueritis contra inimicos vestros ad dimicandum. Adjuva nos, et auxiliare nostri sub magna velocitate, Christianissime, sic adjutorium sumas a Deo omnipotente, qui te unxit super turbas populorum per institutionem beati Petri in regem. Occurre, occurre, filii, occurre et subveni nobis, antequam gladius inimicorum ad cor nostrum pertingat. Peto te, ne pereamus, ne quando dicant gentes quæ in cuncto orbe terrarum sunt: Ubi est fiducia Romanorum, quam post Dominum in regibus [*Lamb. et Gent. add. et gente*] Francorum habebant? Non nos patiaris perire, et ne moreris aut differas nobis solatiandum [ad solatia dandum]. Nec a tuo nos separe auxilio,

* In extremo donationis Pippinianæ restitutionem quoque hujus civitatis adjunctam fuisse, dum Carisiaci regium diploma perfici batur, hinc evidens est. Animadvertenda sunt tamen duo: 1° Concessam dici civitatem, quæ erat juris Romanæ Ecclesiæ, et eidem vindicata tantum fuerat. 2° Ejusdem unius civitatis Romani ducatus in monumentis mentionem inveniri, Francorum regis opera restitutione parti Romanorum, ut habet Anastas. loci alius vel nimium aut donationem, aut restitutionem nusquam reperiri. Quamobrem ubi pontificum aliquis deprehendatur secutus Stephani exemplum, qui Narniam civitatem

suam (quam Pippinus invasam a Spoleti duce se sanctæ sedi asservisse fatetur) concessam sibi fuisse ait; lenocinio verborum demereri principem dicens est, non autem auctoritate sua rem falsam pro vera tradere. Neque enim Pippinus et Carolus, quibus solis apostolica sedes donationes acceptas refert, mendacis gloriæ indigent, cum aliis tot nominibus perpetuum famam sint adepti.

^b En tibi aliud exemplum rei, quæ erat in pontificum more posita, ut aiebam ad primam epist. nota **9**. Perinde est in 4, al. 8.

sic non sis alienus a regno Dei, et inseparatus a tua dulcissima conjugē, excellentissima regina, spiritali nostra commatre. Non nos amplius anxari, et periclitari, atque in luctu et fletu perseverare permittas, bone excellentissime filii et spiritalis compater, sic non superveniat tibi luctus de tuis meisque dulcissimis filiis domno Carolo et Carolomanno ^a excellentissimis regibus et patriciis. Non obdares aurem tuam ad audiendum nos, et ne avertas faciem tuam a nobis. Ne confundamur in nostris petitionibus, et ne periclitetur mur usque in finem. Sic non obduret Dominus aurem suam tuas ad exaudiendum preces, et ne avertat faciem suam a te, in illo futuri examinis die, quando cum beato Petro, et cæteris tuis apostolis ad judicandum sederit, omnem ordinem, omnem sexum, omnemque potestatem humanam, et sæculum per ignem: dicaturque tibi, **95** quod avertat Divinitas: *Nescio te*, quia non auxiliatus es Dei Ecclesie, et defendere minime procurasti ejus peculiarem populum periclitantem.

Audi me, filii, audi me, et subveni nobis. Ecce adest tempus salvandi nos, salva nos antequam pereamus, Christianissimo rex. Quid enim melius, quidve elegantius aut egregius, quam periclitantes et in angustia positos salvare? Scriptum quippe est: *Qui salvat, tanquam qui ædificat*. Hinc enim præcipuus Isaias propheta ait: *Subvenite oppresso*. Omnes enim gentes quæ circumquaque sunt positæ, et ad vestram per Dei potentiam Francorum fortissimam gentem refugium fecerunt, salvæ factæ sunt; et si omnibus gentibus auxilium impertire non differitis, et per vos salvæ efficiuntur, multo amplius sanctam Dei Ecclesiam et ejus populum de inimicorum impugnatione debueratis liberare. O quanta fiducia in nostro inerat corde, quando vestrum mellifluum conspicerem meruimus vultum, et in charitatis vinculo sumus alligati atque connexi, in magna quiete et securitate nos permanere. Sed dum a vobis sperabamus lucem videre, eruperunt tenebræ, et facta sunt novissima nostra pejora prioribus. Considera, filii, considera, et omnino percogita, per Deum vivum te conjuro, quoniam et nostra et omnis Romanorum populi animæ post Deum, et ejus principem apostolorum in tua a Deo protecta excellentia et gente Francorum a Deo tibi commissa pendent, quia, ut prælatum est, in gremio tuo nostras commisimus animas: et si perire, quod absit et avertat divina clementia, nos contigerit, perpende, obsecro, et omni modo perpensa, in cujus animam respiciat ad peccatum. Certe enim omnino crede, Christianissime, si nobis aliqua evenit calamitas, quod absit,

^a Deus votis annuit: nam uterque patri superstes fuit, regnumque uterque suum est adeptus.

^b Ditionis ecclesiasticæ citra donationes, et simul patriciatus regum Francorum perspicua definitio.

^c Vulgo *postscriptum*.

^d Locus mendosus in superiori epist. *Thomariicum comitem* facili negotio hinc poterat emendari: nec video cur Muratorius legerit *Comitam* cum Lambe-

periclitandi, tu de omnibus, a Deo protecte, dilectissime nobis, ante tribunal Dei eris redditurus rationem, cum omnibus tuis iudicibus, quoniam, ut prælatum est [*Lamb.*, prælatum], nulli alio, nisi tantummodo tuæ antantissimæ excellentiæ, vel dulcissimis filiis, et cunctæ genti Francorum per Dei præceptionem, et beati Petri, sanctam Dei Ecclesiam, et nostrum Romanorum reipublicæ populum commisimus protegendum ^b.

96 Ecce omnes nostros dolores, anxietates, atque angustias tuæ a Deo protectæ bonitati innotuimus. Tu vero, excellentissime filii, et spiritalis compater, age, et libera post Dominum in te confugientes, ut fructum bonum afferens in futuri examinis die merearis dicere: Domine meus princeps apostolorum beate Petre, ecce ego clientulus tuus, cursum consummans, fidem tibi servans, Ecclesiam a superna clementia tibi commendatam de manibus persequentium defendens, liberavi, et assistens immaculatus coram te, offero tibi pueros quos mihi commissi de manibus inimicorum eruentos, sospites atque incolumes existentes: tunc et in præsentī vita regni gubernacula tenens, etiam et in futuro sæculo cum Christo regnans, cælestium præclorum gaudia adipisci merearis, audiens nimirum paternam desiderabilem vocem illam inquentis: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis præparatum est ab origine mundi* (*Matth. xxv*). Incolumem excellentiam tuam superna gratia custodiat.

^c EMBOLUM.

Opere namque [oportuneque] direximus ad vestram Christianissimam excellentiam præsentem nostrum missum Georgium reverendissimum fratrem et coepiscopum nostrum, atque Warneharium religiosum abbatem, missum vestrum, seu Thomariicum et Comitem ^d [*Lamb.*, *Gent.*, *Comitam*], magnificos item missos nostros, qui vobis nostros omnes dolores et cunctas desolationes quas a Langobardorum gente et eorum protervo rege passi sumus et assidue patimur, vobis subtili enarratione, sicut propriis oculis viderunt, viva voce dicere debeant, quibus et omnibus tanquam nobismetipsis credere **97** habeat Christianissima excellentia vestra, et nostram liberationem nimis festinanter procurare [*Lamb.*, provocare]. Et conjuro te per Deum vivum et verum, a Deo protecte filii, et spiritalis compater, ut nequam amplius discredas nostras afflictiones, et nullo modo neglectum ponatis ad liberandum nos, ne, quod absit, si amplius credere distuleris, et neglexeris nos eruendum, nobis, quod avertat Divinitas, irruat calamitas pereundi, et vobis pertineat ad magnam de-

cio, at conjunctionem prætermiserit; nam utrobique magnifici missi apostolici appellantur, nullumque est dubium quin duo illi fuerint. Quin etiam *Comita* nomen notius altero: in synodo enim Mopsuestena (*Lab.*, *Conc.* tom. V, pag. 494) legimus inter illius urbis cives: *Comitas dixit, Comitas dicor, agens in rebus, et pater istius civitatis*. Uterque autem Græcus origine videtur fuisse: quod minime rarum erat Romæ tum temporis.

trimentum, et peccatum, atque conlemnationem, in presenti et aeterna vita : quia vobis animas omnium nostrum Romanorum tradimus; sed magis magisque, ut praelatum est, conjuramus te, a Deo servate excellentissime filii, et spiritualis compater, per Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, Trinitatem indivisam, ut nostras tribulationes, et angustias, atque dolores, et desolationes credere lubeatis sine qualibet ambiguitate, et nobis propter Deum subvenire, et ad liberandum nos de manibus Langobardorum inimicorum nostrorum nimis festinanter occurrere digneris, ut fructum afferens copiosum, victor, intercedente beato Petro, super omnes barbaras nationes efficiaris, et vitam aeternam possideas. Praefatus vero Warnecharius abbas pro amore beati Petri Ioricam se induens, per muros istius afflictæ Romanæ civitatis die noctuque vigilavit, et pro nostra omnium Romanorum defensione atque liberatione ut bonus athleta Christi, totis suis viribus decertavit.

X.

98 • ITEM EPISTOLA TERTIA

QUAM NISI STEPHANUS PAPA AD DOMNUM REG. PIPPINUM, ET CAROLUM VEL CAROLOMANNUM, SEU OMNI GENERALITATI FRANCORUM.

In nomine sancti Petri comprehensa, postquam per semetipsum jam dictus papa in Francia fuit, et secunda vice voluit adiutorium obtinere contra Langobardos.

(An. Dom. 755, Cod. Car. III, chron. 10.)

ARGUMENTUM.—Binis litteris modo allatis has dura urgente necessitate Stephanus adiungit nomine ipsius principis apostolorum tribus regibus, et cuncto Francorum populo, indicium Urbis ad extremum miseræ. Suam Apostolus intercessionem apud Deum promittit, si domum suam ecclesiæ totius fundamentum, et corpus suum ibi quiescens ab immanitate Langobardorum teneantur. Sanctissimam Virginem, sanctosque omnes una hortari regem et Francos, ut Romam ab oppressione sublevent. Maturato opus esse: suum nonquam patrocinium, si paruerint, iis defuturum: victorias antea relatas sibi referri acceptas: alienationem denique a regno Dei minuitur, nisi occissime opus adeo necessarium aggrediantur.

↳ Petrus vocatus apostolus a Jesu Christo Dei vivi

↳ Lamb. et Gent., ad domnum regem Pippinum, et Carolo vel Carolomanno.

↳ Tertiam hanc epistolam Baronio et Magdeburgensibus non ignotam extrema necessitas expressit. Eam minus fidenter traduxisset Fleury (*Hist. Eccl.* lib. XLIII, num. 17) plausuque minori Muratorius eruditus hujus scriptoris intemperatam exaggerationem indolis ejus ævi amplexus esset obviis ulnis (*Ann. Ital.* 755); si uterque animadvertisset, non ætatis, sed pii regis Francorumque omnium ingenio accommodatam ejusmodi prosopoeiam, quam uterque per maximam Pippini regis et Stephani pontificis injuriam, fictionem appellat. Summo, ut vidimus, amore Franci omnes resque eorum præ aliis in regni cœlorum clavigerum, cujus patrocinio victiorum de Langobardis referrebant acceptam, quod Francorum annales testantur. Illiusmodi eorum fiduciam haud inanem pontifex impense fovit quo tempore oriens in sanctissimam Virginem, Petrum sanctosque omnes imaginibus eorum prostratis, debacchabatur: quam ob causam Italia omnis ab impiis Augustis deferat, Romæ cum ejus ducatu Petri successoris se subdide-

A filio, qui ante omnia sæcula cum Patre regnans in unitate Spiritus sancti, in ultimis temporibus pro nostra omnium salute incarnatus et homo factus, nos suo redemit pretioso sanguine per voluntatem paternæ 99 gloriæ, quemadmodum per sanctos suos destinavit prophetas in Scripturis sanctis, et per me, omnis Dei catholica et apostolica Romana Ecclesia, caput omnium ecclesiarum Dei, ipsius Redemptoris nostri sanguine super firmam fundata petram, atque ejusdem almæ Ecclesiæ Stephanus præsul, gratia pax et virtus ad eruemdam eandem sanctam Dei Ecclesiam et ejus Romanum populum mihi commissum de manibus persequentium, plenius ministretur a Domino Deo nostro, vobis viris excellentissimis Pippino, Carolo, et Carolomanno tribus regibus, atque sanctissimis episcopis, abbatibus, presbyteris, vel cunctis religiosis monachis, verum etiam ducibus, comitibus et cunctis generalibus exercitibus et populo Franciæ commorantibus.

Ego Petrus apostolus, dum a Christo Dei vivi Filio vocatus sum supernæ clementiæ arbitrio, illuminator ab ejus potentia totius mundi sum præordinatus, ipso Domino Deo nostro confirmante: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (Matth. xxviii).* Et iterum: *Accipite Spiritum sanctum: quorum remiseritis peccata, remittantur eis (Joan. xxi),* et mihi suo exiguo servo et vocato apostolo, singillatim suas commendavit oves cum ait: *Pasce oves meas, pasce agnos meos.* Et rursum: *Tu es Petrus et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam, et tibi dabo claves regni cœlorum; quæcumque ligaveris super terram, erunt ligata et in cælis, et quæcumque solveris super terram, erunt soluta et in cælis (Matth. xvi).* Quamobrem omnes, qui meam audientes impleverunt prædicationem, profecto credant sua in hoc mundo, Dei præceptione, relaxari peccata, et mundi atque sine macula in illam progredientur vitam; etenim quia [Cent., quibus] illuminatio Spiritus sancti in vestris refulsit præfulgidis cordibus, 100 vosque amatores effecti estis sanctæ

rat, Francorumque auxiliis freta, nil aliunde humanæ opis aut sperabat, aut quærebat. Itaque in summis ejusdem Petri sedis angustiis, cum extrema remedia opus essent, pontifex prius regiæ domui Francisque omnibus, deinde singulariter Pippino immanitate ac sceleribus Langobardorum, necnon periclitantis Urbis angustiis, excidioque imminente patefactis, Petrum ipsum inducit causæ suæ patronum ac vindicem. Hic, bona cum eruditū ntriusque venia, non habet locum theologica quæstio de Ecclesia, deque animabus fidelium; corpora enim et res periclitabantur; quæ in catholica religione sanctiora sunt conculcabantur; omnia erant cædes, metus, scœlera, sacrilegia. De his vero omnibus loquens Petrus ipse inducitur, ut præsentius a Francis remedium conglobatis tot malis obtineatur. Ex voto cessasse mox videbimus: nunc pensanda Petri allocutio ipsa attentius, quam eruditū illi fecerunt, datisque temporis grammaticæ regulis, sententias expendi oportet principe apostolorum non indignas.

↳ Adversus hæc dogmata mutire quis audeat.

et unice Trinitatis per susceptum Evangelicæ prædicationis verbum : profecto in hac apostolica Dei Romana Ecclesia nobis commissa, vestra futuræ retributionis spes tenetur adnexa : ideoque ego apostolus Dei Petrus, qui vos adoptivos habeo filios, ad defendendum de manibus adversariorum hanc Romanam civitatem, et populum mihi a Deo commissum, seu et domum, ubi secundum carnem requiesco, ^a de contaminatione gentium eruendam, vestram ^b omnium dilectionem provocans adhortor, et ad liberandam Ecclesiam Dei mihi a divina potentia commendatam, omnino protestans admono pro eo quod maximas afflictiones et oppressiones a pessima Langobardorum gente patiuntur.

Nequaquam aliter teneatis, amantissimi, sed pro certo confidite, per memetipsum, tanquam in carne coram vobis vivus assisterem, per hanc adhortationem validis constringimus, atque obligamus adjurationibus ^c : quia secundum promissionem, quam ab eodem Domino Deo et redemptore nostro accepimus, peculiare inter omnes gentes, vos omnes Francorum populum habemus. Itaque protestor et admono, tanquam in ænigmate, et firma obligatione conjuro vos Christianissimos reges, Pippinum, Carolum et Carolomanum, atque omnes sacerdotes, episcopos, abbates, presbyteros, vel universos religiosos monachos, vel cunctos iudices : **101** item duces, comites, et cunctum Francorum regni populum, et tanquam presentialiter in carne vivus assistens coram vobis, ego apostolus Dei Petrus : ita firmiter credite vobis adhortationis alloqui verba ^d, quia etsi carnaliter desum, spiritualiter autem a vobis non desim ; quoniam scriptum est : *Qui suscipit prophetam in nomine prophetæ, mercedem suscipit prophetæ.*

Sed et domina nostra Dei genitrix semper virgo Maria, nobiscum vos magnis obligationibus adjurans protestatur, atque admonet, et jubet, sicut simul etiam throni, atque dominationes, et cunctus cælestis

^a Sacros Petri cineres in Vat. basilica quiescere constans traditio est, totius antiquitatis testimoniis nitens sancti Gregorii Magni multiplex testatio suppetit. Duo præ cæteris ejusdem sancti pontificis testimonia non prætereunda : unum Constantinæ Aug. (lib. iv, ep. 30) : *« Dum bonæ recordationis decessor meus, quia argentum, quod supra sacratissimum corpus beati Petri apostoli erat, longe tamen ab eodem corpore fere quindecim pedibus mutare voluit, signum ei non parvi terroris apparuit. »* Alterum Justino imp. (lib. ii, ep. 33), pro asserenda episcopi Leonis innocentia : *« Ne quid videtur omissum, aut nostro potuisset dubium cordi remanere, ad beati Petri sacratis, corpus districta eum ex abundantia fecimus sacramenta præbere. »* Antiquiora testimonia Cæli, Hieronymi, Prudentii prætereo. Centum illis et quinquaginta annis qui post Gregorium Magnum ad hæc usque tempora consecuti sunt, tantummodo considerari velim Romanorum pontificum, atque episcoporum Romanæ ordinationis indiculos seu professiones in lib. Diurno pontif. Utrobique enim invenientur : *« Ad corpus tuum, beate Petre apostole. . . super sacratissimum corpus tuum. . . supra sacratissimum corpus beati Petri. »* Quæ satis superque comprobant divum Petrum in basilica Vat. quiescere. His accedit validissimum hoc testimonium Cod. Carol. quo præcedentia

A militiæ exercitus, nec non et martyres atque confessores Christi, et omnes omnino Deo placentes, et hi nobiscum adhortantes, conjurantes protestantur quatenus doleat vobis pro civitate ista Romana, nobis a Domino Deo commissa, et ovibus Dominicis in ea commorantibus, nec non et pro sancta Dei Ecclesia mihi a Domino commendata ; et defendite atque libere eam sub nimia festinatione de manibus persecutorum Langobardorum, ne, quod absit, corpus meum, quod pro Domino Jesu Christo tormenta perpressum est, et domus mea, ubi per Dei præceptionem requiescit, ab eis contaminentur, et populus meus peculiaris lanietur amplius, nec trucidentur ab ipsa Langobardorum gente, qui tanto flagitio perjurii rei [*Gent.*, per jurii regi] existunt, et transgressores divinarum Scripturarum probantur. Præstate ergo populo meo Romano, mihi a Deo commisso in hac vita fratribus vestris, Domino cooperante, præsidia totis vestris viribus, ut ego Petrus vocatus Dei apostolus, in hac vita et in die futuri examinis, vobis alterna impendens patrocinia, in regno Dei lucidissima ac præclara vobis præparentur [*Lamb.*, præparem] tabernacula, atque præmia æternæ retributionis, et infinita paradisi gaudia vobis pollicens adinvicem [*Id.*, ad vicem] tribuam, dummodo meam Romanam civitatem, et populum meum peculiarem, fratres vestros Romanos, de manibus iniquorum Langobardorum nimis velociter defendentis ^e.

C **102** Currite, currite, per Deum vivum et verum vos adhortor et protestor ; currite et subvenite antequam fons vivus unde satiati et renati estis areseat ; antequam ipsa modica favilla de flagrantissima flamma remanens, ex qua vestram lucem cognovistis, exstinguatur : antequam mater vestra spiritalis, sancta Dei Ecclesia, in qua vitam speratis percipere æternam, humilietur, invadatur, et ab impiis involetur [*Gent.*, violetur] atque contaminetur.

firmantur.

^b *Lamb.*, vestrum tamen ; *Gent.*, verumtamen.

^c Sic legit Baronius : *tanquam in carne coram vobis vivus assisterem, et per hanc adhortationem validis constringere atque obligare adjurationibus.*

^d *Baron.*, per adhortationis alloqui verbum.

D ^e Divinari tum non poterat Francos ipsos reges aliquando imperatores creatum iri, ac deficientem eorum stirpe Augusteam dignitatem alio transferendam maximo cum Romanæ Ecclesiæ detrimento. Qui enim Romani pontifices tenuerunt Petri cathedram sequioribus sæculis, Romam prius deserere, deinde Italiam compulsi sunt, atque eo confugere, unde sanctæ sedis ditio maximum habuerat incrementum. Hæc, inquam, divinari tunc non poterat : Septem fere sæculis cathedram, quam divus Petrus sanguine suo conglutinaverat, duo et notaginta Stephani prædecessores, Romæ tenuerant difficillimis etiam temporibus, eodemque Stephano sedente, spes ævi melioris concepta erat ob eximium Francorum amorem erga divum Petrum. Quamobrem hujus persona ad loquendum inducta, nonnisi quæ antea evenerant, accidebant quo tum temporis, quæque erant auctoritatis a Christo Jesu sibi concessæ, loqui poterat ; quemadmodum facit hic, et in sequentibus.

Protestor vos, dilectissimi filii mei adoptivi, per gratiam Spiritus sancti protestor, et nimis coram Deo terribili creatore omnium, adhortor atque admoneo, ego apostolus Dei Petrus, et una mecum sancta Dei catholica et apostolica Ecclesia, quam mihi Dominus commisit, ne patiamini perire hanc civitatem Romanam, in qua corpus meum constituit Dominus, quam et mihi commendavit, et fundamentum fidei constituit; liberate eam, et ejus Romanum populum, fratres vestros, et nequaquam invadi permittatis a gente Langobardorum. Sic non sint invasæ provincie et possessiones vestræ a gentibus quas ignoratis, non separemini [*Gent.*, separer] a populo meo Romano; sic non sitis alieni aut separati a regno Dei et vita æterna; quidquid enim poscatis a me, subveniam vobis videlicet, et patrocinium impendam; subvenite populo meo Romano fratribus vestris, et perfectius decertate, atque finem imponite ad liberandum eos. Nullus enim accipit coronam, qui non [*Lamb.*, *Gent.*, nisi qui] legitime decertaverit, et vos decertate fortiter pro liberatione sanctæ Dei Ecclesiæ, ne in æternum pereatis.

Conjuro vos, conjuro, ut præfatum est, dilectissimi, per Deum vivum, et omnino protestor, minime permittatis hanc civitatem meam Romanam et in ea habitantem populum amplius a gente **103** Langobardorum laniari, ne lanientur et crucientur corpora, et animæ vestræ in æterno atque inexstinguibili tartaro igne cum diabolo et ejus pestiferis angelis, et ne dispergantur amplius oves Dominici gregis mihi a Deo commissi, videlicet populus Romanus, sic non vos dispergat et projiciat Dominus, sicut Israeliticus populus dispersus est; declaratum quippe est, quod super omnes gentes quæ sub cælo sunt, vestra Francorum gens, prona mihi apostolo Dei Petro exstitit, et ideo Ecclesiam, quam mihi Dominus tradidit, vobis per manus vicarii mei commendavi ad liberandum de manibus inimicorum. Firmissime enim tenete, quod ego servus Dei, vocatus apostolus, in omnibus vestris necessitatibus, dummodo precati estis, auxiliatus sum, et victoriam per Dei virtutem, vobis de inimicis vestris tribui, et in ante attribuam nihilominus credite, si ad liberandum hanc meam civitatem Romanam nimis velociter occurreritis. Mementote et hoc, quomodo et inimicos sanctæ Dei Ecclesiæ, dum contra vos prælium ingruerunt [*Bar.*, incepterunt], a vobis, qui parvo numero contra eos fuistis, prosternere [*Id.*, prosterni] feci^b; pro quo decertate hanc meam velociter adimplere admonitionem, ut perfectius meum adipisci mereamini auxilium per gratiam, quæ data est mihi a Christo Domino Deo nostro.

Ecce, filii charissimi, prædicans admonui vos, si quædieritis velociter, erit vobis pertingens ad magnam

^a Lamb., sic non lanientur; Gent., si non lanientur.

^b Ita testantur annales Francorum. Vide epist. 6, al. 7, col. 105, n. b.

^c Iudicium minime dubium, hanc epistolam, ut duæ præcedentes, obsidionis tempore datum esse,

A mercedem, et meis suffragiis adjuvati [adjuti]. et in præsentī vita omnes vestros inimicos superantes, et longævī persistentes bona terræ comedetis, et æterna procul dubio fruemini vita. Sin autem, quod non credimus, et aliquam possēritis moram aut adinventionem, minime velociter hanc nostram implendam adhortationem, ad liberandam hanc meam civitatem Romanam et populum in ea commorantem, et sanctam Dei apostolicam Ecclesiam mihi a Domino commissam, simul et ejus præsulē, sciatis vos ex auctoritate sanctæ et unicæ Trinitatis, per gratiam apostolatus, quæ data est mihi a Christo **104** Domino, vos alienari pro transgressionē nostræ adhortationis a regno Dei, et vita æterna. Sed Deus et Dominus noster Jesus Christus, qui nos suo pretioso redimens sanguine ad lucem perduxit veritatis, nos quoque [*Gent.*, nosque] prædicatores et illuminatores totius mundi constituit, det vobis ea sapere, ea intelligere, eaque disponere nimis velociter, ut celerius hanc civitatem Romanam, et omnem populum, seu sanctam Dei Ecclesiam mihi a Domino commissam, ad eruendum occurratis, quatenus misericorditer, sicut fidelibus suæ provinciæ, meis pro vobis intervenientibus suffragiis, et in præsentī vita longævus, sospites et victores conservare jubeat, et venturo in sæculo dona suæ remunerationis faciat multiplicius promereri, cum sanctis et electis suis. Bene valete.

XI.

105 ITEM EPISTOLA EJUSDEM

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER FOLRADUM CAPELLANUM, GEORGIUM EPISC. ET JOANNEM SACELLARIUM, POST MORTEM^d AISTULFI DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones et benedictiones uberrimæ pro victoria et restitutione sanctæ Dei Ecclesiæ, poscens ea quæ decerni restituenda.

(An. Dom. 756, Cod. Car. VIII, chron. 11.)

ARGUMENTUM. — Gaudio exultans immensa agit gratias Pippino. Matrem omnium Ecclesiarum Dei, et fundamentum fidei catholicæ Romanam Ecclesiam, quæ anno præterito moræbat, nunc gaudere exaltatam ab eo novo Moyse atque Davide: se cuicumque Romam adveniret ex universo orbe tantam ejus gloriam enarrare: civitates nonnullas, et loca quædam perfectæ donationi deesse, quarum data non erat possessio sanctæ sedi, orat ut perficiat. Aistulphum anno post obsidionem Urbis divino ictu percussum: Desiderium elevatum esse, qui sacramento erat pollicitus Fulrado se reliquas civitates, id est Faventiam, Imolam, Ferrariam, Ausimum, Anconam, Humanam, et Bononiam cum finibus et territoriis quantocius redditurum sanctæ sedi, cui nihilominus juberè regem cupit, ut servet promissa. Beneventanos et Spoletanos se eidem commendare. Agendum modo de catholica religione contra Græcam impietatem vindicanda. De colloquio cum Silentiario imperiali misso vult fieri certior. Ut Georgium episcopum et Joannem saccellarium missos suos harum late-

ac per eosdem missos mari advectas, contra opinionem Pagii (755, n. 4), qui separatim ait, cum Langobardi obsidionem acris urgent. Omnium quippe sententia eadem est, maturato opus esse omnes pariter concludunt.

^d Mortuus est anno Christi 756.

res cum Nomentano episcopo Wilhario remittat, A precatur. Ab Optato quoque abbate Cassinensi desiderari suos monachos, qui cum Carolomanno profecti erant.

• Domino excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Stephanus papa.

Explere lingua, excellentissime filii, non valemus, quantum tuo opere, tua vita delectamur; facta quippe diebus nostris virtute divina miracula vidimus, quod per excellentiam tuam sancta omnium Ecclesiarum Dei mater et caput, fundamentum fidei Christianæ, Romana Ecclesia, quæ valde ab hostium impugnatione e periculorum impugnationibus lamentabatur, magna nunc gaudii soliditate nimirum est translata atque confirmata, et mœrentes Christianorum animæ tuo fortissimo presidio maxime sunt 106 relevata lætitia; pro quo in vestro opere, et nostra exultatione libet cum angelis exclamare: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis* (Luc. 11) d. Et quia elapso anno, isto in tempore, valde ab hostium depopulosa impugnatione sauciati, et ultra citraque circumdati affligebamur e, nunc autem tuo potentissimo auxilio erepti ab imminentibus periculis, immenso exultamus gaudio, et benedicentes nomen Domini cum psalmographo, consona dicimus voce: *Hæc est immutatio dexteræ Altissimi* (Ps. LXXVI). Et rursus: *Ad vesperum demorabitur fetus, et ad matutinum lætitia* (Psal. XXIX). Cujus enim vel sæxum pectus tam benigno opere a tua præclara bonitate peracto cõgnitque, non statim in omnipotentis Dei laudibus, atque in tuæ excellentiæ amorem mollescat? Hæc me, fateor, excellentissime filii, et spiritalis compater, quæ per te mirabiliter facta sunt, sæpe convenientibus ex universo orbe terrarum na-

tionibus, dicere, sæpe cum eis pariter admirari delectat, et extensa voce melliflue tuæ excellentiæ laudes persolvere indeficienter, hæc me plerumque etiam in momento horarum excitant indeflexibili oculo pro immensa bonitatis tuæ, et universæ gentis Francorum sospitate omnipotenti Deo fundere preces. Denique, amantissime, et a Deo inspirate 107 victor felix, et divina providentia fortissime rex, qualiter beatus Petrus apostolorum princeps tuæ devotionis affectum, quem pro ejus causa decertans adhibuisti, susceperit, ipsa cunctis liquido vita vestra testatur; scriptum quippe [*Lamb. add. est*], *vota justorum placabilia* (Prov. xv). Libet quippe omnino, excellentissime filii, tuæ bonitati magnas gratiarum persolvere laudes, et nomen Domini pro tam maxima benignitate glorificantes, exhilarata voce canere: *Benedictus Dominus Deus Israel, quia visitans plebem suam, et redemptionem facere* (Luc. 1), cupiens populo suo suscitavit te nobis, Christianissime victor [*Lamb. add. rex*], nostris diebus fortissimum liberatorem. Quid enim aliud quam novum te dixerim Moysen, et præfulgidum asseram David regem, quoniam quemadmodum illi ab oppressionibus allophytorum populum Dei liberaverunt; ita quoque tu, benedictæ a Deo victor, fortissimæ rex, tuo certamine Ecclesiam Dei et ejus afflictum populum ab hostium impugnatione eruere studuisti.

Benedictus es, eximie filii, a Deo excelso, qui fecit cœlum et terram; et benedictus Deus, quo protegente, hostes in manibus tuis sunt: benedicti tibi Dominus pulchritudo justitiæ, et tuos amantissimos natos, meosque spiritalis filios, domnum Carolum et Carolomannum, a Deo institutos reges Francorum et patricos Romanorum, cum Christianissima eorum matre, excellentissima regina, dulcissimaque conjuge,

omnium quæ passi erant. Pippinus enim superioribus tribus epistolis incitatus secundo in Italiam venerat, devictoque Aistulpho, ne promissa et sacramenta falleret, ut priori anno, Fulradum reliquerat in Italia, qui singularum civitatum possessione inita, earum claves obsidesque Romam adduxerat: cœperatque pontifex exarchatum et Pentapolim, uti Romam et ejus ducatum administrare. Notissimam historiam apud Anastas. et annalistas persequi otiosum est. Epoches autem rei tanti momenti non est negligenda. Die, ut aiebam, 24 Febr. an. 755, marino itinere missi pontificii una cum regio attulerunt prædictas litteras in Franciam. Sex, septemve omnino mensium spatio missi eo perveniunt, sit apparatus belli, in Italiam reditur, Aistulphus debellatur, ac Ticini obsessus dare obsides, exarchatum et Pentapolim restituere compellitur. Extremum hoc Septembri aut Octobri mense factum esse, apud Anastasium perspicue habetur, transactæ enim octavæ indictionis mentio est, quæ usque ad Kalendas Septembres fuebatur. Quinque inde menses excurrunt, spatium satis amplum Fulrado ad singularum civitatum possessionem ineundam nomine sanctæ sedis, cujus legati secum aderant, eamque firmam ac stabilem reddendam earumdem clavibus super sacratissimum divi Petri corpus collocatis, resque alias agendas quas antequam Roma discederet, fecisses mox videbimus. Ab initio igitur anni 756, apostolica sedes in exarchatu et Pentapoli dominari cœpit, cum ante annos quinque et viginti, ut minimum, Romæ, ejusque ducatus rerum voluntate popolorum, potiretur.

a Exstat ap. Bar. tom. IX, an. 756, et Cent. 8, c. 10.

b Lamb., *virtute miraculi*. Gent., *virtute miracula*; verbum *divina* deest in nis.

c Ita quoque Centur., sed Bar.: *Quæ valde ab hostium impugnationibus lamentabatur*.

d Eginhartus (*Vita Car. Mag.*, cap. 6) duplicem Pippini victo iam non distinguit; nam comparationis causa tantum de Italica illius expeditione loquitur. Annales Francor. laudati ap. Camis. victoriam utramque referunt ad an. 755 et sequentem. Annales etiam Fuldenses distincte de utraque agunt ann. 754 et 756. Chronologiam hanc partim ab antiquis annalists, partim a recentioribus scriptoribus turbatam se extricasse putat P. Mansius in notis ad Pagium (*Baron.* tom. XII, p. 635) auctoritate chronologi Brixiani a Muratorio editi, qui inter Aistulphum et Desiderium Rachim regem ponit, regnumque Desiderii constituit mense Martio anno incarnat. Dom. 757, indict. x. At chartæ veteres, chronologi nostro ævo emergentes, rivulique alii, unde ista derivantur, epistolæ hujus auctoritati concedant necesse est. Nisi enim cum laudato P. Mansio obsidio Urbis ab anno 755 contra antiquorum fidem removeatur, constare non possunt cætera quæ asseruntur. Equidem cum Baronio, Cointio, Pagio, et aliis constituo epistolam an. 756. Rationes ex eadem patent, ut in notis seqq. planum fiet.

e Eodem trimestri tempore, quo præcedenti anno urbs Roma obsidebatur, mense videlicet Martio, ut sanam erit, lætitia exultans pontifex, Romanes Deo agebant grates, oblitii malorum

fructe Dei, spiritali nostra commatre, tueatur, et in omnibus protegat; dilatet Deus semen vestrum, et benedicat in æternum, atque solum regni fruendum perenniter concedat, et universam gentem Francorum sub vestra ditione permanentem illesam custodiat.

Vale in Domino, rex benignissime, quia per te sanctæ Dei Ecclesiæ inimici humiliati sunt, et magna lætitia ipsa sancta Dei **108** Ecclesia est relevata, et ejus peculiaris populus jucundatur, et per te benedictus dicitur, pro quo et ejus benedictio super te plenius est effusa, gaudium enim uberrimum in universum orbem terrarum intulisti; magna sunt hæc, et omnipotentis Dei laudibus tribuenda, sed inter hæc misericordissimi Dei nostri clementiam indesinenter petimus, ut cœlesti sui regni gaudia vobis tribuat vicissitudine ^a.

Quapropter cum magna fiducia, tanquam præsentialiter, coram tuo mellifluo consistens aspectu flexis genibus petens peto te, et omnino coram Deo vivo deprecor, ut jubeas [*Lamb. hic et infra, lubeas*] firmiter in hoc bono opere, sicut certe confidimus, usque in finem permanere pro sanctæ Dei Ecclesiæ perfecta exultatione, et ejus populi deliberatione [*Id., liberatione*] et integra securitate, et plenariam justitiam eisdem [*Lamb., Gent., eidem*] Dei Ecclesiæ tribuere digneris, atque optimum et velocem finem, in causa fautoris tui beati Petri, adhibere jubeas, ut civitates reliquas, quæ sub unius domini ditione erant connexæ, atque constitutos [*Lamb., Gent., constitutæ*] fines, territoria, etiam loca, et saltora, in integro matris tuæ spiritali sanctæ Ecclesiæ præci-

^a Lamb. Gent. Bar. et Cent. habent: *gaudio vobis tribuat vicissitudinem.*

^b Quarundam civitatum possessionem Langobardorum rex nondum dederat, easque inferius recenset, nimirum *Faventiam, Imolam, Ferrariam, Bononiam (Gabelli, et Hadria non meminit) in Æmilia, Anconam, Auximum, Numanam (Forum Sempronii, et territorium Valense prætermittitur) in Pentapoli.* Cæteræ omnes ap. Anastasium videndæ, num singillatim enumerantur eæ, quarum possessio certa, et in sanctæ sedis archivo servabatur. Hanc apud recentiores liquet vocari donationem Pippini, quin etiam Caroli Magni donatio appellatur in Prolegom. tom. II editionis Rom. Vat. (pag. LVII), sed perperam; prædictæ enim civitates in ea desiderantur, nec plene Pippiniana donatio ad sanctam sedem pervenit usque ad 774, duodeviginti nempe annis post hæc tempora, cum regnabat Carolus Magnus.

^c Geographica chartæ simplex inspectio planum facit, quo jure pontifex asserimet, quiete non posse vivere eos populos qui sanctæ sedis dominationi adjecti erant, sine civitatibus et territoriis, quæ fraudolenter ab Aistulpho detinebantur. In Vita Steph. apud Anastas. (sect. 256) legimus, hunc pontificem, qui seq. anno inuentus desit vivere, obtinuisse a Desiderio rege, qui Aistulpho successerat ante datam hanc epistolam, *Faventiam cum castro Tiberiaco seu Gabellum, et universum ducatum Ferrariæ in integrum.* At de his infra ad Pauli epistolas: nunc velim animadverti semel et iterum proferri a pontifice de concis civitatibus exarchatus ac Pentapolis: *Quæ sub unius domini ditione erant connexæ.* Inde enim palam est imperatorem, exarchum, aut etiam Langobardorum regem invasorem pro earum domino accipi: ac proinde vocem illam *retinere* tum hic, tum abibi sæpe occurrentem aut referri ad Langobardos

piatis ^b, ut populus Dei, quem a manibus inimicorum redemisti, in magna securitate et delectatione, tuo auxilio adjunctus vivere valeat; quoniam et filius noster Deo amabilis Folradus, fidelis vester, omnia conspiciens satisfactus est [*Bar. et Cent., satis testatus est*], quod nequaquam ipse populus vivere possit extra eorum fines et territoria atque possessiones, absque civitatibus illis, quæ semper cum eis sub unius domini ditione erant connexæ ^c; peto te, fili, peto te coram Deo vivo, et fortiter **109** conjuro, spiritalis compater, ut in hoc bono opere perfectus maneas, et non hominum blandimentis aut suasionibus vel promissionibus, quod absit, faveas, et in aliam declines partem, sed magis vere timens Deum, omnia quæ beato Petro sub jurejurando promissisti **B** adimplere jubeas, et, sicut cepisti, plenariam justitiam illi impertire.

Etenim tyrannus ille, sequax diaboli, Aistulphus, devorator sanguinum Christianorum, ecclesiarum Dei destructor, divino ictu percussus est, et in inferni voragine demersus, in ipsis quippe diebus, quibus [*Id. add. ad*] hanc Romanam urbem devastandam profectus est, post annu [*Gent., anni*] spatii circulum, ita divino mucrone percussus est, ut profecto in eo tempore, quo fidem suam tentans [*Lamb., temerans*] diversa piaculi scelera perpetratus est, in eo et suam impiam finire vitam ^d. Nunc autem, Dei providentia, per manus sui principis apostolorum beati Petri simul et per tuum fortissimum brachium, præcurrente industria Deo ^e amabilis viri Folradi ^f, tui fidelis, nostri dilecti filii, ordi-

ipsum alieni juris invasores, aut ad donationem antea factam sanctæ sedi: nullatenus autem ad eandem sanctam sedem, ut nonnulli autumant, equippe quæ in exarchatu et Pentapoli nullum antea jus habuit.

^d Delendo huic monumento non sunt satis fundatio monasterii Nonantulani pro cognato suo Anselmo, et monachorum amicitia ex Anonymi Salernitani consarcinatione historiarum (*Chron. cap. 7*), cum præsertim scriptor iste sæculis plusquam duobus distet ab Stephano, qui diu perpeusus inhumanitatem Aistulphi, divinam quoque ultionem tot scelerum ac scelerum advenisse testatur regi Francorum.

^e Vide Bar. anno 756, n. 3 et seq.

^f Si Fulradi opera Desiderius Aistulpho successit, chartas igitur, et chronologos, quos nuper auctores nituntur, aut floccipendens, cum aliter interpretari oportet: ita ut Rachis ante Desiderii inaugurationem, monasterium deseruerit, et cum Desiderio de regno certaverit ab exente anno 755 ad mensem Martium seq. anni, cum Stephani II et Fulradi opera Rachis in monasterium rediit, et Desiderius regnare orsus est. Ita videntur suadere Stephani verba in *ipsis quippe diebus quibus hanc Romanam urbem devastandam profectus est, post annu spatii circulum.* Etenim si Kalendis Januarii obsedit Urbem, mense igitur Decembri profectus erat eam versus anno 754, eodemque mense insequentis anni obiit supremum diem. In Vita etiam Stephani ap. Anastasium, quæ mirum in modum concinit cum hac epistola, coævus enim auctor scripsisse eam dicitur; continuo post narrationem traditæ a Fulrado possessionis civitatum is prosequitur (sect. 254): *Dum ergo hæc urgen ur, ipse infelix Aistulphus quodam loco in venationem pergens, divino ictu percussus defunctus est. Tunc Desiderius quidam, etc. Equidem in horum*

natus est rex super gentem Langobardorum Desiderius, vir mitissimus, et in presentia ipsius Forradi sub iurejurando pollicitus est restituendum beato Petro civitates reliquas, Faventiam, Imolam, et Ferrariam a cum eorum 110 finibus, simul et jam [Lamb. etiam], et saltora, et omnia territoria. Nec non et Ausimum, Anconam, et Humanam civitates cum eorum territoriis, et postmodum per Garinodum ducem et Grimoaldum nobis reddendum spondit civitatem Bonam [Lamb., Bononiam] cum finibus ejus, et in pacis quiete cum eadem Dei Ecclesia, et nostro populo semper mansurum professus est, atque fidelem erga a Deo protectum regnum vestrum esse testatus est; et petiit nos, quatenus bonitatem tuam deprecemur, ut cum eo et cuncta gente Langobardorum magnam pacis concordiam confirmare jubear.

Nam et Spoletini ducatus generalitas per manus beati Petri et tuum fortissimum brachium, constituerunt sibi ducem b, et tam ipsi Spoletani quamque etiam Beneventani, omnes se commendare per nos a Deo servatae excellentiae tuae cupiunt, et imminet anhelantius in hoc deprecando bonitatem tuam. Unde petimus te, excellentissime filii et spiritalis compater, ut si praedictus Desiderius, quemadmodum spondit, iustitiam sanctae Dei Ecclesiae suae [Ap. Lamb. et Gent. deest suae], reipublicae Romanorum, beato Petro protectori tuo plenius restituere, et in pacis quiete cum Ecclesia Dei, et nostro populo sicut in pactibus [pactis, Bar., partibus] a tua bonitate confirmatis continetur, permanserit cum universa sua gente, jubcas in id quod petiit tuas a Deo inspiratas

opinionem ultro concederem. Stephanumque per illud post annui spatii circulum insinuare cum iis dicerem, se minus exacte anire annum spatium, at quae principio epistolae aiebat pontifex, elapso anno, isto in tempore ultra citraque circumdati, tam luculeter definiunt aetatem epistolae, ac proinde Aistulphi casum, ut chartae veteres et chronologi, quorum ope aetas differtur, auctoritati epistolae sint posthabendi. Vide infra col. 147, not. e, epist. 12.

^a Lamb., Imulas; Gent., Vaventia, Imulas et Ferraria.

^b In catalogo Chronici Farfensis invenitur dux Albuinus, qui praecedat Gisulphum; atque hujus quidem aetas praefigitur an. 760, illius autem nullum usquam indicium, praeterquam hic.

^c Non parit aviditas quemquam esse gratum: nunquam enim improbae spei quod datur satis est. Ita Seneca (De Benef. l. II, c. 27). Desiderius pontificis et Fulradi opera in solio constitutus, omnium quae cum sacramento pollicitus erat oblitus. Aemiliae quidem seu exarchatus civitates et loca, praeter Bononiam et Adriam, restituit sanctae sedi, quod nuper libri Pontific. auctoritate dixi; sed Pentapolis ne glebam quidem voluit reddere. Id Stephanus experientia edoctus praesagiens Pippini auctoritatem implorat, sed nequidquam:

^d Qui Romanos pontifices horum temporum spectasse solum temporalia dicitant, minus attente legunt has epistolas. Necessitate siquidem urgente, horum quoque satagunt, ut populis tranquillitatem pariant: at praecipua illorum cura est catholicae fidei universa in Ecclesia servanda.

^e Patrimonia sanctorum apostolorum Petri et Pauli, Ecclesiis ab antiquo assignata, et pensa in publi-

caures inclinare; hoc interea anhelantius, ut nimis velociter, eidem Desiderio regi, obtestando, admonendo etiam, et praecipiendo, dirigere jubcas, ut reliquas civitates, loca, fines, et territoria, atque patrimonia, et saltora, 111 in integro suae Ecclesiae reddere debeat, et tale fundamentum et optimum finem in causa ejus imponere jubcas, ut, auxiliante Domino, ipsa sancta Dei Ecclesia secunda maneat, usque in finem saeculi, ut plenaria iustitia a justo iudice Domino Deo nostro, et memoriale nomen tibi in saecula maneat, vel etiam cunctae Christo protectae genti vestrae Francorum c.

Inspiratus autem a Deo nimis festinanter causam sanctae Ecclesiae perficere; quia sunt aliae canonicae causae, quas perficere debeamus, pertinentes ad magnam regni tui laudem, et magnam animae tuae vel cunctae gentis Francorum immensam mercedem; et hoc obnixè postulamus praecelsam bonitatem tuam, ut inspiratus a Deo et ejus principe apostolorum beato Petro, ita disponere jubcas de parte Graecorum, ut fides sancta catholica et apostolica per te integra et inconcussa permaneat in aeternam, et sancta Dei Ecclesia, sicut ab aliis, et ab eorum pestifera malitia liberetur, et secunda reddatur d, atque omnia proprietatis suae percipiat e; unde pro animae vestrae salute, indefessa luminariarum concinnatio Dei Ecclesiis permaneat, et esuries pauperum egenorum vel peregrinorum nihilominus reseretur f, et ad veram saturitatem perveniant.

112 Qualiter autem cum Silentiario locuti fueritis, vel quomodo eum tua bonitas absolverit, una cum exemplari litterarum, quas ei dederitis g, nos cer-

cum avarium conferri jusserat Isauricus, ut tradit Theophanes (Chronogr. p. 273). Ex iis aureorum 35 millia quotannis percipiebantur a sancta sede: et cum difficultas coepisset illorum exactio esse in Oriente, in Calabritanum et Siculum conversa sunt ab Augustis: cujusmodi erant sub Isaurico, qui sanctae sedi eadem abstulit. Huc respexisse Stephanum nullus dubito. Cumque id faciat in litteris quae Pippino gratias agit de duabus provinciis ditioni sanctae sedis adjectis, conjicio, quidquid utilitatis ex ducatu Romano, exarchatu et Pentapoli perciperetur, non Romano pontifici, sed reipublicae Romanorum cessisse. Etenim in duces, comites, aliaque officia, optimates militum, ipsosque milites quaestus omnis erogandus erat pro recta administratione rerum. Quamobrem luminaria ecclesiarum, egeni ac peregrini, quos avarium pontificum fovebat, patrimoniorum sanctae sedis indigebant, quae propterea tum Stephano, tum successoribus aequae ac civitates cordi fuisse non est mirum.

^f Forsan relevetur; Lamb. legit refectetur.

^g Duo imperiales missi, quorum nomina Georgius Protosecreta et Joannes Silentiarius, ad Pippinum tempore alterius Italici belli euntes, cum exercitu eum profectum esse compertiunt. Ille Massiliis, quo uterque pervenerat, Ticinum advolans, et nequidquam molitus regem avertere ab exarchatus concessionem apostolorum principi, re infecta discessit (Anast. sect. 251). Alter Pippini reditum expectasse videtur in Francia: namque collocutum cum rege, litterasque ab eodem ad Copronymum accepisse hinc cerio scimus. Ad colloqui et litterarum sententia ipsi pontifici occulta.

tores reddite, ut sciamus qualiter in communi concordia agamus, sicut inter nos et Folradum, Deo amabilem, constitit. Ipse vero dilectus filius noster Folradus in omnibus causis iuxta tuam præceptionem peregit, et maximas gratias illi egimus pro suo certamine, qui videlicet ad vos revertens, omnia qualiter acta sunt, bonitati vestre intimabit; præsentibus vero fidelissimos nostros, id est, Georgium reverentissimum ac sanctissimum fratrem, et coepiscopum nostrum, atque Joannem regionarium, nostrumque sacellarium, petimus, ut hilariori suscipiens vultu, in omnibus acceptare jubeas, et quidquid nostra vice bonitati tuæ locuti fuerint, eis in omnibus credere digneris, atque cum effectu causæ et letabundis nuntiis ad nos remeandos absolvere jubeas. Nam et hoc obsecramus bonitatem tuam, ut nimis celeriter ad nos conjungendum [*Bar. et Cent.*, commigrandum] absolvere præcipias reverentissimum fratrem, et coepiscopum nostrum Wicharium *.

Omnipotens autem Deus in cunctis actibus tuis, excellentissime victor rex, suæ dextræ extensione

Mendum in ms.; legi enim debet *Wilharium* qui erat episcopus Nomentanus, ut aiebam ad ep. 7, al. 9, col. 110, n. d.

^b Lamb. legit: *petiit a nobis Optatus religiosus abbas monasterii sancti Benedicti; et Gent.: uba veneni monasterii.*

^c Carolomannus Pippini frater, ante illius exaltationem, anno videlicet 747 induerat monachum (*Ann. Fuld.*, *Annst. Ostien.* lib. 1, cap. 8) per manus Zachariæ pontificis; cumque aliquandiu monasterium Soractense incoluisset, ad Cassinense jam instauratum a Petronace se contulerat. Sub Optato abbate, qui an. 751 Petronaci successit, legationis princeps cum aliis monachis ad regem fratrem est profectus, Aistulpho sic volente (Id evenit anno 753 exeunte postquam Stephanus Ticino in Franciam discessit

A te protegat, tibi que et præsentis vitæ prospera et post multorum annorum curricula gaudia æterna concedat, faciatque cum tua dulcissima conjuge, excellentissima regina, spiritali nostra commatre, et vestris meisque dulcissimis filiis maximo gaudio jucundari, et regni vestri gubernacula a Deo vobis concessa perfrui, et qui in præsentibus vita regni potestatem tenetis, et jam [*Lamb.*, etiam] futuro in sæculo cum Christo in æternum regnetis, promerentes illam Dominicam promissionem audire: *Venite, benedicti Patris mei (Matth. xxv)*; **113** pro eo quod certamen bonum certati estis, cursum consummavistis, fidem servastis. Sumite positas vobis coronas, et accipite regnum vobis ab origine mundi præparatum. Nam et ex hoc præcelsæ, et a Deo custoditæ excellentiæ vestræ innotescimus, quia petiit nobis Optatus religiosus abbas vestri monasterii ^b sancti Benedicti pro monachis suis, qui cum tuo germano ^c profecti sunt, ut eos absolvere jubeas, sed qualiter tua fuerit voluntas, ita de eis exponere jubeas. Incolumem excellentiam tuam gratia superna custodiat.

mense Novembri, ac seq. anni initio eo pervenit) fratrem ab expeditione Italica revocaturus. Re nequidquam tentata, pontificis regisque consilio in sancti Dionysii monasterio cum sociis substitit, ubi eodem anno moritur. (*Baron.* 754, n. 7. seqq. *Pag.*, *ibid.* n. 3, et 753, n. 7 seqq.) Eos socios nunc repetit Optatus. Notandum obiter illud *vestri monasterii sancti Benedicti* apud Gret-eram; nam Lambecius non legit *vestri*, et *Gentilotus veneni* forsan *veneni*. Qui enim Cassinense monasterium dici poterat ad Pippinum regem ullatenus pertinere; si hisce ex eisdem litteris constat, tum Beneventanos, tum Spolitanos, primum quæsisse amicitiam regis, ne scilicet illius potentia, ut Aistulphus, obnoxii aliquando essent?

114 DE S. PAULI I EPISTOLIS UNA ET TRIGINTA

DISCURSUS PRÆVIUS.

1. Postquam Stephanus II obiit supremum diem vii Kalendas Maias, anno 757, *Paulus diaconus et in Dei nomine electus sanctæ sedis apostolicæ*, ut est in titulo primæ epistolæ hujus pontificis ad Pippinum (*Cod. Car.* 12, al. 13) Petri cathedram tenuit (nullo antea exemplo succedens fratri suo) per annos decem et mensem, a die videlicet consecrationis 29 Maii ad 23 Junii anni 767. Causa dilatae ordinationis fuit brevissimum schisma, quod cleri pars melior compressit. Equum sane erat ut ei frater succederet, per quem sanctæ sedis ditio tantum habuit incrementum. Verum ut dignitate, ita et laboribus fratrem imitaretur oportuit. Non enim Desiderius rex Langobardorum diu amicitiam Romanorum cohibuit. Præterea ingens ex Græcia metus quiescere Ecclesiam non permisit. Copronymus quippe expergefactus, ubi exarchatum et Pentapoliin, provincias e manibus Langobardorum ereptas, in Romanæ Ecclesiæ potestatem venisse audit, armis atque insidiis non modo eas provincias, sed etiam Romanam, Urbemque ipsam vexare non destitit. Quamobrem intestinis s. re incommodis exteriorque assidue laborans, vitam ante deseruit, quam si i. subsiditque populis tranquillitatem afferret. Omnia hæc patent ex litteris quæ mox sequentur. Antea tamen nonnihil dicam necesse est

C de iisdem in genere: ut ubi singulas recensero, nec mihi earum sententia varia, et multiplex molestiam ingerat.

II. Quas hucusque epistolas vidimus, majori ex parte ediderant in lucem Flaccius ac socii Centuriatores anno 1564, atque eorum maximus adversarius card. Baronius in Annalibus Ecclesiasticis: utramque videlicet Gregorii III, Zachariæ unicam, et quatuor Stephani II (7, 8, 10, 11, al. 9, 4, 3, 8, *Cod. Car.*); 9, al. 6, utpote præcedenti perquam similem omittentes; 4, 5, 6, al. 10, 11 et 7 nequaquam cognitit. Secus est de Pauli epistolis 31. Nam Centuriatores (*Cent.* viii, cap. 10) totidem se accepisse gloriantur: unde autem, silent. Et quanquam sola earumdem argumenta proferant, audacissimis in suis commentariis patefaciunt se illas integras inspexisse. Namque aiunt, exempli gratia, quod Paulus « Petrum substituit interpellatorem pro victoria adversus hostes, in epistola **115** ad Pippinum tertia, et nona » (*Cod. Car.* 38, 33, al. 43, 30), quæ minime eruuntur ex argumentis. Præterea ex epistola 12 quæ falso tribuitur Paulo, cum spectet ad Adrianum (*Cod. Car.* 60, al. 73), ut ostendam suo loco, eruditorum omnium recentiorum incuriam patefaciens, hæc proferunt: « Pro regno amplificando in epistola 12 ad Pippinum: